

АНАТОЛЬ

КАМІНСЬКИЙ

НА НОВОМУ ЕТАПІ

В-ВО • ПРОЛОГ • 1965
diasporiana.org.ua

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

Ч.: XVI

Анатоль Камінський

НА НОВОМУ ЕТАПІ

з передмовою Мирослава Прокопа

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто – Канада

Видавництво «ПРОЛОГ» — 1965

Prolog Library No. 16

Anatol Kaminsky

ON A NEW STANDPOINT

**Copyright 1965 Anatol Kaminsky and Prolog, Inc.
Library of Congress Catalog Card Number: 65-17461
Cover designed by Orest Slupchynskyj**

**Prolog, Inc. 875 West End Avenue
New York, N. Y. 10025**

ПЕРЕДМОВА

За чотири з половиною десятиріччя кормига комуністичної Москви в Україні привела не тільки до національного, політичного і соціального поневолення українського народу, але вона також в цілому задушила розвиток української політичної думки. А коли в деяких галузях життя, наприклад, у економіці, Україна безперечно виросла, дарма, що цей ріст оплачено жахливими, в більшості безглуздими жертвами, — то у сфері політичного думання, і взагалі духової культури, весь той період становить жахливе побоевище, повний маразм і цілком пропаний час.

Тільки на першому етапі володіння КПРС в Україні, отже в 1920-их роках, існувала часткова свобода думки. Тоді могли родитися блискучі літературні і політичні памфлети Хвильового; тоді можна було говорити про якесь, хоч обмежене, право українських істориків користати з деякої свободи наукових дослідів.

Усі ці паростки задушила в Україні і в цілому СРСР машина персональної диктатури Сталіна на початку 1930-их років. Крім того, в Україні, як і в інших неросійських республіках СРСР, наступ реакційної тоталітарної диктатури підсилив тоді офіційно легалізований російський шовінізм. За останніх тридцять років пройшло чимало подій в

Радянському Союзу, його народи перебули страшенне гітлерівське поневолення, не стало Сталіна, але два рамена кліщів панівної реакції, себто безконтрольна комуністична диктатура над народами і російський великодержавний шовінізм, не змінилися. Вони складають головну перешкоду на шляху поступу народів СРСР до щастя, національної, політичної і соціальної свободи.

Особливо боляче відчуває це становище Україна. Шляхи розвитку політичної думки в Україні сьогодні закриті. Там немає свободи дослідів і доступу до архівів. А недавня пожежа в бібліотеці Академії Наук УРСР, під час якої були знищені зокрема документи і матеріали 1920-их років, виявила, що в Москві дбають, аби тих архівів взагалі не було. Режим також не дає змоги діячам української культури знайомитися з розвитком і досягненнями думки вільних народів. Правда, ЦК КПРС ізолює від вільних народів цілий Радянський Союз, всі його народи. Але Україна перебуває в подвійній ізоляції, бо вона — провінція Росії, і всякий подих свіжого вітру, що дістається в Росію з Заходу, попадає в Україну тільки через імперський фільтр. Офіційно це називають «благородною роллю» російської мови і культури, як засобу для прилучування неросійських народів до досягнень Заходу. При таких умовах українська політична думка в Україні душиться в газовій камері тоталітарної офіційщини. Для цієї думки визначено «ідеологічні» орієнтири, згідно з якими українському народові корисне все, що його «єднає» з Росією, а шкідливе — «буржуазне», «націоналістичне»: все, що

ставити його на шляхи самостійного розвитку, спрямовує до державної незалежності, духовної свободи.

Як не дивно, але українська політична думка останніх десятиріч не може похвалитися плодovitістю також поза межами УРСР. Виняток і тут становлять 1920-ті роки, коли на розвитку української політичної думки виразно означився вплив Вячеслава Липинського і Дмитра Донцова. Духовість тих діячів зовсім відмінна. Але обидва вони безоглядно критикували українську демократію в революції 1917-1920 років. Володарем душ пореволюційного західньо-українського та еміграційного покоління став Донцов. Липинський був глибший; це був найвизначніший з українських політичних мислителів того часу, але й важчий для сприйняття. Він, автор капітальної праці: «Листи до братів-хліборобів», будував українську державницьку ідеологію на тисячолітній традиції нашого народу, зокрема — на державному досвіді гетьмансько-козацьких часів і на високій етичній культурі хліборобської спільноти. При тому він пропонував постійний компроміс між консервативними і революційними елементами. А тим часом пореволюційна українська молодь західних областей була нетерпелива, безоглядно критикувала невдачників з періоду революції і повірила, що її місія — все зробити краще. А ще й сам Донцов переконував її, що досягти цього дуже просто; вистачить, мовляв, сильно хотіти, вміти сказати ні, і що найголовніше — діяти. І молодь діяла, — самовіддано, жертвовно, часто з повним запереченням особистого. Звідси великий розмах і Організації Українських Націоналістів

(ОУН), і потім протинімецького і протибільшовицького підпілля та Української Повстанської Армії (УПА). Якщо б самою посвятою і жертвами можна здобути державу, то українська молодь 30-их, 40-их і 50-их років була б напевно здобула її, і чимала заслуга в тому, була б безперечно за Донцовим. Але тієї мети молодь досягти не могла, бо, як пізніше вона сама побачила, і на це вказує А. Камінський, — для того не було об'єктивних політичних передумов.

Критика українського демократизму, що її провів Донцов, і що на її основах виріс організований націоналістичний рух, точніше Організація Українських Націоналістів, мала, однак, також інші риси, а з ними — і наслідки. Вона була поверховна, апелювала до почуттів, а не розуму; вона не давала змоги розібратися в тому, де правда, а де перебільшення, чи просто неправда; вона, звичайно, об'єднувала молодь, але одночасно копала прірву між нею і попередніми поколіннями. Оборонців демократії було в той час мало, ще менше було в самому націоналістичному русі таких людей, які усвідомили б небезпеки, що в зв'язку з тим наростали (Василь Рудко-Лісовий). Крім того, критикуючи українську демократію, Донцов, а зрештою, не тільки він один, штовхав націоналістичний рух орієнтуватися на модні в міжвоєнний період тоталітарні течії, і то не тільки Заходу. Донцов був, безперечно, ворогом комунізму, але хвалив Леніна за те, що той розігнав «дебатуючі», мовляв, — Установчі збори. Такі погляди не могли залишитися без впливу на політичне думання в націоналістич-

ному русі, зокрема, на його заперечення демократії. Цікаво, однак, що, як показав розвиток ОУН в періоді другої світової війни, ті, чужі українській духовості елементи політичної програми зустрілися з сильним відпором в середині самої ж ОУН.

Організація Українських Націоналістів (ОУН) створилася 1929 року в західних областях України і на еміграції, як виразник стихійного і організованого спротиву, що його в той час провадили українці тих областей проти польських окупантів. Таким чином ОУН була чисто народним рухом, що виростав з потреб і прагнень українського народу — бути вільним. Програмово й ідейно ОУН була спрямована також проти комуністичної Москви та інших тодішніх окупантів українських земель (Румунії і Чехословаччини). Вона ставила своїм завданням боротьбу за повну державну самостійність і об'єднання усіх українських земель в одній незалежній державі. Тодішній провід ОУН намагався розбудувати свої впливи також в самій УРСР. Це дуже схвилювало Кремль, і тому — з його доручення, руками його агента в травні 1938 року, в м. Роттердамі, в Голляндії, був убитий тодішній голова проводу ОУН, полковник Євген Коновалець.

Як народний революційний рух, ОУН стала дуже скоро вирішальним чинником на західних областях України і на еміграції. А в часи німецько-советської війни була керівною українською підпільною силою, що вела боротьбу проти німецьких загарбників. Також — завдяки її діям могла бути організована в 1942 році Українська Повстанська Армія (УПА).

Але, як уже почасти згадано, в 1930-их роках, під впливом модних тоді тоталітарних течій Заходу, в програму ОУН були включені деякі твердження, які наближали її до тодішніх націоналістичних партій західної Європи. Це було неприродне і чуже на українському ґрунті, вже хоч би тому, що ОУН боролася за національне і соціальне визволення українського народу, за державну незалежність України, а тодішній гітлеризм чи фашизм намагався поневолити інші народи. Це протиріччя скоро усвідомили керівники ОУН.

Період другої світової війни був переломовим в цьому відношенні. Тоді організований український визвольний рух, і в першу чергу Організація Українських Націоналістів, вів підпільну боротьбу проти німецьких окупантів. Значення цієї боротьби для дальшого розвитку ідейних позицій організованого визвольного руху було подвійне. Насамперед: в умовах цієї боротьби стало очевидним, що собою являють настанови гітлерівського націоналістичного руху щодо українського народу. Щоправда, гітлерівська партія позбавляла політичних свобод також німецький народ, як КПРС — російський. Але німецькі нацисти в Україні одверто проповідували масове народовбивство. Ведучи боротьбу проти гітлерівських загарбників, ОУН мусила усвідомити, що будівничі т. зв. «нової Європи» — це вороги України: не тільки тому, що вони хочуть перемінити її в свою колонію, але також тому, що їхня філософія ворожа всякому народові, кожній людині, яка хоче бути вільною. Тому поспішно й усувала ОУН із свого політичного мислен-

ня все, що в період 30-их років туди проникло із тоталітарних течій, модних тоді на Заході. А це далі, природним порядком, приводило ОУН до традиційних позицій українського визвольного руху дореволюційного і революційного періоду, до його народности, до демократії.

Варто зазначити, що усе це добре відомо не тільки українському народові, але також Москві. Проте вона і її агенти в Україні, не перестають досі лаяти ОУН, УПА і весь організований визвольний рух, як мовляв, чужих вислужників. Вони намагаються навіть замовчувати жертвну боротьбу українського визвольного руху проти нацистів.

Крім того, в умовах німецької окупації України, ОУН мусила вперше вести боротьбу на теренах цілої України: — вона вийшла з галицької провінції. Це також корисно вплинуло на оформлення її ідейного обличчя, і зокрема — заставило її поширити свої програмові позиції у сфері національній, допомогло глибше зрозуміти вагу соціальних питань у визвольній боротьбі українського народу.

Наслідком таких процесів в організованому визвольному русі стали програмові постанови III Великого Надзвичайного Збору ОУН, що відбувся в серпні 1943 року, а потім — платформа Української Повстанської Армії, з осені того ж року; вкінці — платформа Української Головної Визвольної Ради, з липня 1944 року. Усі ці документи розвитку політичної думки організованого визвольного руху народилися в боротьбі з німецькими окупантами. Тут віддзеркалено живі інтереси самого народу, на який обпирався цей рух.

В умовах поворотної більшовицької займанщини далі поглиблювалися і розбудовувалися згадані програмові позиції. В організованих формах визвольний рух проіснував в Україні майже десять років після закінчення другої світової війни. З того періоду походять Уточнення до програми ОУН та численні публіцистичні студії, передусім П. Полтави і О. Горнового. Частину тих матеріалів опубліковано на еміграції, в Мюнхені в 1948 році, у збірці: «Позиції українського визвольного руху», що на сьогодні стали вже бібліографічною рідкістю. Усі згадані документи, скажім писання Полтави і Горнового, визначають етапи ідейного змісту і розвитку організованого націоналістичного руху. Вони також стали сильним чинником у боротьбі проти німецьких, а потім більшовицьких поневолювачів. Горновий виконав розторощуючу критику філософських позицій марксизму. Писання Полтави про загинання комуністичної диктатури і перетворення колись нібито прогресивного і революційного комуністичного руху в найреакційнішу і ворожу народним інтересам систему, випередили мислення таких діячів, як наприклад, один з колишніх керівників югославської компартії, Мілован Джілас. За багато років до того, як Джілас опублікував свої статті про «новий клас», за що Тіто запроторив його до в'язниці, Полтава писав про «советську буржуазію», про верхівку безконтрольних глитаїв, що сіла на народні плечі — на місце колишніх царських поміщиків і фабрикантів. На початку 1950-их років Горновий і Полтава згинули на Україні в боротьбі з військовими частинами КГБ.

Усі згадані питання треба мати на увазі, читаючи студію Анатолія Камінського. Автор належить до наймолодших учасників організованого українського визвольного руху в період другої світової війни. Він не мав впливу на формування його політичних позицій. Він ближче зацікавився ними вже по війні, в умовах еміграції. Студії в Школі політичних і економічних наук, в Лондоні (London School of Economics and Political Science) дали йому змогу приглянутися до розвитку політичного думання Заходу після війни і на такому тлі розглянути організований український визвольний рух. Внаслідок його спостережень постали численні есеї, друковані передусім у журналі «Український самостійник». Декотрі з них — доповнені й поширені увійшли також у цю збірку.

Центральну тему в нарисах А. Камінського становить програма українського визвольного руху, точніше тих трьох формацій, які за останні десятиріччя творили його в Україні, себто ОУН, УПА і УГВР. Цій темі присвячено передусім два перші есеї збірки. Програму визвольного руху автор розглядає в процесі постійного розвитку, виразно розрізняючи її стабільні, основоположні елементи, від усього, що в ній пливке і побічне. Всі питання він аналізує на широкій канві політичних ідей Сходу і Заходу останніх десятиріч. Зокрема — так автор підходить до центральної ідеї українського визвольного руху: до ідеї нації і національної держави, і вказує, що і в другій половині 20 сторіччя та ідея, а не будь-яка інтернаціональна концепція, становить рушійну силу в розвитку людства і

незамінимий принцип його організації. Цієї правди не змогли змінити ніякі інтернаціоналісти, по обидва боки залізної заслони. Звичайно, це в жодному разі не протистоїть міжнародній співпраці, приязні і дружбі народів. Але повноцінний вияв однієї спільноти людей, що мають одну історичну традицію, одну культуру, спільні духовні елементи, одну мову, — можливий тільки в рамках нації і національної держави. В такій державі можливий також повноцінний вияв одиниці, яка відірвано від своєї спільноти існувати не може. Якщо вона не держиться духовних первнів сього народу, вона завтра муситиме пристати до нації іншої, зрадивши свою власну. Так зване «злиття націй» — це шовіністична концепція масового ренегатства: її придумали керівники російської імперії для хитких елементів з-посеред не-росіян.

А. Камінський показує, що поставлення нації і національної держави в центр програми організованого визвольного руху мусило логічно привести його до вимоги політичної і соціальної демократії. Нація — це духовна спільнота, що має не тільки збірні інтереси, але також інтереси кожної особистості, її члена. Потоптання його інтересів — це удар для цілої нації. Тому про повноцінний розвиток нації можна говорити лише тоді, коли гарантовано розвиток її членів, — а зробити це може тільки справжня демократія, політична і соціальна. До неї мусив прийти організований український визвольний рух. Він мусів звільнитися від накинених йому впливів сторонніх тоталітарних доктрин, якщо його основні постулати про розвиток нації і одиниці не

мали стати обманом. Особливість процесів цього звільнення полягає зокрема в тому, що в революційному русі, який найбільш виразно символізувала і репрезентувала ОУН, вони прийшли еволюційно, без глибших потрясень. Звичайно вони також не могли забезпечити перемоги, себто відновлення державної незалежності. Але це, як уже згадано, було наслідком недостатчі міжнародної кон'юнктури, без якої навіть найкраще організована революційна сила і найбільш органічно пов'язана з народом — не може рахувати на перемогу.

Окремий комплекс питань, якими займається А. Камінський, — це сучасна дійсність в Україні і перспективи теперішньої боротьби українського народу. На тлі псевдореволюційних фраз, часто повторюваних на еміграції, аналіз автора вражає холодним обчисленням діючих об'єктивних сил і спробою означити найбільш актуальні передумови не тільки майбутньої української перемоги, але і сучасного перетривання. Тому він допускає еволюцію і ерозію комуністичної диктатури, але тільки при умові самооборони народу засобами, що їх підказує сама дійсність. У зв'язку з цим він просто натавровує відоме капітулянтське гасло «моя хата з краю», і радить мовчати поетові, письменникові тоді, коли свобідно творити не можна, бо деколи сама мовчанка — найбільший протест.

У праці А. Камінського проведена гостра критика всієї комуністичної системи, передусім в Україні. Він не тільки розкриває сучасний комунізм в СРСР, як видозміну історичного російського імперіалізму, але також показує реакційність, антина-

родність і віджилість комуністичного вчення, як концепції для організації людства. Справа не тільки в неефективності тієї концепції, в її неспроможності задовольнити природні вимоги людини в другій половині двадцятого сторіччя, розв'язати проблеми, що стоять перед модерним людством; але насамперед справа — в тому, що «соціалізм» у комуністичному виданні позбавлений етичного змісту. Тому в Радянському Союзі будують гіганти, посилають «спутніки», але людина не має свободи слова і другої пари взуття. Тому державне і партійне керівництво обростає самлом бюрократичних трутнів. Тому потоптано природні права людини і народів на свободу. А в цей час на Заході ліберальні або соціалістичні уряди розбудовували економіку не гірше, як в Радянському Союзі, і часто — набагато краще, але без зайвих, безглузвих знущань над народом. Есей, в якому А. Камінський пише про «здегенерований советський соціалізм» — один з кращих зразків політичної публіцистики.

«На новому етапі» — це, як згадано, тільки есеї, причинки до розвитку української політичної думки в минулому і сучасному. Проте, коли в Україні всяка вільна дискусія заборонена, а на еміграції цьому питанню присвячують порівняно дуже мало уваги, праця А. Камінського, пропонована читачеві, повинна стати стимулом до публічного обміну думок про наше недавнє минуле і про перспективи українського визвольного руху. Зокрема, вона повинна зацікавити читача в Україні.

Мирослав ПРОКОП

ДЕМОКРАТІЯ — НАРІЖНИЙ КАМІНЬ В ПРОГРАМІ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

I

Політична думка і дія народу є звичайно прямою функціональною вислідною його національної свідомості і політичної культури. Зміст, цілеспрямовання і передусім рівень політичного думання і дії є виявом політичної свідомості і розвитку спільноти, так само, як, напр., право в усіх його формах є виразником її правового думання, її правосвідомості. З тим, очевидно, що політична культура є куди ширшим поняттям і включає в собі теж правно-етичні, соціо-економічні й інші елементи, бо по своїй природі вона охоплює і відзеркалює цілість суспільного життя, його рівень, якість і стиль.

В нашому випадку йдеться про підкреслення поняття «політична культура», а не тільки сама «національна свідомість». Національний елемент ми приймаємо тут, як самозрозумілий, вже існуючий, як базу для державницько-політичного. Національна свідомість — це очевидна передумова політичної і ця друга є немислима без першої, так довго, як існують нації і держави.

Під національною свідомістю ми розуміємо почуття й усвідомлення своєї окремішньої національної са-

мобутности і бажання — волю її зберегти. Ця національна свідомість може бути більш чи менш глибока і сильна, більш, чи менш розвинена і значна. Але вона ще не те саме, що політична культура. Остання — це вже розвинена на базі національної свідомости форма власного державницького, політичного думання і дії, в той час коли національна свідомість може визначатись покищо тільки самим «стихійним», чуттєвим, чи й вже частинно раціоналізованим відчуттям самої тільки своєї культурної, етнічної та загальної окремішности й самоідентичности.

Передусім мусить бути нація — спільнота людей, зв'язана спільними інтересами, походженням, історією, культурою, мовою і в першу чергу свідомістю і волею належати до даної, своєї спільноти. Основними є тут якраз свідомість і воля приналежності, — всі інші елементи є тільки історичними, культурними, мовними, чи іншими філіярами й об'єктивними атрибутами. Вони можуть бути молодші, чи старші, більш, чи менш розвинені, деякі елементи можуть бути навіть запозичені, як, напр., мова, — це засадничо не важне. Важливим є чисто суб'єктивний момент — усвідомлення, почуття і воля бути національною спільнотою, які узмістовлюються у відчутті, визнанні і здійсненні кожним членом даної нації своєї національної гідности, яка є ідентична з особистою у його суспільній проєкції. Людина — член народу — визначає себе суспільно по відношенні до своєї й іншої спільнот, як член даної нації. Так було, є і буде, як довго нація і національна держава є реальними і найбільш природними та до-

цільними формами організування людського життя. Того не змінив до сьогодні жодний, навіть і найбільш універсальний інтернаціоналізм — ні релігійний (напр., магометанізм, чи у свій час католицизм), ні політичний (соціалізм, чи комунізм). Як це не дивно, але дотепер найбільш універсалістичні рухи завжди приводили тільки до перенасичення і переросту національних почувань якоїсь однієї нації, до вирощення такого, чи іншого месіанізму, який кінчався звичайним шовіністичним імперіалізмом. Комунізм — прийнятий його російськими прихильниками — є класичним прикладом того. Під плащиком найбільш універсалістичного «інтернаціоналізму» російський комунізм довів до вершків шовіністичного запоморочення росіян з одного боку і до грубої і безоглядно-рафінованої русифікації неросійських народів — з іншого. В цілому ж т. зв. соціалістичному блоці він не тільки не послабив, а навпаки ще скріпив поняття нації і національної держави, бо якраз на базі націй в першу чергу проходить т. зв. поляризація, чи децентралізація комунізму.

Тим ми не хочемо сказати, що нація і національна держава це якесь одвічне і метафізичне поняття, яке існує поза і понад людиною. Ні, ми тільки стверджуємо, що національна держава це така, а не інша організована соціальна категорія — вислідна дотеперішнього історичного процесу, з такою, а не іншою запорукою існування і на майбутнє, в своїх більш, чи менш змінених формах. Через приналежність до даної національної спільноти людина — індивід здійснює себе суспільно, є собою,

є кимсь і є в чомусь. В іншому випадку він був би нічим і в нічому не був би собою. І тому національна свідомість — це свідомість і привілей бути собою, мати свою особисту гідність, яка завжди суспільно ідентифікується з національною гідністю.

І тому, якщо в КПУ України є ще дійсно якісь переконані інтернаціоналісти, то хай вони себе не дурять, що вони можуть бути тільки, або в першу чергу, комуністами, бо вони завжди будуть в першу чергу або росіянами, чи російськими націонал-комуністами, або просто несвідомими, чи свідомими агентами російської великодержавної політики, будучи самі українського походження.

Індивід і спільнота визначають себе, є собою в своїй національній державі, в своїй самостійницькій політиці в найповнішому розумінні цього слова. Самостійна політика — це не замкнення народу в своїй національній «шкаралупі», чи огородження його китайським муром, або залізною куртиною для якогось містичного вижиття, чи імперіялістичного месіяністичного одурманення, як це має, напр., зараз місце з російським народом. Ні, самостійна думка — це здійснення інтересів даного народу в найбільш корисний спосіб, з одночасним респектуванням національних інтересів інших народів.

Передумовою самостійницької політики є спільнота свідомо своєї вартости і готова та рішена творити і керувати сама, самостійно своїм життям. Тільки в процесі творення власного, самостійного життя виростає політична свідомість і політична культура народу. Бо політична культура — це вже щось більше, як сама національна свідомість. Це вже

власний розвинений зміст і форма самостійного державницького політикуму, які даний народ творить, керуючи, чи намагаючись керувати сам собою, здійснюючи свої інтереси і потреби. При тому, тут не йдеться про такі, чи інші поодинокі — національні й інтернаціональні концепції, теорії і тенденції, але власне про якісне формування, сприйняття, спрямування, і дію цілого політикуму в даній спільноті, в даному народі. Ще точніше, йдеться про сумаричну збірку основних соціо-політичних програмових вартостей, які домінують на даному історичному етапі в даній спільноті. Для прикладу вкажемо, що по відношенні до сучасної політичної думки російського народу нас не інтересує в такому аспекті сама теорія марксизму, але що і як зробили з неї російські комуністи і наскільки в процесі її «націоналізації» російським національним думанням вона стала «власністю» самого російського народу, через получения інтернаціонального елемента (світова революція) з націоналістично-шовіністичним (ідея третього Риму).

Політична культура народу це вислідна його політичної свідомості і не може бути політичної культури народу без існування виразно сформованої національної спільноти, тобто без свідомого самого себе народу. Коротко — не може бути мови про будь-яку політичну культуру, якщо є тільки аморфна маса самих етнічних елементів з її шараварами, і козачками чи навіть «героїчними тирольцями», чи самотверженнями воїнами «отечества», готовими проливати кров теж і за того, що над ними панує — не важно, чи прийшов він із Заходу чи Сходу.

В найліпшому разі можна говорити тоді про вклад одного, чи другого хахла у політичну думку, чи культуру такого, чи іншого «старшого брата», і про ніщо більше.

Це стосується одиниць так само, як і цілих спільнот. Якщо немає власної національної свідомости, немає в них теж власної політичної культури і всі їхні здобутки підуть на conto іншого. І так ціла Україна могла б складатись з одних «геніяльних яворських», які будували імперію Петра І-шого, або їхніх епігонів ХХ ст. — і їхня концепція могла б панувати над мільйонами інших народів, але вони не будуть українці, а їхня політична думка буде не українська, а російська.

І тому, коли говоримо про політичну культуру і політичну думку, то тільки суверенну і підметну, яка виходить з власної національної.

Це не значить, очевидно, що кожна політична думка, кожний політикум мусить творити щось зовсім окремешнього і незалежного від іншого у своєму змісті. Політична культура є завжди вислідною розвитку, труду і зусиль та вкладів усіх політично-існуючих спільнот, народів. Універсальність політичного думання є якраз найкращим гарантом його поступу через загальне взаємовпливання і взаємодоповнення всіх елементів світової спільноти. «Рівність — свобода — братерство» не є ані абсолютно оригінальною специфічністю французької політичної думки, ані її виключною посілістю. Своїм корінням ці гасла сягають в давні джерела політичної і навіть релігійної культури і так само вони стали вихідною для цілого ряду майбутніх політичних

концепцій. Соціалізм, як концепція і теорія, не став виключно ані німецьким, ані англійським, ані російським. Але інакше здійснювали «рівність — свободу — братерство» французи, інакше англійці, а ще інакше росіяни. Так само іншим є у практиці німецький, іншим англійський, а ще іншим російський соціалізми. Розподіл влади за рецептою Монтеск'є не обмежився до Франції, але став основним принципом конституційного устрою для всіх народів. І якщо йдеться про його здійснення, то він, напри., куди повніше здійснений в США, ніж в самій Франції. Так само є теж з комунізмом, якого різні національні форми є і будуть, хоч теоретично-концепційне первісне джерело їх однакове. До того претенсії Москви на патент «інтернаціоналізму» є тільки глумом над марксизмом, бо якраз Росія вже давно його стравила і виповнила супер-націоналістичним змістом, і в тому відношенні він зовсім таки не «комуністичний», просто шовіністично-імперіалістичний.

Не справа тут теж в запозичуваннях і наслідуваннях. Німці у свій час створили концепцію «серця Європи», поляки «передмур'я християнства», росіяни «майбутнього третього Риму», а українці «поставили себе на грані двох світів творити нове життя. Геополітичні, містичні, месіаністичні і псевдополітичні міти і легенди — явище загальне у всьому світі. При розгляді питання політичної культури ми ставимо того рода речі на другому пляні і тут не важно, чи вони оригінальні, наслідувані, перелицьовані і т. д. Як складові елементи політичної думки, вони є тільки мозаїчними частинками,

для яких мусить бути канва-полотно, тобто свідомо сама себе нація, спільнота, мусять бути живі люди, які хочуть, як підмет міжнародного життя, творити своє власне життя і не важно, чи на «грані двох світів», чи тільки на «краю одного», в «серці Європи», чи (як зараз) на її окраїнах, бути з комунізмом, чи без нього і т. д. Мусять бути живі, діючі істоти, які мають свідому, розумну волю творити самі для себе, за своїми уподобаннями, своє власне життя, як рівний і повновартісний член світової спільноти.

І тому, розглядаючи питання сучасної української політичної думки, ми мусимо підкреслити слово української в розумінні її власної підметности і суверенности. Підметности національної і тим самим політичної, а не в сенсі якихось її оригінальних, змістових ідейно-концепційних елементів і здобутків. І в тому відношенні до уваги треба брати одиноким український визвольний рух напередодні, під час і після II-ої світової війни, як продовжувач і виразник попередньої боротьби українського народу за власне державне життя. В своєму ідеологічному багажі він міг мати і мав тяж елементи чужі, випадкові, корисні і зайві. Але він був суверенний, підметний, бо був український.

Того не можна однак сказати ані про наших короткотривалих німецьких, ні так само російських коляборантів. Ті, хто співпрацював з німцями в роках 1941-1945, могли випрацювати в деталях концепцію «українсько-німецької співпраці» в «Новій Європі», а нові «подражателі» яворських написати грубі томи про «російсько-українську дружбу», у

формі «двох сестер», чи «старшого і молодшого брата», але ні одне ні друге не має нічого спільного з українською політичною думкою. В обох випадках маємо до діла з певними проєкціями імперіялістичного думання німців і росіян та більш нічого. В тому відношенні є основна різниця, напр., між українцями-націоналістами, які з точки бачення українського націоналістичного інтересу і для нього — враховували ставку на німців до 1941 р., але порвали відразу з ними, як тільки Німеччина виявила своє справжнє становище до України, і тими, які співпрацювали тоді, коли у співпраці їй не було місця для українських інтересів; подібно, як це робили і роблять ті українські комуністи, які при наглядному поневоленні України, будують під плащиком псевдо-комунізму не комунізм для свого народу, але російську імперію.

Діапазон політичної думки кожного народу широкий, як і саме життя. Ми спинимось в основному на головних питаннях державного устрою майбутньої української держави, тобто на програмовім охопленні внутрішнього державного будівництва, як його сконцептував і пробував здійснювати і здійснює сучасний український визвольний рух. Іншими словами, ми звернемось насамперед до головних джерел ідейно-програмового змісту діючих напередодні, під час і після II-ої світової війни самостійницьких українських сил, які формували тодішню політичну думку і за яку народ йшов в боротьбу, щоб її здійснити. В тому аспекті ми охопимо нашим розглядом ідейно-політичні матеріали, передусім найбільш активного революційного руху,

який в загальному відомий під знаком трьох його формацій: УГВР — УПА — ОУН.

Ми свідомо вживаємо такого порядку, ставлячи на переді Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), яка постала з ініціативи УПА й ОУН вже два роки після того, як існувало збройне рам'я підпілля — Українська Повстанча Армія (УПА). Концепція УГВР була завершенням нашої державницької думки, в розумінні зафіксування поширеної і поглибленої визвольної боротьби цілого народу. Її постанови відзеркалює вповні цей грандіозний внутрішній процес в самому визвольному русі, який від вузько-військової, а потім «орденсько-політичної» формації псевдототалітарного характеру перейшов у всенародний рух і привів до створення устроєво-державницької надбудови, якою була УГВР.

Цілий визвольний рух воєнного і післявоєнного періоду перейшов складну і одночасно позитивну еволюцію, перевів основну ревізію багатьох дотогочасних політичних «мітів» і неправильних заłoженнь, очистив себе від намулу засадничих шкідливих чужих впливів і створив тривкі вартості політичного порядку, які двигнули далеко вперед українське державницьке думання і саму визвольну політику.

Ця еволюція узмістовлюється передусім у ствердженні справжнього народного, демократизму, як угольного каменя цілої програми українського визвольного руху. В державно-устроєвій ділянці він зафіксований у програмі УГВР, як «народно-демократичний устрій, не на словах, а на

ділі, що його визначають Установчі Збори вільним голосуванням усіх громадян України» і який гарантуватиме «національно-політичну і соціальну свободу в дійсно незалежній українській державі» (точки 2 і 1). Цей устрій кваліфікується «відокремленням законодавчої, виконавчої і судівничої влади», з окремим підкресленням «повної незалежності суду» (точка 3). який, як відомо, в тоталітарних державах є тільки одним із виконавчих інструментів монопартії, і глумом над всяким правосуддям.

В тому відношенні націоналістичний рух здобувся на докорінну перестанову своїх позицій в період II-ої світової війни, коли в боротьбі на два фронти — проти брутального німецького і червоного російського тоталітаризму — він порвав з всякими попередніми псевдо-тоталітарними монопартійними концепціями, у своїй програмі і пішов на шлях виразної демократії.

Не забуваймо, що УГВР — генетично — була твором націоналістичним, хоч її призначення, концепція, організаційна структура, діяльність і база виходили далеко поза сам зорганізований націоналізм. Тим не менше вона була теж виразником того ідейно-програмового процесу, який відбувся в періоді німецької окупації України в самій Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка з елітарної, монопартійної революційної формації еволюціонувала була у всенародний політичний революційний рух. Тому теж програмові заложення обох формацій в багатьох відношеннях тотожні і перегукуються між собою і це відноситься зокрема до самої платформи УГВР і постанов III-Надзвичайного

Збору ОУН з серпня 1943 р., з їхніми доповненнями конференції ОУН на Рідних Землях з 1949 і 1950 рр.

Тому теж сумаричне політичне цілеспрямування цілого визвольного руху є одне і те саме. Воно визначається глибоким державницьким схопленням основних елементів національно-політичного і соціально-економічного порядку, яке в результаті дало вдалу синтезу політичної і соціальної демократії. Це ставить його в позицію не тільки виразника модерної політичної думки українства, але запевняє йому належне місце в сучасних модерних розвиткових тенденціях політичного світу, в загальному. Треба відмітити, що сформулювання тих ідейно-програмових позицій відбулося на Рідних Землях, в процесі самої боротьби і виглядає, що якраз цей момент запевнив їм таку важливу історичну функцію. Як відомо, в протипагу до інших конференцій і конгресів, III-ий Надзвичайний Збір ОУН і Установчі Збори УГВР прийняли свої постанови в Україні, а не закордоном.

Вже в самій Платформі УГВР визначені не тільки самі державно-устроєві засади української демократичної держави, але теж їхні внутрішні і зовнішні функціональні елементи. Так в зовнішній діяльності говориться виразно про те, що визвольний рух бореться «за вільні взаємини з іншими народами, за право відвідувати закордонні країни» (точка 12), «за вільну дружбу і співпрацю націй, також і російської, з виключенням всяких форм імперіалізму, за мирну співпрацю з усіма сусідами України» (точка 13). Таке конкретне, стисло політичне

формулювання не тільки усторово-правних, але й функціональних елементів, є неприпадкове. Фіктивна і голословна «демократія» окупанта, на яку він любить покликатись, вимагала точного і повного визначення не тільки самих рямок і норм, але й змісту основних демократичних постулатів, щоб могли наглядно викривати забріханість, дволичність і голословність «демократичности» ворога. Подібно мається справа теж з елементами внутрішнього порядку, де не в загальний, але знову ж конкретний спосіб визначається зміст поодиноких постулатів політичної і соціальної демократії. Так в розділі про «політичні і культурні права» говориться не тільки про «повну свободу думки, світогляду, переконання, вислову, преси, зборів і громадських об'єднань та політичних партій», але виразно підкреслюється теж права опозиційної меншости. Рівність всіх громадян перед законом кваліфікується ствердженням про «забезпечення рівних прав всім національним меншостям», що між іншим, є недвозначним запереченням давнього правно-політичного неокресленого гасла «Україна для українців».

Елементи соціально-економічної демократії узмістовлюється конкретними ствердженнями про «справжню незалежність і свободу професійних спілок і вільну організацію селян» (точка 2), «державну охорону материнства», «безплатне лікування», «ліквідацію колгоспів та передачу землі селянам у трудову власність із повною свободою вибору форм землекористування та правом вільної виборчої самоорганізації» (точка 2). А далі про «вільний розвиток ремесла та право творення індивідуальних і

кооперативних ремісничих майстерень та підприємств» (точка 6), «вільну приватну торгівлю» (точка 8), «справжню участь робітників у керуванні підприємством» (точка 13), «право страйків» (точка 12), «право вільного договору на працю і вільну зміну праці» (точка 11), «забезпечення участі і контролю в національному доході» (точка 13) і вкінці «збереження державної власності на підземні багатства, лісові та водні масиви, важку і середню промисловість, транспорт, великі електривні, банки; денационалізацію легкої харчової і місцевої промисловости і передачу її місцевим органам самоврядування і кооперації» (точка 7).

Обидва елементи — соціального і політичного порядку — взаємно переплітаються і доповнюються. В такому самому укладі найдемо їх теж в інших програмових сунціяціях українських визвольних формацій того часу і зокрема дещо ширше і детальніше вони подані в програмових постановах III-го Надзвичайного Великого Збору ОУН та в доповненнях до них наступних, повоевних конференцій ОУН на рідних Землях. Тому теж в дальшому, аналізуючи цілість політикуму визвольного руху, ми в основному зупинимось на них, як на засадничому джерелі цих ідейно-програмових позицій, звертаючи основну увагу на взаємостосунок обох основних елементів нашої програми — політичної і соціальної демократії.

Перше однак, ніж перейти до розгляду того взаємостосунку обох елементів нашої програми, треба децю докладніше визначити їх самих, відповідно до того, як вони узмістовлені в поодиноких постановах. Тут не вистачає самого ствердження, що ми за справжній демократичний лад в українській державі, як теж не можна стосовну проблематику вичерпати самими поодинокими постулятами актуально-політичної практики, але необхідно аналітично, а одночасно точно і виразно визначити, що складається на саме поняття демократії у нас, визначити її засадничий зміст і цілеспрямування.

Це тим більше потрібно, що загальне визнання демократії, як такої, майже в глобальному масштабі, аж ніяк не означає, що в неї всюди вкладається той самий зміст, або що це сприяє якомусь універсальному здефініюванні її. Якраз навпаки. Рідко яке поняття було так по різному інтерпретоване, натягуване і використовуване в недемократичному сенсі і для недемократичних цілей, як саме демократія. Не раз навіть тоталітарні системи залюбки покликаються на демократію чи демократичність, кваліфікуючи її такими прикметниками, як «справжня» і т. д.

Передусім треба ствердити, що демократія — це влада народу в дослівному розумінні цього слова, тобто, що сам народ, громадяни є джерелом влади і її контролюють, а не якась «еліта», «авангард», чи «партія», яка відповідає не перед народом, а в

найліпшому разі, тільки перед собою самою. В наших часах — є очевидно неможливим виконання прямого народовластя і народ мусить послуговатися урядом в широкому розумінні, який в його імені править. Це з одного боку. З другого є необхідна ціла велика політична машинерія, яка приготує і формує сам політикум, сам механізм покликання уряду, і це в основному сповняють політичні партії.

Суттєвим є однак визнання і здійснення принципу, що народ, як джерело влади, знає найкраще, що йому потрібно і що уряд має здійснювати його волю й інтереси та діяти під його контролею. Заперечення того принципу є запереченням самої демократії і веде прямо до авторитарности і всіх її наслідків. Так, у 1903 р., Ленін, прийнявши ідею керівних еліт, які нібито знають краще ніж народ, що йому потрібно, скінчив не тільки раз назавжди з демократією, але вторував відразу дорогу майбутньому сталінському тоталітаризмові, з повним монополем влади в руках однієї людини. Позбавлення народу контролю над партією, як всезнаючою «елітою», було лише посереднім етапом до позбавлення і народу і партії будь-якої контролю над диктатором, який не лише побив рекорд усіх дотеперішніх тиранів та створив найбільш кровожадний режим, але передусім досяг теж вершка злочинного марнотратства і безглуздя в усіх ділянках державного життя, вихолощуючи суспільство духово і матеріально.

Для виконання демократії народ мусить мати забезпечені права і фактичну змогу усувати закон-

ним порядком від влади даний уряд, потягнути його до відповідальності і встановити новий, такий, який на даному етапі відповідає його інтересам. Це не означає, очевидно, якогось обмеження самої дієздатності уряду, правління, як такого. Ні, він, очевидно, мусить мати належно широкі повновасті і засоби ними користуватись. Але він не сміє бути безконтрольним, в тому сенсі, що контролю над ним мусить бути забезпечена за народом. Народ — виборці, чи просто громадяни, мусять мати в своїх руках інструмент контролю над урядом, яким в найпростішому виді є конечний час, коли кожний уряд мусить стати перед лицем громадян і просити їхнього довір'я, яке вони можуть йому кожночасно відмовити. І то не тому, тільки, що даний уряд чимось провинився, але теж просто тому, що народ вважатиме, що інший уряд буде заступати і здійснити його інтереси краще ніж попередній. Черчіль напевно був заслужився для свого народу більше, ніж Сталін для СРСР у виграній минулій світовій війні, але це не перешкодило британському народові покликати новий лейбористський уряд і Черчіль уступив своє місце соціалістові Етлі, без того, щоб приводити до будь-якої кризової ситуації.

Тут власне, в свою чергу, увидатнюється роля партій, як вогнищ політичного життя, джерел змісту політичного думання, які в скомплікованому соціально сьогодішньому суспільстві дають народові можливість з одного боку включати себе активно в творення національного політикуму, а з другого — забезпечують за цілим народом (а не тільки політично активними громадянами), кожночасну мо-

жливність порівнювати, оцінювати і вибирати між ривалізуючими середовищами і їхніми програмами. І тут справа не в кількості самих партій, але у постійному існуванні груп, людей, діячів, політиків, які у випадку наділення їх недовір'ям збоку народу є в стані створити новий уряд і за нього відповідати перед цілим народом.

Голосування в широкому розумінні відбувається в демократії постійно, без перерви, а не тільки під час виборів. Політичні партії і їх діяльність в уряді і поза урядом, дають весь час народові можливість «вибирати» між їхніми програмами і самі вибори це вже тільки формально-правне зафіксування такого, а не іншого рішення народу, в користь того, чи іншого з політичних середовищ.

Демократія не визначається теж в жодному випадку самими тільки формами державного устрою, які знаходять своє відзеркалення і втілення в правно конституційній побудові. Остання з її поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову, з запевненням незалежності останній і з застосуванням демократичних засад у побудові адміністрації на всіх щаблях державної машини, а також у праці самого законодавчого органу і в його ставленні до таких форм народного волевиявлення як, напр., плебісцит чи референдум, — аж ніяк не вичерпує поняття демократії. Ці форми є тільки кінцевими правовими рамками, які мусять бути виповнені належним політичним змістом, бо тільки тоді ці рамки стають узмістовленням демократії. Вага справи лежить не у формах, а в змісті і нічого дивного, що недостатні правноконституційні рамки можуть лег-

ко доповнитись і рекомпенсуватись належним етично-політичним змістом; але ніколи не можна заступити останнього і найбільш вишуканими і детально спрецизованими паперовими формулками. Наприклад, англійці до сьогодні не мають списаної конституції, але їх батьківщина є взірцем демократії. СССР має доволі спритно і прецизно спрепаровану «демократичну конституцію», але є втіленням найчорнішого і найреакційнішого тоталітаризму в історії людства.

Формальне схоластичне розуміння і визначення демократії я невисتاحальним, бо демократія — це не справа самого державного устрою, але також етично-політичний, динамічний елемент, який узмістовлюється у способі думання всієї спільноти, в її стилі життя, у визнаванні певних гуманних вартостей та ідеалів і в змаганні до них. Іншими словами, це є належний рівень політичної культури даної спільноти, який є головною передумовою справжнього функціонування та існування демократії взагалі. Отже треба говорити передусім про демократизм, як про певну функцію культури, як про явище не тільки правно-конституційне, а і соціо-політичне, етичне і психологічне.

Вихідною демократії є свобода громадянина, як особовості, що впливає з визначення людини, як окремої моральної, і суспільної вартості в собі. Таке визначення людини дуже нагадує її окреслення в християнській релігії, де говориться про неї як про істоту, «сотворену на подобу Богу». Громадянин — це не статистична цифра або бездушний автомат-робот, а повновартісна істота, яка має основ-

ні права і через них співформує життя всієї спільноти, з одного боку, і забезпечує свою особисту автономію-свободу у приватному, власному колі, з другого. Формальним гарантом цього є суб'єктивно-публічні права, які за старою французькою школою поділяються на політичні права (запевняють участь у керівництві державою і є тісно зв'язані з правом активного і пасивного вибору) і громадянські права, які в свою чергу поділяються на права на позитивну діяльність держави для громадянина (напр., соціальне забезпечення, охорона здоров'я, охорона патентів і т. д.) і на права на невтручання держави чи індивідуальні права свободи (свобода особи, недоторканість мешкання, свобода вислову думки і преси, свобода віровизнання і т. д.). Слід згадати, що нова німецька школа поділяє суб'єктивно-публічні права на три категорії: 1) громадсько-державні або політичні права, 2) публічні права на позитивну діяльність держави для громадянина, 3) публічні права на невтручання держави, які покриваються змістовно з вищеподаним французьким розподілом.

Здійснення і додержання цих прав є кінцевою передумовою волі і безпеки громадянина, а ця передумова впливає із визнання за ним не тільки морально-етичної, а й політичної свободи, що в свою чергу визначає демократичну рівність. Рівність — у сенсі однаковості прав і можливостей для кожного, які кожен використовує відповідно до своїх, духових та інтелектуальних здібностей і фізичної здатності. Звідси демократія не означає якоїсь універсальної, а тим більше фізичної «урав-

ніловки» чи нівеляції, але враховує природну зрізничкованість суспільства.

Демократія гарантує теж однакові можливості для провідників і для тих, яких вони ведуть, і виключає всяке замороження кожночасного розподілу роль, створюючи передумови для належного вияву існуючого суспільного динамізму і для його контролі з боку всієї суспільности. По цій лінії на окрему увагу заслуговує питання політичних партій, свобода яких є основою демократії. Політичні партії — це к о н е ч н и й механізм демократії, через який вона функціонує. Це інструмент кожночасної політичної і державницької ініціативи, її концептування та оформлення і організаційні каталізатори суспільних сил. Для справжнього функціонування цих сил є необхідна свобода, без якої вони стають недієздатні і безсилі. До них належить теж завдання творення і виховання політичних еліт.

На окреме відзначення заслуговує питання більшості в демократії, яке дуже часто трактується механічно і чисто квантитативно. Такий підхід є цілком помилковий, бо інструмент більшості є тут не самоціллю чи абсолютним критерієм вартости, а лише механізмом, який допомагає у знайденні вирівняння між інтересами більшості і меншості. Демократія — це не диктатура більшості і не диктатура меншості, а державницьке шукання і знайдення компромісів з узглядненням добра цілості. Рішення більшості не може визначати, що є добре, розумне, доцільне чи справедливе в абсолютній, категоричній формі, а встановляє тільки те, що

відповідає певній кількості людей. Свідомість можливості помилки і відповідальності за неї мусить у них існувати постійно, що є передумовою плекання належного відчуття відповідальності за своє рішення в сучасному і в майбутньому перед усією суспільністю. Звідси теж спеціальна устрєва техніка в демократії, яка, виключаючи майоризацію більшості, вимагає високого рівня політичної культури і почуття відповідальності як від кожночасних носіїв державного уряду, так і від опозиції.

Тут зокрема є необхідним здійснення і забезпечення особистих прав громадянина, як певної етично-соціальної вартості, теж для обмеження негативних «переростів», викривлень і надужить демократії. Механічне розуміння більшості може легко довести до майоризації, яка встановить речі зовсім суперечні з демократією. Так, напр., демократія може бути нетолерантна. Більшість може напр. рішити, що такі, чи інші наукові, чи світоглядіві теорії чи релігійні переконання забороняються, а їх прихильників переслідуться. Парлямент може, напр., постановити, щоб винищити всіх католиків, чи атеїстів, що було б крайнім прикладом недемократичної «майоризації». Щоб запобігти таким переростам, демократія мусить забезпечувати гарантовані громадянам певні права, певну сферу дії і думки, у яку жодна меншість чи більшість не може втручатися. Це є власне поняття свободи, як основи демократії, яка забезпечується за громадянином, як вихідною собівартістю етичного і політичного характеру.

Інший гарант свободи в демократії — це постав-

лення на сторожі прав громадянина правних норм, права, як незалежних від інших влад елементів, а зокрема від кожночасних політичних коливань. Справування судами права незалежно, без будь-якого впливу ззовні, однаково по відношенні до всіх громадян і його суспільних і державних інституцій — це необхідна вимога демократії. З моментом, коли суди стають лише органом політичної влади, чи тим більше політичної партії, вони перестають бути судами взагалі. Правова держава це незалежність судів, яких закон уповноважує потягнути до відповідальности кожного, яка не була б його соціальною, чи політичною позицією в державі, власне тільки всилу самої правової норми, раз визначеної народом.

Теоретики і практики комуністичного тоталітаризму скінчили раз на завжди з поняттям правової держави, перетворюючи суд на звичайний орган політичної влади, під плащиком «теорії», що судова влада є лише однією з проєкцій класової свідомости класу, яка є при владі.

Державна влада не сміє бути іграшкою міжпартійних пересправ чи якихнебудь інших групових інтересів. Як пише видатний діяч і публіцист українського визвольного руху в Україні П. Полтава, у своєму «Листі до друзів за кордоном» з 1950 р., «наша демократія мусить теж забезпечити стійку і пруживу державну владу». Вона повинна «з одного боку, забезпечувати свободне виявлення всіх серйозних політичних напрямків серед народу, повинна давати цим напрямкам можливість організованої діяльності і впливу на політику держави;

з другого ж боку, наша демократія не може згодитися з свобідним існуванням якихнебудь агентурних чи іншого характеру антинаціональних сил. Державна влада повинна бути виявом волі народу... Забезпечити свобідний вияв волі народу і забезпечити стійкість, пруживість і міцність державної влади — це дві рівнорядні цілі, що їм наша демократія повинна в однаковій мірі служити. Заваданням творців майбутньої конституції в українській державі буде ці дві речі зі собою погодити».

Звідси вилучення елементів анархістичних, з одного боку, і тоталітарних, з другого, і знайдення здорового балянсу між автономною свободою одиниці в державі та її (держави) обов'язками супроти неї і засягом втручання державної влади у сферу одиниці та її (одиниці) обов'язками супроти держави. Ідеться про витворення такої практики і таких форм, в яких свобода одиниці не має стояти на перешкоді сильній, пружкій владі і тим більше безпека держави не має терпіти через анархістичне розуміння свободи. Це поперше. А подруге, свобода одиниці в свою чергу не має терпіти через надживання влади державної на користь вузьких партійних, клікових чи індивідуальних інтересів.

При цьому слід пам'ятати, що джерелом сили демократії не сміє бути примус як такий; ним має бути авторитет державної влади або, як римляни говорили, не «*potentia*» а «*autoritas*». Звідси konieczність високої політичної і громадської моралі та самодисципліни як у носіїв цієї влади, так і в підвладних.

III

Всі ці основні елементи політичної демократії є виразно здефінійовані в постановах III-го Надзвичайного Великого Збору ОУН, що відбувся в серпні 1943 року в Україні і в їхніх пізніших доповненнях та уточненнях.

У вступі до постанов цього Збору говориться виразно, що «ідеалом нової суспільности є вільна одиниця. Вільний почин людини буде основною рушійною силою суспільного життя». А конкретним ствердженням політичної демократії є точки 11а, б, в, 13 і 14 цих постанов.

В них говориться, що ОУН бореться:

точка 11а): за свободу друку, слова, думки, переконань, віри і світогляду. Проти офіційного накинення суспільності світоглядових доктрин і догм;

б) за свободу політичних і громадських організацій;

в) за вільне визнавання і виконування культів, які не суперечать громадській моралі;

точка 13: за рівність усіх громадян України незалежно від їх національності в державних та громадських правах та обов'язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок;

точка 14: за вільну українську по формі і змісту культуру, за героїчну духовість, високу мораль та громадську солідарність, дружбу та дисципліну.

Зупинимось передусім на цих засадничих елементах політичної демократії і проаналізуємо їх. На тлі всього тексту постанов вражає те, що вони

торкаються в основному публічно-суб'єктивних прав громадянина, приймаючи за самозрозумілі речі структурально-устроєвого порядку, які є базою для здійснення і функціонування цих прав. Так, у постановах не говориться про розподіл чи кваліфікацію державної влади на законодавчу, судову та виконавчу, і саме ствердження публічно-суб'єктивних прав не впливає з теоретичних міркувань тієї чи іншої школи конституційного права. Ці справи є укладені під кутом потреб і вимог практичної політики і самого життя, підхід є чисто прагматичний, а не теоретично-науковий, центр ваги покладено на практичний зміст самого устрою, а не на формальний бік матерії. Таке трактування справи є цілком правильне, зокрема в умовах революційної боротьби, в якій дана програма має передусім мобілізувати маси. Ця сама тенденція слідна теж і в попередніх точках постанов, які властиво є доповненням і дальшим розгорненням публічно-суб'єктивних прав. Масмо на думці такі точки: 10) питання соціальної політики — забезпечення всіх працюючих на старість, на випадок хвороби і каліцтва, запровадження охорони народного здоров'я, особлива опіка держави над дітьми та молоддю і т. д.; 9) питання праці інтелігенції; 8) право на безплатну освіту; 7) рівність жінки з чоловіком.

З точки зору модерної школи конституційного права, весь цей комплекс постанов можна легко розподілити на три категорії. Сектор громадсько-державних або політичних прав у змістовлюється передусім у точці 13 і 116). Публічні права на не-

втручання держави в особисту сферу є зафіксовані в точці 11а, в, г. Всі інші точки треба зарахувати до публічних прав на позитивну діяльність держави, які виходять найбільше численними і детально опрацьованими. Чому воне є так, ми згадали вище.

Тим не менше цей чисто англосаський, практично-життєвий підхід у формулюванні постанов вимагає дальшого доповнення і розроблення — не в сенсі затемнення його мобілізуючої сили ціною правно-теоретичних контрукцій і стверджень, але в сенсі окремої наукової підбудови для них.

Це стосується передусім секторів політичних прав і прав на невтручання держави. Саме твердження про демократичний лад, рівність усіх громадян і свободу партій повинно бути уточнене по лінії прав активного і пасивного вибору щодо віку, ролі партій і їхнього стосунку до влади і т. д. Треба теж поширити ділянку публічних прав на невтручання держави, які особливо в обличчі масивного комплексу публічних прав на позитивну діяльність держави і в світлі соціально-економічного устрою, про які будемо говорити пізніше, вимагають дальших уточнень, в роді виразного підкреслення свободи особи, недоторканости мешкання тощо.

Це відноситься теж напр. до стосовної матерії у програмі-платформі УГВР, яка вже внесла доповнення про вихідну базу цих прав, якою є сам розподіл законодавчої, виконавчої і судової влади. Тут теж потрібне відповідне узмістовлення самих правно-конституційних формул, якраз власне ана-

літичним визначенням цілого комплексу політично-суб'єктивних прав.

Такі доповнення зовсім не повинні применшувати мобілізуючої сили цієї програми; навпаки, вони мають зробити її ще повнішою, більше збалансованою і тим самим ще більш атрактивною.

Слід пам'ятати про те, що якраз у такій ситуації, коли головні галузі правного господарства є в руках держави, політична демократія набирає особливого значення, як головний інструмент і гарант обмеження широкої державної влади, яка впливає з розпорядимості таким великим сектором економіки. Тут є замало сказати, що держава має робити для громадянина — тобто визначити тільки публічні права на позитивну діяльність держави. Не менш важливим є сказати, чого не вільно робити державній владі у приватній, особистій сфері громадянина, тобто через визначення публічних прав на невтручання держави обмежити її інгеренцію. Наша програма, як відомо, залишає поважний сектор народного господарства в руках держави, і соціально-економічний лад буде тоді належно функціонувати — без того, щоб обмежувати свободу одиниці, якщо ця свобода балансуватиметься елементами політичної демократії.

Реасумуючи, скажемо, що в ділянці політичної демократії даліше опрацювання повинно переводитися в основному в трьох напрямках: по лінії а) скваліфікування демократичного устрою розподілом влади, з уточненням міжпартійної та парламентарної практики; б) поширення і розроблення громадсько-державних чи політичних прав грома-

дянина і в) поширення та поглиблення публічних прав на невтручання держави.

IV

Політична демократія — з концепцією Монтеск'є про розподіл влади і публічно-суб'єктивними правами одиниці — це в основному продукт ХІХ століття. Виросла вона з заперечення державного абсолютизму, точніше, монархістичного абсолютизму і посунула людство далеко вперед на шляху його політичного розвитку.

Однак вона не зуміла розв'язати цілості політико-соціальної проблематики і не стала гарантом справедливого соціального ладу. В багатьох випадках вона виявилася невиспичальною і безсилою супроти натиску та інтересів окремих суспільних кіл, великих фінансистів, магнатів індустрії та інших впливових приватних факторів народного господарства.

Звідси зродилася концепція економічної демократії, яка в соціалістичному викладі шукала розв'язки у передачі в руки держави всіх багатств і засобів виробництва.

У практичному застосуванні це привело до виникнення в СРСР найбільш реакційних форм державного капіталізму, в якому одиниця втратила не тільки публічно-суб'єктивні права, але й свою людську істотність. Марксистська економічна «демократія» закріпила за партійною верхковою клікою необмежену економічну потужність і політичну

силу, тиском якої вона виповняє всі, навіть найінтимніші сфери особистого життя, позбавляючи громадянина найелементарніших свобод.

Із заперечення класичного, ліберального капіталізму і марксистського державного капіталізму виростає концепція соціальної демократії, яка умістовлюється в окремому соціально-економічному устрої. В нашій програмі вона є зафіксована виразно. Основою її є здоровий уклад і взаємостосунків між державною, кооперативною і приватною власністю, з одного боку, і визначення поступової соціальної політики, з другого. Власне ці два елементи і складаються на поняття соціальної демократії в нашій програмі.

Земельне питання стоїть у постановах III Надзвичайного Великого Збору ОУН на першому місці. і в I-ій точці говориться не тільки про цілковите знищення большевицької експлуататорсько-кріпацької колгоспної і заперечення поміщицько-капіталістичної системи, але і про позитивні форми організації сільського господарства на базі індивідуальних господарств і кооперативних спілок, в залежності від бажання самого селянства в кожному окремому випадку. Підкреслюється теж всебічна технічна, агрикультурна та фінансова допомога для сільського господарства з боку держави (точка 1г), що є далшим поширенням публічних прав громадянина на позитивну діяльність держави в ділянці економічної політики.

Точка 2 говорить про те, щоб усі підземні багатства, ліси і води були національно-державною або громадською власністю; точка 3а і б — про те,

щоб велика промисловість і транспорт — залізничний, водний і повітряний — були національно-державною власністю, а дрібна промисловість стала кооперативно-громадською власністю, і про участь робітників у керівництві заводами; точка 6 — про національно-державну організацію банкової системи і великої торгівлі, про громадсько-кооперативну дрібну торгівлю та про дрібну приватну торгівлю і точка 5 про вільне ремесло, про добровільне об'єднування ремісників в артілі, про право ремісника вийти з артілі, індивідуально виконувати працю і вільно розпоряджати своїм заробітком.

Отже маємо дві форми власності на землю — приватну і кооперативну або спілкову; в індустрії знаходимо власність державну, муніципальну або кооперативну і в дрібному, зокрема кустарному промислі — приватну, тобто всі три роди. Подібно маємо три форми власності у торгівлі і тільки одну форму власності — державну — у банківій системі.

Слід відмітити, що тоді як у випадку земельної власності переважає елемент приватно-власницький, в ділянці індустрії та торгівлі горує елемент державно-власницький і муніципальний або громадсько-кооперативний. В загальному зрізничкування форм власності проходить не тільки в горизонтальному напрямі, тобто по лінії самих галузей народного господарства, а й у вертикальному напрямі, тобто в межах окремих ділянок економіки. Це є надзвичайно важлива справа, бо якраз у цьому полягає принцип подвійного балансування різних соціо-економічних факторів державного життя, яке стоїть на сторожі справедливого соці-

яльного ладу і полягає у вирівнюванні економічних інтересів одиниці і держави.

Це тим більше потрібне, що за державою і далі залишаються величезні господарські повновасті, зокрема в ділянці важкої індустрії, а взагалі основний сектор народного господарства має бути усуспільнений.

Треба підкреслити, що основні елементи соціальної демократії, які полягають у здоровому укладі і розподілі роль державного, муніципального, кооперативного і приватного секторів у народному господарстві, опрацьовані в нашій програмі достатньо. Це не означає, очевидно, що до них немає чого додати чи щонебудь у них уточнити. Так, напр., не пошкодить дальше поширення питання муніципальної та кооперативної власності і визначення їхнього стосунку до національно-державної власності, з одного боку і приватної, з другого.

На окрему увагу заслуговує теж опрацювання точки 3 б, в якій говориться про участь робітників у керівництві заводами. Враховуючи дотеперішній досвід на Заході і посталі тут подекуди форми співучасництва робітництва не тільки в керівництві, але у власності на заводи («народні акції», «право співвирішування» і т. д.), варто було б їх застосувати і в нашому випадку і використати не тільки для самого уточнення стосовного питання, але й для поширення приватно-власницького елементу в побічному секторі — самозрозуміло, ціною обмеження державно-національної власності, а принайменше деяких її привілеїв.

Інший елемент соціальної демократії — соціальна

політика — є теж достатньо зафіксована в постановках III Надзв. Великого Збору ОУН. Як і в інших програмових ділянках, вона позначається і тут прагматизмом, покладенням натиску на зміст норм, а не на їхнє теоретично-наукове оформлення. Цілість проблематики є схоплена живо і коротко, фактично в одній точці (четвертій) з п'ятьма підрозділами при дальшому поширенні в деяких точках, які мають прямий стосунок до публічних прав на позитивну діяльність держави і про які ми вже говорили попереду.

Щоправда, точка 4 а, в якій говориться про загальний восьмигодинний робочий день, є на сьогодні своєрідним анахронізмом; але цей постулат треба трактувати не як незамінну норму, а як виразник кожночасної поступової тенденції у визначенні довжини робочого дня з штандпункту інтересів робітника.

Майже зовсім неопрацьований є у нас третій елемент соціальної демократії — фінансова політика. Самозрозуміло, що тут ідеться нам про схоплення самих її змістових тенденцій, які не важко зформулювати у двох-трьох точках, зокрема, якщо йдеться, напр., про таку матерію, як податкова система. На цьому однак не кінець. Маючи доступ до найновіших осягів економічної думки Заходу (і Сходу), ми повинні дуже пильно вивчати окремі комплекси фінансової політики, включаючи сюди весь діапазон таких важливих проблем, як питання інфляції та дефляції, господарських циклів, зовнішньої торгівлі та торговельних балянсів і т. д. Це тим більше потрібне, що нині ми маємо змогу тут, на

Заході, спостерігати щораз сильніший вплив держави на господарське життя країни і не має сумніву, що багато дечого із західніх бюджетових монетарних і фінансово-організаційних надбань нам у майбутньому придасться. Ми не знаємо сьогодні, в яких точно умовах розбудовуватиметься народне господарство української держави. Самозрозуміло, що ця розбудова диктуватиметься передусім фактичним вихідним станом на данім етапі його розвитку. Тим не менше ми повинні бути готові на всі варіанти, щоб у слушний час покласти і від себе цеглинку в справу закріплення державного будівництва.

З цілою силою треба підкреслити, що якраз ця ділянка державного будівництва ніколи не втішалася спеціальним і належним заінтересуванням в наших політичних колах. Переакцентування і спрощення інших елементів відсували на бік навіть саму історичну студію стосовної проблематики і напр. у випадку Хмельниччини висувано цілий ряд політично-соціальних моментів, як причину її упадку, але ніколи не звернено належної уваги на факт матеріальної слабости тодішнього народного господарства, яка дуже сприяла економічно-політичній інвазії Москви. Не звернено теж було досить уваги на вивчення фінансової політики 1917-20 рр., яка, до речі, дала немало гідних наслідування прикладів у ситуації революційного хаосу.

Пригляньмося дещо докладніше поодиноким елементам політичної і соціальної демократії, як вони виглядають в аспекті свого взаємовідношення. В даному випадку покладемо дещо більший натиск на

соціально-економічний бік справи, залишаючи політичним устроєм питань ролі канви, на якій розгортається повний образ нашої програми. Робимо це теж з огляду на те, що якраз соціально-економічні питання часто не находили досі належної їм уваги, про що зрештою, вже була згадка попередньо, або мали часто пропагандивно-мобілізаційний характер.

Аналізу такого взаємостосунку проведемо в двох площинах — поперше, щоб показати, як дуже наша програма є співмірна, актуальна і відповідна до змагань та бажань українського народу, і подруге, щоб ствердити, наскільки одночасно вона співзвучна, порівняльно співзвучна з модерним розвитком і здобутками сучасної соціальної політики і науки у вільному світі; яка, заперечуючи класичний капіталізм і комунізм, шукає третього шляху — у формі держави з політичною свободою і соціальною безпекою.

V

Почнемо знову з нашого розуміння демократії, не як формально-правної системи, але як продукту і висліді належного рівня політичної культури. Іншими словами не з правно-конституційних рамок, які є, самозрозуміло, в нас конечні, але з змісту образу, який вкладаємо в ці рамки. Саме в ділянці соціально-економічного устрою таке розуміння демократії є життєво конечне. Політична демократія має запевнити тут здорову функціональність усього апарату народного господарства і його похідних у ділянці соціальної політики. Брак життєвості і

динамічності в демократії, тобто вирівнювання її до самих правно-конституційних рамок, може цілком добре привести як до легалізації політичної диктатури, так і до легалізації соціально-економічного владносного монополю. Звичайно буває так, що обидва елементи сумарно збігаються і утотожнюються. Гітлерівська Німеччина і СРСР є найкращим прикладом цього. Коротко кажучи, без етично-динамічного розуміння політики демократії вона легко може звестися до фарси типу советської конституції.

В нашій програмі ця динамічна спроможність демократії має, крім цього, своє особливе призначення: вона мусить контролювати державний економічний потенціал і не допускати до його нездорової переваги та інгеренції у приватну діяльність громадянина. А якраз при такому соціально-економічному устрої, де основні галузі народного господарства належать державі, така можливість є завжди актуальна.

Поставлення в основу політичної демократії вільної людини, громадянина, і визначення за ним не тільки правно-політичної, але і духово-етичної особовості, з якої власне щойно випливає перша, — мусить мати свій відповідник в соціально-економічній ділянці. Це значить, що громадянин мусить мати відповідні економічні можливості та умови, за яких він може розвинути себе, як повновартісна людина. Логічним продовженням такої тези є роля т. зв. суб'єктивних політичних прав громадянина. Вони гарантують, з одного боку, громадсько-державні права, при допомозі яких громадянин ак-

тивно співформує державне життя, а, з другого боку, дають йому публічні права на позитивну дію для нього з боку держави і на невтручання її в певну приватну і особисту ділянку його життя та діяльності. Є ясным, що публічні суб'єктивні права є фікцією, якщо за ними стоїть тільки правно-абстрактна, а не соціально-економічна сила. Однак передумовою запевнення відповідного соціально-економічного владоносного елемента за громадянином є власне правильне функціонування політичної демократії, яка мусить надати практичного, оперативного змісту цим публічним суб'єктивним правам. Бо тільки тоді вони, ці права, перетворюються на канву, що на ній укладається соціально-економічний статус громадянина. Історія довела, що замало визнати за громадянином у конституції чи якійсь іншій декларації його права на активний і пасивний вибір, на опіку з боку держави, на забезпечення його на старість і т. д., якщо він не в силі відповідно з тих прав скористати чи взагалі добитись від держави виконання її зобов'язань супроти нього. Потрібно дати громадянину власне цей соціально-економічний владоносний елемент, який запевнить, що його права не будуть паперовою функцією чи об'єктом продажу для формального потвердження того чи іншого політично-економічного владоносного монополю даної чи даних груп у державі. Це так. Але одночасно є немислимим запевнення належного соціально-економічного статусу за громадянином, якщо він не має бази для них з політичного погляду, тобто не має суб'єктивних публічних прав.

Виповнення публічних суб'єктивних прав соціально-економічним змістом є головною передумовою належного балансування елементів індивідуальної свободи з елементами справної, дієздатної і пружкої державної влади. Без нього матимемо або анархію, або тоталітаризм. Воно творить основу здорового розвитку політикуму в державі, механізмом якого є політичні партії. Бо тільки тоді вони можуть бути належним інструментом кожної політичної і соціально-економічної ініціативи, центрами її концептування та оформлення і каталізатором усіх суспільних сил. І нарешті тільки за таких умов партії можуть виконувати одну з засадничих своїх роль вирощувати і плекати політичних діячів і державних мужів.

Переходимо до засадничої матерії, а саме — до аналізу соціально-економічної проблематики, як окремої цілості в нашій програмі. Як відомо, ми називаємо її соціальною демократією, надбудовою демократії політичної. На її поняття в нас складаються два основні елементи — розв'язка питання власності і визначення соціальної політики, які разом дають побудову нашого соціально-економічного устрою.

Питання власності вимагає ширшого обговорення в двох аспектах — по лінії самого змісту права власності і по лінії застосування його в окремих галузях господарства.

Тут обмежимося тільки загальним, схематичним визначенням засадничих елементів стосовної матерії. Якщо йдеться про зміст права власності, тоді слід підкреслити передусім момент усупільнення її,

який заперечує доктрину старого римського права про абсолютне, необмежене право власності — точніше приватної власності. Модерна практична наука давно вже зірвала з таким розумінням права власності і на його місце висунула принцип суспільної відповідальності як співелементу власності. Однак треба підкреслити, що тоді, як таке обмеження права власності наступило в ділянці приватного права, державна власність, дуже часто, навіть у нетоталітарних режимах, зберегла основні елементи старого римського абсолютного розуміння права власності. При закріпленні основних галузей народного господарства за державою така настанова може дати в руки державної влади повний соціально-економічний монополі і утвердити економічну диктатуру. Тому момент усупільнення має стосуватися не тільки приватної власності, але й державної та муніципальної, при яких мусить існувати відповідна контролі з боку громадянина. В противному разі «усупільнення» зведеться до обмеження приватної власності громадянина і до скріплення права власності держави, як правового суб'єкта. А звідси пряма дорога до державного капіталізму.

Діапазон застосування власності в нашій програмі дуже широкий: від державної, через муніципальну та кооперативну аж до приватної.

Почнемо з земельного питання, яке стоїть у постановах ІІІ НВЗ ОУН на першому місці. В них визнається приватна і кооперативна власність на землю з розподілом залежно від волі народу. При цій нагоді слід ще раз зупинитися над питанням

політичної демократії в стосунку до «волі народу». Маємо тут класичний випадок, де земельний устрій має остаточно рішатись волею народу, і немає жодного сумніву, що ця воля звелася б на фікцію, якщо б вона не була гарантована справжньою політичною демократією. В промисловості маємо власність державну, муніципальну і кооперативну, а в дрібному і кустарному промислі — теж приватну. Подібно маємо всі чотири форми власності в торгівлі — з тим, що приватна власність обмежується тут дрібною і середньою. В банківій системі визначається тільки державна власність — так само, як у випадку важкої індустрії та основних підземних багатств.

Як уже попередньо згадано, в земельному питанні переважає елемент приватно-власницький, а в індустрії, фінансах і торгівлі — державно-муніципальний або муніципально-кооперативний.

В цілому питання власності укладається так, щоб забезпечити відповідний баланс різних соціально-економічних сил, який не допускав би ані політичної, ні соціальної дискримінації.

Очевидно, що економічний уклад в тому вигляді не є остаточною, а визначає тільки основну і вихідну розв'язку в майбутньому. Власне запевнення справжньої політичної демократії має гарантувати можливість кожночасних перемін і пересунень в усьому народному господарстві, щоб уможливити кожночасний ріст економіки на благо всьому народу. Тільки політична демократія може запевнити здоровий уклад і розподіл роль державного, муніципального, кооперативного і приватного секторів

у народному господарстві відповідно до динаміки економічного життя і потреб народу і одиниці.

VI

Переходимо до другого засадничого елементу соціальної демократії — до соціальної політики. Елементи її розкидані по всій програмі, дуже часто разом побіч моментів чисто політичного порядку. Такий уклад також не є випадковим: він тільки підтверджує пов'язання обох елементів — правно-політичного і соціально-економічного.

Тут зустрічаємося з виповненням публічно-політичних прав економічним і соціальним змістом стосовно одиниці, громадянина. Чи не найбільше з цього змісту схоплено в 4-ій точці постанов III Надзв. Великого Збору ОУН, в якій говориться про зобов'язання держави супроти громадянина.

В загальному програма охоплює всі важливіші тенденції модерної соціальної політики. Вона відкидає передусім класи, як базу соціальної дискримінації. Щоб не було непорозуміння, слід підкреслити, що теза «безкласового суспільства», що її висунув П. Полтава, не має нічого спільного з марксистським терміном і визнає існування клас, як природну функцію суспільного зрізничкування. Ідеться тут не про ліквідацію клас, а про усунення політичної, соціальної і всякої іншої дискримінації, яка впливає з визнання привілеїв за даною групою. Найяскравішим виявом такої дискримінації є сьогодні ССРСР, який переходить стадію уста-

білізування нової соціально-економічної верхівки, нового класового зрізничкування з виразною тенденцією закріпити за партійними верхами панівне становище ціною експлуатації і поневолення народів. Виключення соціальної дискримінації має дати у нас рівність політичних і соціально-економічних шанс усім громадянам, незалежно від їхнього походження, національності, соціального профіля тощо.

Наступним елементом соціальної політики в нашій програмі є визнання соціального забезпечення, як мінімум позитивної дії з боку держави для громадянина. В парі з цим іде весь комплекс соціальної служби — загальної (шкільництво, медична безплатна обслуга тощо) і спеціальної (опіка над каліками, забезпечення їх спеціальними школами і т. д.). Завдання тут є не витворити егалітаризм, а забезпечити соціальну диференціацію без дискримінації, дати почуття гідності і вартості кожному індивідові, незалежно від тих чи інших його інтелектуальних та фізичних прикмет і спроможностей. І якраз у питанні права на працю увиразнюється цей елемент визнання за громадянином етично-моральних вартостей вільної людини, яка в праці має знайти не тільки засіб до фізичного існування, але й інструмент виявлення себе, свого внутрішнього я.

Не будемо входити в деталі соціальних постулатів й обмежимося лише коротким переглядом основних заłoженъ нашої соціальної політики. Цим не хочемо теж сказати, що вона в нас завершена, повна і не вимагає коректив та доповнень. Без сум-

ніву, така потреба існує. Однак у сумарному висліді слід визнати, що вона є цілком співмірна і додержує кроку найновішим досягам соціальної думки на Заході, а в багатьох випадках навіть її випереджає. Зокрема це стосується постулату соціальної справедливості і запевнення справедливої участі кожному громадянину в національному доході.

Не інакше виглядає справа з її актуальністю в сучасній дійсності на Україні. Соціальна стратифікація СРСР носить характер типового, хоч і своєрідного суперкапіталістичного укладу, виразником якого є доробкевич, парвеню з усіма його хибамі. Втіленням і праобразом советського парвеню є партійний вождь, в якого ці негативи є згущеними в силу політичного та економічного монополію, яким він розпоряджає і якого не дала б йому найбільш капіталістична система. Ці елементи слідні в нього на кожному кроці — в професії, в побуті, в ставленні до соціальних низів і навіть у його родинному житті. В такій обстанові постулати поступового, справедливого соціально-економічного устрою є акутніші та актуальніші, ніж будь-коли дотепер. І сила нашої соціальної програми в тому, що вона знаходить безпосередній відгомін у стремліннях і бажаннях поневоленого народу.

Це перше, а друге: розв'язку цих справ вона передає в руки народу. Соціальна політика — це не «ласка» і «піклування» «мудрої партії», чи «вождя», наслідників «щедрого батюшки царя», але здійснення своїх прав самим народом, практичне переведення яких він доручає своїм слугам — урядові.

ЕВОЛЮЦІЯ РЕВОЛЮЦІЇ.

Програмова еволюція українського визвольного руху в напрямі політичної і соціальної, точніше — соціально-економічної демократії, яка наступила в період другої світової війни і після неї на українських землях, — вплинула, навіть мусіла вплинути на засадничі заложення стратегічного порядку, тобто в першу чергу на зміст, структуру і все спрямування самого поняття революції. Остання була завжди наріжним каменем націоналістичного руху, а, якщо врахувати її зміст на протязі 30-их, рр., вона була в суті речі самоціллю, оскільки її поняття не обмежувалось самим революційним переворотом, як таким, але полягало в певній програмі політичної, соціальної і навіть світоглядової перебудови старого ладу, побудови нового націоналістичного суспільства. Іншими словами, з соціологічного штандпункту національна чи націоналістична революція в період 30-их рр. була подумана як тотальна.

Тут не місце аналізувати всі постулати націоналістичної революції того періоду і докладніше займатись її генезою. Хочемо цього, чи не хочемо, вона буде певним періодом у розвитку політичної думки. І, як таку треба її трактувати. Мало того, незалежно від її змісту і меншого чи більшого уподібнення до чужих зразків чи просто насліду-

вання їх, вона відіграла свою історичну роль, тобто виповнила собою певний відтинок нашої історії. До речі, виповнила його таки куди позитивніше, ніж дехто хотів би сьогодні їй признати, прикриваючися своєю немічністю чи просто неактуальністю і нездатністю конкурувати з націоналістичним рухом у площині ефективної практично-політичної дії. Однак основне полягає в тому, що той самий націоналізм був спроможний у дальшому на докорінну перебудову своїх програмових позицій, на самовдосконалення та закріплення в народних масах. В зударі з дійсністю він не бився головою об стіну, як це робили інші націоналізми тоталітарного типу, а, навпаки, дуже скоро повністю програмово переставився, визбувшись всіх елементів тоталітарного набутку, і став цілком демократичним, всенародним рухом.

Заки перейти до з'ясування, як ця програмова перестанова відбилася на самому понятті націоналістичної революції, слід звернути увагу на декілька засадничих елементів її з попереднього, тобто з передвоєнного періоду. Що означало визначення національної чи націоналістичної революції як повної системи побудови нового політичного порядку, який мав визначати зміст УССД (Української Самостійної Соборної Держави)? Передусім варто відразу підкреслити утотоження понять національного і націоналістичного, якщо йшлося про революцію. Був це, може, цілком випадковий, але тим не менше дуже вимовний показник тодішнього тотального розуміння революції, яке в силу всього свого ідеологічного наставлення ідентифіку-

вало апріорі організований націоналізм з національною спільнотою. До речі, таке ставлення справи було притаманне націоналістичним рухам. Напр., комунізм (чи, точніше комуністична партія), як класична тоталітарна категорія, завжди утотожнював себе не тільки з усім пролетаріатом, але в суті речі, через нього, з усім народом чи народами.

При такому підході революція не була тільки формою боротьби й інструментом для здобуття держави. Вона була чимось куди більшим, бо вона визначала, якою та держава мала бути — політично, соціально-економічно і світоглядно. Іншими словами, це була категорія, дуже подібна до «пермаментної революції», яка, до речі, могла відбуватися навіть без акту революційного насилля, в першій стадії свого здійснення. Якщо б, напр., розвиток подій під час другої світової війни (точніше, політика Німеччини) був допоміг створити у ході воєнних операцій українську державу, то з штандпункту «націоналістичної революції» це зовсім не означало, що така революція закінчилась або що вона є неактуальна. Якраз навпаки. Революція була б «починалась» чи скорше, «продовжувалась» (залежно від «ідеологічно-термінологічної доцільности» для партійного апарату) в оформленні конкретних державних ділянок згідно з рецептами, зафіксованими в націоналістичній програмі.

Це не значить, з другого боку, що таке «продовження» революції мусіло привести до створення в кінцевому висліді тоталітарного суспільства. Хоч такі тенденції в частині руху були і залишилися у деяких відгалуженнях старого «організованого»

націоналізму і до сьогодні, проте є певні познаки, що цей своєрідний тоталітаризм був доволі беззмінним у порівнянні з іншими тоталітарними системами, а що найважливіше, навіть у той час в гущі тотальної ідеологізації руху були поодинокі люди і групи, які «погоджувалися» з певними тоталітарними елементами лише з чисто стратегічних чи навіть тактичних мотивів, а не з політичних, ідейних переконань. Треба пам'ятати, що український націоналізм виріс властиво не з ідеологічної бази, як якоїсь суцільної системи, але з заперечення тогочасної української демократії, яка політично та оперативно не могла закріпити українську державність і виявила аж надто багато елементів анархії, браку самодисципліни і просто політичного недбальства. «Логічною» реакцією на це було гасло диктатури, до речі, на самому початку — чисто військової диктатури. І нічого дивного, що коренем Організації Українських Націоналістів (ОУН) була таки Українська Військова Організація (УВО), а не націоналістичні гуртки у Празі, Берліні та деінде, які щойно пізніше, при політизації тодішнього підпілля поставили акцент не просто на політикумі, але на політикумі з націоналістично-тоталітарним забарвленням. Причини цього теж відомі, і знову ж вони були в першу чергу таки прагматично-політичні, а не ідеологічні. Противниками версальської системи були держави, які в той час були речниками тоталітаризму, і це не малою мірою сприяло такій, а не іншій «ідеологізації» тодішнього руху. Так само є майже певним, що якби Німеччина була погодилась на УССД під час другої

світової війни, згадане вище «продовжування» націоналістичної революції вело б принайменше на початку, до побудови тоталітарної системи суспільства УССД. Треба однак сумніватися, чи було б воно звичайним наслідуванням гітлерівської Німеччини — в силу певних елементів демократичного порядку в нашому народі, які були б так само змодифікували державну структуру, як це вони зробили з самим рухом. А в усякому разі одно є певне, а саме: активна опозиція проти тоталітаризму була б прийшла не з боку тих елементів, які осуджують сьогодні націоналістичні формації того часу, але власне з середини самої ОУН, тобто з боку тих елементів, які повели пізніше всю організацію на шлях демократизації.

Поразка перших визвольних змагань і досить безвиглядна ситуація у висліді повного розчленування України між окупантами сприяли іншому революційному елементові, що його коротко означимо як «спрямування політичної візії». Це спрямування візії в ідеологічних рухах є завжди однобічне — в тому сенсі, що воно концентрується виключно на структурі майбутнього, при цілковитій негачії минулого. Воно виходить не з дійсності чи традиції, а само з себе і це ніщо інше, як започаткування історії від себе. Ідеологічний традиціоналізм — це в суті речі глум над традиціями або в найліпшому разі допасування його до форм і вимог «структури майбутнього». Тоталітаризм може або заперечувати, або просто нищити минуле — для того, щоб на руїні старого побудувати власний новий лад.

Український націоналізм «заперечував» теж перші визвольні змагання, як період державної недолугости і політичної невироблености. З них він брав лише Крути, Базар і одиниць — речників військового (передусім) і політичного провідницького еляну, тобто те, що було йому в дану хвилину потрібне для узмістовлення певних постулатів «структури майбутнього».

Мимоволі насувається одна історична аналогія з недавнього минулого. Ідеологічні системи (на Заході передусім) виникали тоді, коли народ чи суспільство заходили в сліпий кут, з якого його не в стані були вивести наявні пануючі політичні групи. Тільки в тому випадку, коли останні банкрутували, до голосу приходили диктатури типу Муссоліні чи Гітлера. У нас ситуація була ще більше ускладнена. Народ програв війну, а політичний провід не показав себе на належній висоті подвійно: поперше, під час самих визвольних змагань, подруге після поразки, не зумівши закріпити за собою становище проводу нації в її дальшій боротьбі. Наростаючий націоналістичний рух був щонайменше «залишений сам на себе» і зокрема треба підкреслити той факт, що еволюція націоналізму в напрямі демократизації відбулася не під впливом «демократичних батьків народу», але прийшла таки від «сфанатизованих дітей».

Тотальність революції робить її не тільки самоціллю, але й виводить її з реального життя у сферу містики. Революція стає всім, хоч реально-політично вона може бути властиво нічим. Вона пере-

стає бути інструментом, формою чи епізодом вивольної війни і стає якимсь ірраціональним місійним самоздійсненням народу, суспільства чи класи. Ці ірраціональні, місійні елементи надають їй якогось релігійного характеру. І тоді вона мусить мати своїх жерців або жерці мусять мати свою «релігію». Тут приходимо до чисто практичних, реальних кваліфікацій тоталітарної революції. Вона мусить мати орден, монопартію, «рух», як авангард, як сіль нації, суспільства чи класи. Вона має і свою етику. Це є не тільки кодекс правил чи «неправил» ведення боротьби, скільки повна диспенза їх, яка виходить з ідеологічного змісту самої революції і куди менше з вимог і законів революційної боротьби, як такої. У таких випадках не важко перейти межу морального самознищення — злочин перестає бути кінцевим і необхідним злом у ході революційної боротьби, а стає новою моральною вартістю, священним ділом, навіть тоді, коли тієї боротьби вже немає.

Виключність революції заперечує цілковито і всю еволюцію; навіть тоді, якщо революційний потенціал явно розвивається на базі певного еволюційного процесу, або якщо останній зможе привести до змін не менш революційних ніж сама революція. Еволюція залишається в найліпшому разі тільки своєрідною формою опортунізму. Про якусь пов'язаність, не кажучи про доповненість себе, не може бути жодної мови, евентуально успіхи чи досягнення еволюції можуть бути приписані на conto такої революції. Зрештою не є випадковим, що всі прихильники тоталітарної революції виразно ви-

знавали засаду, що «чим гірше, тим краще для революції».

Цих кілька загальних з'ясувань характеру націоналістичної революції 30-их рр., мабуть, вистачає, щоб перейти до визначення сучасного розуміння революції, яким воно оформилось у боротьбі під час і після другої світової війни на рідних землях. Можна сміло сказати, що демократизація всього руху не змінила позиції революції, як кардинального питання визвольної політики. Однак змінилося розуміння революції, її зміст і остаточне цілеспрямовання. Революція перестала бути тотальною — в тому сенсі, що її поставлено на властиве місце в усім комплексі визвольної політики. Вона стала тільки засобом, інструментом здобуття держави, переставши бути сукупністю всіх елементів визвольного процесу і державного будівництва, яке має наступити після визволення. Іншими словами, вона перестала бути «перманентною революцією», доктриною державного ладу, самоціллю, а тим більше містичною категорією з усіма її похідними з етичного погляду. Революція стала політичним реалітетом — формою війни з окупантом, успішне завершення якої створить передумови для власного державного будівництва згідно з волею всього народу, а не його «авангарду», «ордеку», чи «передньої кляси».

Таке «переміщення» революції у визвольному контексті мало і має не тільки теоретично-програмове, але передусім практично-політичне значення. Національна чи націоналістична революції 30-их рр., була своєрідним «*deus ex machina*» і мала прийти без

огляду на існуючу дійсність. Брак політичних реалітетів був заступлений купою «ізмів», замість основних елементів державного будівництва в державно-устроевій і соціально-економічній ділянці фігурували спрощені схеми однопартійного суспільства; а все це разом мало творити один «чамбул», ім'я якому було «революція». В міру того, як ідейно-програмові позиції находили своє узмістовлення в політичній і соціальній демократії, що було зроблено зокрема на Надзв. Великому Зборі ОУН, проходило теж розладування поняття революції від «ізмів», а, що найважливіше, прийшло обкраяння її функцій до властивих завдань та пропорцій. А передусім — революція, як політичний реалітет, мала виростати з існуючої дійсности, а не бути чимось, що заніс і здійснює містичний дух «одвічної стихії». Іншими словами, наступила відідеологізація поняття революції. А разом з цим прийшло стягнення її з вершин містики на землю реальної, хоч важкої і невеселої політичної ситуації.

Відідеологізація поняття революції виходила безпосередньо з програми політичної демократії і була однозначна з її ународовленням. Це ународовлення визвольної революції йшло вже не по лінії закріплення гегемонного морального і силово-політичного становища за організацією чи рухом взагалі в сучасному і майбутньому; навпаки, воно було виразно спрямоване проти такої акумуляції специфічних прерогатив і передавало всі елементи революції цілості народу, щоб забезпечити якнайширшу його участь у визвольній боротьбі. Нове поняття революції кінчило з внутрішньою града-

цією різних шарів у революції: остання вже не була в першу чергу ділом вибранців, авангарду, а являла собою справу всього народу. Останній мав вже не тільки «допомагати» в революції — він сам мав її творити.

Ця трансформація революції заслуговує на окреме з'ясування ще по лінії визначення її дієздатности, уже в новій формі. Справа в тому, що дехто бачив у такому перетворенні небезпеку «розводнення» революційного апарату і тим самим послаблення його силового потенціалу та ударности. Однак сталося цілком протилежне. Ународнення революції скріпило її не тільки з погляду масовости, але й морально-політичного, і створило змогу повести маси. Мало того, воно ще раз тільки підтвердило закон, що в період масової емансипації народів лише максимальне включення народу у визвольну боротьбу може запевнити успіх революції. Було б теж цілком помилково «ідентифікувати» елементи політичної демократії в націоналістичному русі з якимось автоматичним послабленням його оперативности, боєздатности і внутрішньої спаяности. Демократичний дух мусить плекати елементи дисципліни і сили в боротьбі так само, як і всякий інший організм. Політична програма і внутрішній устрій революційного організму не можуть себе взаємно демобілізувати, і прийняття демократичних засад не означає, що принцип наказу і відповідальности буде заступатись у боротьбі якоюсь анонімовою безвідповідальністю. Якраз події під час другої світової війни і після неї довели цілком виразно, що засади внутрішнього керівництва, дисципліни і відпові-

дальности аж ніяк не послабили в наслідок прийняття демократичної програми. Необхідним є розрізнити ці два елементи — політикум і вимоги практичної революційної техніки, щоб просто «не мішати гороху з капустою». Демократична програма аж ніяк не означає м'якотілости і розвезености в революції.

Ународнення революції має ще свій окремий, чисто стратегічний аспект, що його в якоюсь мірою крайньому трактуванні подав проф. К. Кононенко, аналізуючи розвиток угорської революції 1956 року. Його теорію про те, що при тотальному тиску окупанта революціонером у потенції є кожний член поневоленої нації, можна вважати за другий полюс стратегічного розуміння революції: центр ваги, який лежить в організованому орденовському ядрі, при тоталітарній революції переноситься повністю на народні маси. Ця концепція, що її умовно назовемо «теорією масової потенційности революції», є безсумнівно, актуальна в обстанові тотального окупаційного тиску за відповідних умов. Тим не менше вона не означає, що в такій ситуації применшується роль політичного проводу революції. На нашу думку, успіх революції залежить від двох чи евентуально трьох засадничих елементів: цілеспрямованої сили і наснаги революційного потенціалу, розкладу системи, проти якої він бореться, і — евентуально — зовнішньої допомоги. Треба підкреслити якраз у першому моменті слово «цілеспрямовану», бо в цьому полягає зміст розподілу роль (не привілеїв) в усім контексті революції між його окремими чинниками — політичним проводом, організа-

ними революційними кадрами і рештою народу.

Реасумуючи, можна сказати, що поняття революції пройшло повну еволюцію в нашому русі від сконцептування тотального та ідеологічного до сконцептування народного у властивому сенсі останнього слова. Цього позитивного факту аж ніяк не применшусь програна наших других визвольних змагань, бо якраз народна форма революції була одинокою і найкращою запорукою максимальної мобілізації всіх революційних сил народу. Іншими словами, наша поразка коренилася не в неправильній революційній настанові, але в об'єктивних причинах, які підходять під категорію «розкладу системи», проти якої вона була спрямована. Про це співвідношення революційного потенціалу і сили ворожої системи взагалі і під нинішню пору буде мова в наступному розділі. Тут треба підкреслити тільки один факт, а саме: через свою трансформацію ця революція створила глибокосяжний політичний капітал, який ще діятиме в народі щонайменше на кілька найближчих десятиліть. До речі — це є те, що в нашій наявній обстанові цілковито міжнародної декон'юнктури вона спроможна була зробити.

ЕЛЕМЕНТИ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.

Попередньо ми ствердили, що успіх революції залежить від двох, точніше від трьох головних елементів: цілеспрямованої сили самого революційного потенціалу, розкладу системи, проти якої спрямована революція, і зовнішньої допомоги.

Цілеспрямовання революційного потенціалу є засадничим у всім контексті революційного процесу, бо воно визначає зміст і характер революції. При цьому треба говорити про подвійне спрямування потенціалу, як і самої революції: політичне і оперативнo-стратегічне. Першим є сукупність програмових позицій, скондензованих у конкретній політичній меті.

Остання мусить бути визначена ясно, точно і безкомпромісово. Не може бути, напр., жодних сумнівів щодо того, що метою національної революції є здобуття власної національної держави. Так воно зрештою було на протязі нашої історії, в усі періоди визвольної боротьби, в минулому та сучасному — і не може бути інакше і в майбутньому. Незалежно від того, яким шляхом піде дальший розвиток міжнародних відносин і наскільки він позбавить поняття державної суверенности властивих йому елементів, а також незалежно від того, яким малим не став би наш світ у висліді дальшого роз-

витку науки та техніки, власна держава, хай і в наймодернішому соціологічному розумінні, залишиться далі конкретною політичною метою національної революції. Хай ніхто не підпадає під вплив нових ілюзорних концепцій і концепційок великопростірних, а тим більше якогось адержавного (в сенсі цілковитого заперечення суверенності) інтернаціоналізму, бо цей рецепт не для поневолених народів. Навіть, якщо б постав світовий уряд в ідеальному розумінні цього слова, наше існування, як члена світової (хай бездержавної чи анаціональної в сучасному сенсі) спільноти, визначатиметься не чим іншим, як нашою політичною питомою вагою на даному географічному просторі. Політика, якою вона б не була, не знає силової пустки, і її завжди будуть виконувати ті чи інші силові фактори. Тому ніщо не може заступити народові концепції власної державності так довго, як довго він існує, як певне самобутнє політичне і культурне ціле, і ще має право називати себе народом. Державну суверенність треба розуміти не механічно або схоластично, як це дехто робить по обох боках залізної заслони, але власне соціополітично і розвитково, тобто як здатність формувати своє власне життя в конкретних державних формах даного історичного розвитку. Поняття держави і державної суверенності змінювалося на протязі історії багато разів; воно буде мінятися і в майбутньому. Однак суть їхнього призначення залишилась далі незмінною, а саме: вони мають бути найкращою формою буття для даної спільноти, яка хоче бути суб'єктом, а не об'єктом кожночас-

них міжнародних відносин. А це ставить перед кожним народом цілий ряд вимог і передумов політичного порядку, який він мусить здійснити і з яких йому ніколи не вільно резигнувати.

Тут не місце аналізувати сучасний розвиток поняття і змісту державної суверенності, яка, напр., виразно йде по лінії, з одного боку вияловіння своєї старої субстанції і закріплення міждержавної залежності в світовому масштабі, а, з другого, — в напрямі зміцнення, поширення і закріплення своєсвідного, майже монопольного насичення суверенними атрибутами таких полюсних, поляризаційних потуг, як США і СРСР. Слід тільки ствердити, що незалежно від того, чи світ залишився в стані сучасного «суверенного» укладу, чи досягне повної поляризації суверенних елементів довкола двох чи трьох центрів, незалежно, врешті, від того, чи людство дійсно «спроможеться» на світовий уряд з одним силовим центром, з тотальним поневоленням всіх, чи може, з якимось ідеальним компромісом та узгодженням інтересів усіх складових спільнот, — змаг та право бути собою ніколи не зупиниться, і про це нам ніколи не треба забувати. Всяке затьмарення і розводнення засадничих атрибутів власного «я» народу чи просто резигнація з них згори послаблює волю в ньому до власного самовизначення, а у випадку революційної боротьби означає повну демобілізацію. Ми мали класичний приклад того, як брак прецизного визначення цілеспрямованості національної революції відбився негативно на розвитку її в 1917-1920 рр.

Однак політичне цілеспрямування революції не вичерпується самим тільки визначенням кінцевої мети революції, в даному випадку — здобуттям держави. Воно мусить теж визначати мобілізаційну потужність революції, тобто мусить бути коефіцієнтом співзвучності і тотожності стремлінь народу з її програмовим змістом. Щоб відчувати, наскільки це ширше цілеспрямування є важливим, вистачить пригадати хоч би переорієнтацію націоналістичного руху під час другої світової війни, власне під тиском настроїв народних мас на східних і центральних українських землях. Революція і визвольна боротьба взагалі мусять вирости з дійсності, і останню мусять творити люди, які в неї вийшли або її знають і можуть ідейно її контролювати. Політична програма революції мусить бути вихідною цією дійсності, в противному разі вона автоматично перетвориться на діло тієї чи іншої орденської групи і набере характеру тоталітарної революції, спрямованої на повну перебудову всіх ділянок народного життя без самого народу. Вона не набере характеру народної революції і зменшить свою мобілізаційну потужність у кінцевому вислідному ефекті до мінімуму сфантазованих прихильників власної вузької ідеології.

Можна сміло твердити, що перестанова націоналістичного руху за другої світової війни на позиції політичної і соціальної демократії, якщо б вона, ця перестанова, мала бути результатом і ціною двох розколів у середині ОУН, була цілком виправдана не тільки ідейно-політично, але й силово-по-

літично *). Тобто вдержання єдності націоналістичного руху за ціну задержання старих ідейно-програмових позицій з тоталітарного періоду було б куди більше послабило весь визвольний рух, оскільки воно було б позбавило його всякої мобілізаційної сили і поставило його за рами існуючої дійсності, перетворивши націоналістів на ще одних, нових, дон кіхотів. Справа в тому, що в тодішній обстанові їм не могла б була припасти жодна інша функція, бо не було ніяких передумов для чогось іншого. На першому пляні стояло здобуття держави, а не її внутрішнє оформлення, яке було таким, що згори виключало потрібну змобілізованість мас на боротьбу за первоціль — тобто за власну державу. До того певні націоналістичні групи повторяли в даному випадку ту саму помилку, яку зробили їхні попередники з-під соціалістичного знаку за попередніх визвольних змагань (яких вони постійно за це критикували) — тільки в дещо змодифікованій формі: мусить бути не тільки українська держава, але українська націоналістична держава з акцентом на «націоналістична». Іншими словами, акцент пересунено з «соціалістичної» на «націоналістичну». Досвід перших похідних груп ОУН відразу поставив це питання в усій його глибині й ширині і вніс перший практично-політичний фермент у той організований націоналізм, який вів активну боротьбу проти оку-

*) Це, очевидно, не означає, що ми виправдуємо сам спосіб і деякі негуманні технічні імплікації першого розколу, які практикувались обома сторонами.

пантів. Не можна сказати, що це мало місце в усьому націоналістичному русі. Речники «ортодоксального націоналізму» аж ніяк не пробували находити з дійсністю спільну мову — можливо, з тієї простої причини, що вони зовсім уже не були здатні її зрозуміти. Нічого нема дивного і в тому, що коли впливи і сила перших, тобто «переорієнтованих» націоналістів зростали, то цього ніяк не можна було сказати про інших. Було це тільки підтвердженням мобілізаційної потужності нових ідейно-програмових позицій і своєрідної стерильності старого ідеологічного балаясту, який був би дослівно з'їв весь силовий-людський потенціал визвольного руху в тому випадку, якби відсутність розколів мала ідентифікуватися з задержанням попереднього ідеологічного та політичного змісту націоналістичного руху і якщо б вона виключала всяку його переорієнтацію та еволюцію в напрямі демократизації. Ці речі ще яскравіше унагляднивши дальший програмовий процес у середині визвольного руху в Україні після війни, який знайшов своє виправдання не тільки в підсоветській дійсності, а й поза нею. Напр., угорська революція 1956 р. була підтвердженням своєрідної універсальності і актуальності наших програмових позицій не тільки в СРСР, але і в сателітному засягу. Під програмовим поглядом можна говорити про певну аналогію між Хмельниччиною і нашими другими змаганнями. Політичне цілеспрямовання революції Хмельницького було виразним виявом стремлень народних мас та козацтва і перегукувалося з настроями не-українських мас і окремих вищих кіл, в тому

числі навіть польських. При наявності відповідного розкладу польського королівства і зовнішньої військової та дипломатичної допомоги успіх козацької революції був запевнений. Двох останніх елементів — слабости ворога і зовнішньої допомоги — в період других визвольних змагань бракувало. Однак, якщо йдеться про мобілізаційну потужність політичної програми, то в обох випадках вона була майже однаково великою, принайменше в потенційному вимірі, і під цим поглядом цілком оправдано можна назвати наші визвольні змагання в 1942-1947 рр. «потенційною Хмельниччиною».

Політичне цілеспрямування в перенесенні на людський елемент означає його свідомість своїх завдань і готовість за них боротися. Разом з матеріальними засобами, якими розпоряджає цей політичний людський елемент, він творить властиву, бо цілеспрямовану силу революційного потенціалу. Її розмах, характер і зміст визначають у свою чергу оперативно-стратегічне цілеспрямування революції. Це є ніщо інше, як найраціональніше і найдоцільніше використання своїх власних сил для дальшого скріплення свого потенціалу і послаблення ворожого. В основному — це знайдення найслабших пунктів та механізмів ворожої системи і удар по них, це ударний стратегічний план для політичних, військових, пропагандивних, економічних та інших операцій у кожночасній конкретній обстанові. Іншими словами, це є сама техніка революції, яка є не менше важливою, ніж її політична база.

З цього погляду також маємо аж надто багато прикладів того, як не треба і не можна робити.

з періоду наших визвольних змагань у 1917–1920 рр. Майже повний брак розуміння революційної техніки і динаміки не дав нам можливості використати нагоди, яка була просто неповторною. На оправдання треба однак сказати, що такий стан закономірно впливав з усієї тодішньої політичної цілеспрямованості нашої революції, якій бракувало готового і виразного державницького хребта, з одного боку, і практичної настанови та знання революційної техніки, з другого. Слід пам'ятати, що наші організації передреволюційного періоду в жодному разі не були революційні ані політично, ані оперативно — з малими, дуже нечисленними винятками. Пам'ятаймо, що в ХІХ стол. поляки, напр., мали аж два повстання, 1830 і 1863 року — тоді як ми ще не вийшли поза аполітичне, романтично-етнографічне чи просто культурницьке шараваропоклонство або в найліпшому разі поза пацифістично-переборщений ранній утопічний соціалізм з слов'янською заправкою. Наприклад, ідеологія Кирило-Методіївського братства була насичена романтичною ідеалізацією всеслов'янського братерства, а весь український «державницький» сенс не вийшов поза апологію певних, до речі, не завжди державницьких, традицій козацтва. Ісаак Мазепа в «Підставах нашого відродження» (в-во «Прометей», 1946) пише виразно, що «братчики вірили в непереможну силу самого слова, мирної пропаганди, вірили в перемогу своїх ідей через освіту і відповідне виховання людей. А П. Куліш закликав своїх приятелів до цілковитого аполітизму. «Занедбайте політику, — писав він їм, — само собою настане час, ко-

ли від нашого слова впадуть стіни ерихонські».

Щождо оперативної справності і дієздатности братства, то вистачить згадати, що свою діяльність воно вичерпало написанням своєї програми. Негайно після цього всі вже були на переслуханні в царській поліції. Цим усе й закінчилося.

Не набагато краще — порівняно з іншими політичними рухами — виглядали наші пізніші організації і їхня діяльність. Немає чого приховувати того факту, що найбільше політично вироблений і зреволюціонізований елемент знайшов був собі місце у «всеросійських» підпільних партіях та гуртках і вже тоді вторував дорогу пізнішому Ленінові.

Згадуємо про це не для повторення старих міжпартійних полемічних практик, а в ім'я досвіду, з якого нам усім слід робити належні висновки.

На революційний потенціал не складається, очевидно, тільки його найсвідоміший і найактивніший елемент. Останньому приходить з допомогою певний пасивний чинник, який при започаткуванні революції переформовується на активного учасника чи допомогача в безпосередній боротьбі. Тільки в такій і ні в якій іншій формі можна говорити про мобілізацію всіх народних мас для революції.

При такому підході до цієї справи можна говорити про три елементи чи шари революційного потенціалу: а) політично цілеспрямований, активний опір ворожій системі, з якого виходить властиве ядро революції, а також його оперативний провід на самому початку революції (пізніше він може змінитися і замінитися); б) активне незадоволення мас

або певних секторів суспільства, яке звичайно може проходити тільки по лінії шукання нових вартостей політичного та суспільного порядку і, задержуючи національний характер, буде виливатись у виразні спроби направи існуючого стану шляхом еволюційних засобів у конкретній обстанові; в) пасивне незадоволення національного і соціального характеру.

При такому укладі на окреме потрактування заслуговує питання еволюції, яке звичайно нехтується всіма стратегами тотальної революції. В народній революції еволюція набирає зовсім іншого і куди важливішого значення — поперше, тому, що вона звичайно творить базу і підготовчу стадію самої революції, а, подруге, вона властиво виховує масовий резервуар революційних кадрів для активної боротьби. А потретє, — в певних умовах вона є одинокою формою боротьби взагалі. Це не є щось нове, і напр., Масарик писав ще в 1894 р.: «Ми знаємо, що самостійности ми не здобудемо відразу, тому будемо старатися перебудувати австрійську державу так, щоб вона була нам сприятлива національно і політично». Тому в певних обставинах не можна ставити питання руба — або революція, або еволюція. Треба вміти сполучати ці два елементи визвольної політики, треба гармоніювати їх, а не протиставляти. Мало того, в обстанові недавньої поразки і повного вичерпання народу еволюція може бути одинокою реальною політичною дією взагалі, а всяке перенаголошування і штучне континуювання чи «насаджування» революції може привести до нової кризи і нового знесилення всього визвольного процесу. Стратегія ви-

звольної боротьби мусить теж і під цим поглядом враховувати дійсність і об'єктивні фактори, з якими вона має до діла, а не порефорсовувати нереальні речі. Холодний розрахунок і глибока раціональна відповідальність мусять кожночасно шукати якнайдоцільніших метод боротьби з окупантом, беручи під увагу не тільки власні сили, а і потенціал ворога плюс міжнародну обстанову.

В цьому пункті переходимо власне до іншого фактора, який вирішає про успіх чи неуспіх революції, а саме — до розкладу і послаблення ворожої системи. З усім натиском треба підкреслити, що вислід революції поневоленого народу зовсім не залежить тільки від його власного потенціалу. Останнього абсолютно замало, і він нічого більшого не досягне, якщо система, проти якої він спрямований, не буде в стані певного внутрішнього послаблення. Сконсолідована, впорядкована, по зуби озброєна, динамічна державна машина завжди здушить навіть найбільш масову та найкраще підготовану революцію. Під цим поглядом власне еволюція, може впливати куди ефективніше на розклад ворожої системи своїми ерозійними спроможностями, і їх ніколи не можна нехтувати.

Це є справа не теоретичних розважань, а практичної буденної політики, зокрема для еміграції, якщо вона хоче мати певний стосунок до визвольних процесів на рідних землях. Однак тут слід згадати, що після другої світової війни, навіть у час демобілізаційних заходів самого підпілля в Україні, еміграція не завжди здобувалась на реальну оцінку ситуації, а якщо її знаходила, то не завжди здо-

бувалась на цивільну відвагу визнати всі її наслідки і провести відповідну перестанову. Інша річ, що другі визвольні змагання — це надто складний і специфічний історичний феномен і що він заслуговує на окреме трактування. Тут лише згадаємо, що якесь просто хоробливе обстоювання перед своїми і чужими конечности, доцільности і шансів виграної «революційної дії» з боку еміграційних кіл у час, коли властиві революційні дії на рідних землях догоряли (замість опрацювати нові методи і засоби боротьби, які помогли б при переході «післяпотенційної Хмельниччини» у стан повної тимчасової еволюційної декон'юнктури), — не дає свідцтва про політичний розум цих еміграційних кіл і напевно викликало здвигнення плечима в багатьох чужинців. Не можна теж сказати, що еміграція зуміла належно використати, напр., післясталінську короткотривалу «відлигу» в СРСР для допомоги національному потенціялові в Україні і для скріплення його.

У випадку послаблення ворожої системи можна говорити про своєрідний «негативний» потенціал, який допомагає позитивному. Так само як у революційному потенціалі, тут для певного схематичного схоплення слід розрізняти три основні елементи: а) центр самої системи з його активною підбудівкою, б) нейтрально-пасивний, байдужий і в) політично розкладений (ревізіонізм, ухили). Розмір, стан і співвідношення цих трьох елементів визначають ступінь розкладу в середині ворожої системи, і вони так само важливі, як і революційний потенціал.

Зовнішнє послаблення є моментом самозрозумілим — воно може бути воєнне, дипломатичне і т. д. Важливим при цьому є один момент, а саме: ніколи не можна вимірювати послаблення ворожої системи невластивими вимірами. Цими невластивими вимірами є ніщо інше, як оцінка даних фактів політичного, економічного чи воєнного порядку не з штандпункту інтересів власної національної вільної політики, але на основі тих чи інших загальних, «міжнародних», ідеологічних і всяких інших критеріїв цього порядку.

Для більшої ясності подаємо приклади. Угорська революція 1956 р. послабила СРСР, і з точки бачення, напр., західних потуг — це є плюс, хоч і не на їхньому конті, але в їхню користь. Це є теж плюс для самих угорців, яким революція (хоч і переможена) таки принесла певні незаперечні здобутки політичного і соціально-матеріального характеру, і під цим поглядом кров не була проллята даремно. Скористали на цьому недвозначно теж поляки. Але чи була вона позитивна для нас? Ми дозволимо собі поважно сумніватися, бо є незаперечним фактом, що угорські події прискорили ліквідацію певних еволюційних процесів на наших землях, які так дуже були нам потрібні. Або візьмемо приклад з іншої царини. Внутрішні чистки і терор в СРСР у 30-их рр., без сумніву, докорінно послабили советську систему і великою мірою таки вторували початкові успіхи німецького фронту. Однак для нас з цього невелика потіха, коли зважити, що наші жертви і наше послаблення було куди поважніше для нашої національної суб-

станції, ніж послаблення російського національного організму і режимової системи як такої.

Не інакше мається справа з зовнішнім послабленням. Дамо найсвіжіший приклад. Зріст ролі Китаю в комуністичному бльоці і його розгри з Москвою розцінюється як послаблення в першу чергу СРСР, а далі всього комуністичного бльоку. Однак нам доводиться тепер найменше з цього радіти, не зважаючи на всі плюралістичні тенденції розвитку в цьому бльоці, і то з подвійної причини. Поперше, тому, що короткозоро шовіністична російська політика в Україні пішла не по лінії консолідації СРСР за ціну співпартнерства з українцями, а навпаки, в напрямі їхньої асиміляції, що привело до посилення русифікаційного курсу. По-друге, розходження між Пекіном і Москвою відразу викликали старого російсько-китайського чортика з старої британської концепційної бочки і скріпили шанси вкомбінування в майбутньому російського колоса проти китайського мамута по боці Заходу, якщо не безпосередньо, то посередньо. А в таких комбінаціях «всяке дальше послаблення» російського колоса, зокрема через загострення внутрішніх національних питань, принаймні для деяких пляновиків західної політики є щонайменше недоцільним. У висліді це може (хоч не мусить) відбитися так, а не інакше на певних позиціях нашої справи за кордоном.

Очевидно при оцінці всіх явищ треба завжди мати «довгий віддих» і належну перспективу. Під цим поглядом певні речі можуть змінитися в даль-

шому теж і на нашу користь: позитивні елементи переходитимуть в негативні.

Третім фактором, що від нього залежить успіх революції, є зовнішня допомога: Це є чинник, що його ніколи не варто легковажити навіть найбільш загорілим речникам спрощеного розуміння «концепції власних сил» (зрештою, у практичній діяльності вони ніколи його не «легковажили»). Зовнішня допомога стоїть, очевидно, у певній функційній залежності від революційного потенціалу і тільки при його відповідному розумінні може позитивно впливати на його скріплення і на послаблення ворожої системи. Вона може бути дипломатична, морально-політична і воєнна. Окремий вид її — це безпосередня допомога еміграції, в стилі ірландської колись в Америці або чеської та польської в час і після обох світових воєн. Тут не місце аналізувати всю цю доволі складну і контроверсійну матерію, і ми до неї, можливо, ще повернемося. Слід однак підкреслити, що не можна завжди керуватися засадою, що ворог мого ворога мусить бути моїм союзником, а союзник мого ворога завжди залишиться моїм противником. Це — з одного боку, а з другого не повна тотожність політичних інтересів мусить лежати в основі кожної політичної співпраці; але може бути певна їх селекційна специфікація і класифікація. Основне при цьому ефект такої співпраці чи допомоги для заінтересованого. Леніна єднало з німцями одне політичне спільне (до речі, з цілком протилежною мотивацією): розкласти російський фронт, і в даній конкретній обстановці цього вистачало.

Між усіма трьома факторами, які визначають успіх чи неуспіх революції, існує певне специфічне взаємодоповнююче чи просто компенсаційне відношення. Тільки певний стан і розмір усіх трьох (у випадку зовнішньої допомоги — щонайменше брак її і для надто сильного скріплення ворожої системи) є первопередумовою розгорнення революції взагалі. В дальшому може наступити вирівнювання окремих слабших елементів за ціну сильніших, що в остаточному висліді балаксує контекст революційного процесу. Напр., повний розклад царської системи великою мірою рекомпенсував слабкість українського революційного потенціалу в 1905-1920 рр., а також брак належної зовнішньої допомоги. Ідеальним було співвідношення всіх трьох факторів у добу Богдана Хмельницького, коли революційний потенціал досягнув свого вершка. Польща хиталася, розкладена внутрішнім неладом, і була наявною не тільки дипломатична але й військова допомога ззовні.

НАУКА З ДРУГИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Нав'язуючи до попередніх розділів, поспробуємо подати коротку аналізу наших других визвольних змагань, розглядаючи їхній розвиток і завершення всіх трьох елементів, які визначають успіх чи невдачу засадничо кожної революції, тобто: власного цілеспрямованого революційного потенціалу, розкладу ворожої системи, з якою доводиться боротися, і зовнішньої допомоги.

На самому початку треба сказати ще декілька слів про сам характер наших визвольних змагань під час другої світової війни, тобто визначити, під яку категорію революції треба їх зараховувати. Ми схильні думати, що тут ми мали до діла з дуже специфічним визвольним процесом, для визначення якого підходить скорше слово масової потенційної революції з частинним їх виладуванням. На це складаються такі моменти: Революційно-воєнні дії, обмежений оборонний характер і повна революційна акція, яка привела до створення революційної «державної» юрисдикції, обмеженої відносно невеликими теренами — Волині, Полісся і Галичини. Засяг останньої не охопив основної території України, де натомість існувала майже без винятку революційна підпільна мережа потенційного порядку, готова кожночасно вилятися у могутню хвилю на-

ціональної революції при наявності відповідних для цього умов. Цей елемент територіального порядку стане зокрема яснішим, коли порівняємо наші визвольні змагання того часу з 1917-1920-ми роками, або тим більше з Хмельниччиною. Революції тих періодів дійшли свого не тільки ідейно-політичного, але й юрисдикційно-територіального насичення. Під цим поглядом другі визвольні змагання обмежились тільки до підпільного ідейно-політичного закріплення, але своєю насагою вони були дуже міцні. Слід відмітити, що в умовах 1917-1920 рр. той революційний потенціал, яким Україна розпоряджала під час другої світової війни, був би напевно виконав і доконав більше, ніж це міг зробити його попередник. Це зокрема видне теж на конкретному і виразному політичному цілеспрямованню революційного потенціалу ОУН, УПА, УГВР, які постійно і послідовно, як кінцеву мету боротьби, висували самостійну українську державу і не проходили еволюції такого порядку, як градація універсалів 1917-1918 рр. Однак бракувало інших моментів, про які уже попередньо була згадка, а саме — належного послаблення ворожого потенціалу і недостатчі зовнішньої допомоги.

Іншими словами, на неповному, обмеженому розмаху революційного процесу заважили ті самі фактори, які в дальшому перешкодили його успішному завершенню, що ним мало б бути здобуття власної держави. Це очевидно, не значить, що у випадку повного тоталітарного насичення і виладування наша революція того періоду мусіла бути успішною. В обличчі наявності потужної сили Росії того часу

важко було розрахувати на успіх. Не мало теж ніякого глузду доводити до максимального виладування революційного потенціалу в німецькій дійсності за попередніх років, хоч у деяких провідних діячів ОУН існували такі тенденції вже в перших днях німецької окупації України в 1941 році. Отже можна твердити, що коли політично-програмово другі визвольні змагання досягли були свого вершка, оперативно — в силу обставин, від нас незалежних — вони були обмежені територіально і стратегічно. Під стратегічним обмеженням розуміємо тут власне оборонне в засаді цілеспрямування революційного потенціалу на даному етапі цілого визвольного процесу. Треба пригадати, що організовані форми відкритої воєнної і революційної дії були диктовані konieczністю і вимогами конкретної оборони нашої національної субстанції, якій грозило просто фізичне винищення. Пригадаймо, напр., події на Волині в 1941-1942, де, у випадку браку належного політичного керівництва з боку ОУН, ці терени напевно стали б полем стихійних і незоргованих виступів і актів, які так легко зліквідувати масовою масакрою або в іншому випадку перетворилися б в базу советського партизанства і стали пляцдармом розгри між обома окупантами України, ціною нашої крові.

Треба пам'ятати, що відсутність зорганізованого підпілля на окупованих німцями теренах означала, не що інше, як прискорене підготування наших земель до виконання ними функції німецького «лебенсрауму» тобто застосування вдосконаленої технічно і умасовленої форми нашого фізичного вина-

родовлення. Це був би дальший етап поширеної, змодифікованої «єврейської» розв'язки для українських «унтерменшів», передсмак якої ми, до речі, таки вже мали, і то не тільки на східних і центральних землях. В такій обстановці брак українського підметного політикуму, яким були організовані формації націоналістів, означав у найліпшому разі дальше закріплення за нами незаслуженого тавра германофілів, з одного боку, і повне загнання всіх активних опозиційних сил нашого народу у пастку російського імперіяльного молоха, з другого. Пригадаймо, що і так, напр., цілий ряд партизанських з'єднань, які спонтанно постали були на центральних землях під тиском німецького терору і які мали чисто національний, український характер, пізніше, під тиском советської партизанської навали, керованої центрально з Москви, були дослівно змушені включитися в її рами.

З другого боку, масове «надмірне» розвинення революційних, повстанських дій у той період було однозначним із ще більшим загостренням масового терору проти всього народу і з прискоренням російської перемоги; ні одне, ні друге в нашому інтересі не лежало. Звідси впливала оборонна стратегія боротьби, яка з одного боку, мала творити активний підметний політикум українства і боронити інтереси народу перед спробами німецької геноцидальної політики, а, другого, скріпляти в міру сил власний революційний потенціал для майбутнього змагу, який мусів прийти з відходом німців з наших земель.

Перестанова з оборонного на широке наступаюче

і агресивне цілеспрямування мала наступити в умовах витворення певної силової пустки на наших землях, яка мала утворитися або в наслідок повного вичерпання СРСР його затяжною війною з Німеччиною, або у висліді нового конфлікту СРСР з західними аліянтами. Тільки в такій обстановці був мислимий масовий революційний зрив, і тільки за таких умов, були шанси на успішну революцію.

Перший варіант означав більш-менш повторення ситуації з 1917 р.

Другий означав, за всією правдоподібністю, загальноукраїнське повторення червневого експерименту з 1941 р., коли ми використали посталий вакуум для демонстрації наших самостійницьких державницьких стремлінь, що за них ми були готові опісля постояти зі зброєю в руках. Така ситуація могла б була мати деякі інші комплікації, які впливали б з ставки західних альянтів передусім на Польщу і білу Росію. Щодо цього не могло бути жодних сумнівів. Однак розмах нашої боротьби був своєрідним гарантом успішності нашої дії в таких обставинах.

При відсутності обох варіантів не залишилось нічого іншого, як продовжувати оборонний обмежений характер революційної боротьби, спрямованої на оборону біологічної і політичної субстанції народу. Не забуваймо, що ворог наставлений був знову на максимальне послаблення нашої нації і готовив нам, як пізніше розкрив сам Хрущов, повне фізичне знищення. В обставинах війни він мав прекрасну нагоду для цього і під тим поглядом висилка

неозброєного українського вояка советської армії на першу лінію була нічим іншим, як інтегральною частиною широчезного геноциду українського народу, в склад якого входив теж масовий політичний терор, в який були включені не тільки цивільні, але й військові органи політичної поліції. Якщо хтось думає, що при відсутності підпілля і його революційних дій Україна була б понесла менші жертви і зазнала менших страхіть, він глибоко помиляється. Справа в тому, що для українців Сталін готував свою «єврейську» розв'язку дещо модифікованого порядку, і її здійсненню могли запобігти лише належні опір і відсіч народу, а не резигнація з боротьби. Плянотворним масовим депортаціям, масовому організованому голодові, знекровленню на фронті і повному обезголовленню нації в катівнях НКВД могли частинно запобігти власне тільки дії революційного підпілля, які примушували окупаційний режим у боротьбі з ним модифікувати свої генеральні плани супроти всього народу і подекуди йти на концесії. Хай ніхто й не думає, що концепт «поштивого малороса з вишиваною сорочкою» стримав би Москву від геноцидних плянів. Навпаки він був би лише уможливив їхню далекоюсяжну реалізацію. Хочемо ми того, чи не хочемо, але як довго політика Москви спочиває в руках тієї чи іншої великодержавної російської шовіністичної кліки, яка не бажає резигнувати з повної централізаційної уніфікації своєї імперії, так довго ми стоятимемо перед примарою як біологічного так і політичного геноциду. Під цим поглядом підпілля відіграло під час і відразу після війни свою роль, як належний обо-

ронець народних інтересів, і воно було не тільки виправдане, але й корисне.

Але це не значить, що революційні дії є доцільні і потрібні за всяких умов. Кожний час має свої вимоги і свої потреби, і власне розумна комбінація різних елементів боротьби є в стані зберегти національну субстанцію і скріпити її навіть у найжорстокіших і не вигідних умовах, що їх готовий витворити окупант.

І під цим поглядом жертви наших других визвольних змагань не тільки були менші, ніж були б у випадку відсутності всякого українського революційного підпілля; вони створили крім цього певний політичний капітал, яким ще довго будуть жити наступні покоління. Без всяких концесій містиці треба визнати, що проллята кров — це завжди політичний реалітет, теж і у випадку програної — під умовою, що ця кров була проллята у боротьбі за точно визначену власну підметність і залишається ще відповідна кількість крові у судинах живих. Проллята кров перестає бути політичним реалітетом, коли даний народ взагалі перестає існувати, або коли вона проливається за чужі інтереси. Не має вона теж політичної вартості, коли її проллято не в боротьбі. Тоді і найбільші жертви ідуть марно. І навпаки. Якби, наприклад, половина семи мільйонів, що загинули в період голоду, була піднялась на боротьбу, немає найменшого сумніву, що або ми мали б власну державу уже тоді, або принайменше зберегли були б здобутки українізації. Брак у той час відповідного спрямування народного опору й активної форми боротьби не виправдає ніщо, ні за-

гальна втома недавньою боротьбою під час перших визвольних змагань і на початку 20-их рр., ні процеси СВ України та інших національних антирежимових формацій, ні можливості використання українського комуністичного елемента. Треба одверто визнати, що в даному випадку не дописали всі формації української політики — визвольно-національні і комуністичні на Східних і Центральних Землях, і весь вахляр нашого політикуму на Західних Українських Землях і на еміграції. Бо якщо, напр., колинебудь був час на «зимові походи», то власне у 1930-их рр. З другого боку, позиції українства були тоді такі, що давали певні шанси «говорити» нашим комуністам з Москвою; — але вони цього теж не зуміли використати. Ба що більше, вони навіть не зуміли вманеврувати своєї питомої ваги у розгрі між Сталіним і його противниками по обох боках — зліва і справа — для чого було теж немало тактичних нагод і можливостей.

В чому конкретний, не «містичний», політичний реалітет проллятої крові? Ні в чому іншому, як в тому, що проллята кров має завжди такий, чи інший еквівалент матеріяльних жертв і морально-політичного спустошення по другому боці. Окупація перестає бути «безплатною», і в деяких випадках ціна може стати зависокою. Окупант мусить звичайно більш враховувати у тому співвідношенні людських і матеріяльних жертв, аніж це могло б на перший погляд здаватися. Він мусить бути свідомий того, що, перебравши міру, він може не тільки задихатися, але й задуситися. Власне з цієї калькуляції співвідношення жертв і виростають всякі

«контресії» зигзаги, і вони теж є політичним реалітетом. Власну пролляту кров треба завжди розцінювати в її функційному відношенні до жертв ворога, тобто в її двосторонній, а не односторонній, тільки власній перспективі. Коли, наприклад, говоримо про жертви українського населення, а передусім молоді на наших Західніх Землях у період максимальної активності нашого підпілля, то не забуваймо одночасно не тільки про те, що в іншому випадку вона була б загинула без зброї в руках, загнана Московою на німецькі скоростріли чи навпаки — німцями на російські, або виголоджена у своїх рештках на «стойках» індустріальної сили Москви, як робоча худоба. Пам'ятаймо також про те, що по боці окупанта впав теж цвіт російської нації, авангард режиму, якими були елітарні молоді частини військ НКВД на чолі з їхнім вибраним офіцерським корпусом. Не забуваймо теж про матеріальні жертви ворога, які були куди більші, ніж це могло б здаватися. А до того додаймо моральний, політичний капітал для нас, яким був удар по всемогутності совєтської системи, а передусім його політичних органів. Цей удар по міту якоїсь надлюдської потужності большевицького терористичного апарату непокоїть Москву і по сьогодні.

Поразка наших змагань в умовах терору і знесилення ще кладе своє важке пригнічення на генерацію, яка була свідком і учасником тих подій. Ці люди будуть завжди під враженням своїх безпосередніх терпінь та втрат, і в таких випадках замикається властива перспектива для оцінки вартості проллятої крові. Вони бачать передусім влас-

ні страждання і не бачать ані жертв ворога, ані вартостей, які принесла проллята кров для них, чи тим більше тих ще більших власних жертв, що їх їм довелося б принести, якщо б цієї боротьби не було. В таких умовах, на тлі невідрадної дійсності, виростають не тільки сумніви, але й нарікання, що «жертви були непотрібні, ми і так нічого не досягнули», і т. д. Але чи справді так? Холодне зіставлення всіх елементів такого кривавого розрахунку доведе кожному, що було власне цілком навпаки. Цього може не бачити частина пригнобленої і зневіреної генерації на західних українських землях, яка пережила першок російського терору в 1941-1948 рр., це не знайде теж належного відзвуку в старшій генерації наших східних і центральних земель, якій довелося пережити терор 30-их рр. Однак ці традиції революційно-повстанської боротьби знайдуть напевно належний відгук і оцінку в майбутніх поколіннях, і не випадково Москва докладає зараз всіх зусиль, щоб скомпромітувати і зліквідувати її морально-політично, аранжуючи процеси з усякими «криницями» і т. д.

Вертаючись до властивої теми, треба підкреслити, що якраз невдача других визвольних змагань є яскравою маніфестацією того, яку велику роль в розвитку революційного процесу і визволення взагалі відіграє сила ворожої системи, тобто відсутність відповідного її розкладу. Крім того у нашому випадку бракувало не тільки належного розкладу системи, але й зовнішньої допомоги. І навпаки. Упадок німців скріпив був непомірно советську систему; насамперед доконали цього нові «герренменші» своєю

безглуздою окупаційною політикою, а довершили небагато розумнішою поразкою. Якщо ж ідеться про зовнішню допомогу, то про неї взагалі не могло бути ніякої мови, в тодішніх умовах безпардонних і ще більш безглузвих залицянь Заходу до Москви. Зрештою це був логічний наслідок «старань» цілої плеяди «брилянтних» дорадників передусім тодішнього американського державного та інших департаментів. Негативом певного значення був тут брак безпосередньої зовнішньо-політичної, принайменше інформативної, допомоги з боку нашої тодішньої еміграції. На нашу думку, українська Канада і українська Америка не спромоглися на належні зусилля по лінії бодай капіталізації нашої підпільної боротьби в Україні, з одного боку, і нашої участі у советському фронті, з другого. Не можна теж оправдувати всього браком заінтересування українською справою чи «репутацією» з недавнього минулого, яке спричинилося було до причіплення германофільського тавра деяким заслуженим нашим громадянам у США. При відповідній настанові і зусиллях можна було і тут дещо зробити.

Ситуація під час другої світової війни була взагалі «ідеальною» в сенсі повної декон'юнктури для нас. Обидва окупанти-колоси були недвозначно наставлені на повне знищення нашої нації і робили все, що було в їхніх силах, щоб цього добитись. Тільки заангажування на інших «відтинках», а пе-

редусім збройний опір нашого народу міг впливати гальмуюче на такі геноцидальні задуми.

Відхід одного з них з наших земель не приніс з собою сподіваного послаблення іншого, а навпаки, скріпив його. Захоплення свіжою перемогою рекомпенсувало початкову поразку в советській системі, її перші й пізніші втрати, як теж неутралізувало всякий внутрішній опір у самій системі. З чим не міг впоратися чад нового шовінізму, те доконав апарат «Смершу» і НКВД. У протилежність до 1917 р. СРСР не тільки не програв війни, але вийшов з неї з поширеною територією і новими претенсіями. Сила державного механізму була також безпорівняно міцніша, ніж за царату, власне теж внаслідок перемоги. Треба пам'ятати, що царський державний апарат був докорінно розложений і прогнилий ще далеко перед революцією 1917 р.

Чогось подібного не можна твердити в жодному випадку про державний механізм СРСР, хоч він теж не був без невральгічних пунктів. Але вони були іншого порядку. Розклад советської державної машини після війни був далеко менший від того стану загнивання, в якому царський режим був уже перед війською 1914 року.

Все це разом не означає, очевидно, що наша визвольна політика того періоду була зовсім позбавлена тих чи інших внутрішніх недотягнень, помилок і слабости. Вони без сумніву, були — але вони у жодному разі не мали кардинального і вирішального значення по лінії кінцевої програми нашого змагу з ворогом. Іншими словами, не вони, а сила ворожої системи і брак зовнішньої допомоги, тобто пов-

на зовнішня декон'юнктура, були основною причиною невдачі. А до речі, такі чи інші недотримання рекомпенсувалися потужністю масової революційної потенційності, яку вдалося тоді остгнати.

Тим не менше і ці внутрішні «болячки» заслуговують на найсоліднішу аналізу і вивчення серед нас самих, якщо ми не хочемо повторити їх у майбутньому — дуже можливо в такій обстановці, де ніщо інше, а якраз тільки самі фактори цього порядку можуть бути вирішальними в остаточному кінцевому змагу.

КОМПЛЕКС «МОЯ ХАТА СКРАЮ...»

Аналізуючи питання влади в її соціально-психологічній площині, Адлер говорить про два основні типи людей: любителів та носіїв влади і підвладних, які хочуть, щоб не вони, а інші керували і рядили. Бертранд Рассель доповнив адлерівську класифікацію однією, третьою категорією — людьми, яким питання влади взагалі байдуже, які не збираються, не хочуть, не вміють виконувати політичної влади і просто не мають жодного інтересу до неї. Останнє поняття для нас добре відоме. Формула «моя хата скраю, я нічого не знаю» є, мабуть, найкращим допер схопленням суті тієї типологічної категорії.

Тоталітарні системи, зокрема російська комуністична система, «розвинули» і довели феномен усіх трьох категорій до найбільш екстремних і згущених форм. З багатьох поглядів вони «випередили» навіть найклясичніші тиранії старовинного світу. Тоталітарний режим посів монополію влади в усіх її видах і в усіх ділянках людського життя, що в результаті принесло максимальне здійснення інстинкту влади для його носіїв. Ще ніколи дотепер купка людей з своїми поплентачами не зуміла, сконцентрувати в своїх руках такої повноти влади, як це зробила КПРС. Удержавлення засобів про-

дукції і всіх матеріяльних ресурсів, колективізація і взагалі вся структура «соціалістичного господарства» дали режимові нічим необмежений монополь економічної влади, позбавивши громадянина всякої можливості легально впливати на обмеження сваволі. Послідовно проводячи в дійсність марксистську тезу про державно-політичну надбудову економічної бази, російські комуністи досягли теж максимуму політичного монополю. Сполучення обох елементів дало такий концентрат складників влади, який у дослівному значенні слова став вершковим. З одного боку, громадянина позбавлено всяких елементів економічної сили, поставивши його в становище непомітного і не володіючого кріпака, в усьому залежного від волі, точніше, від сваволі владущої кліки. Селянинові відібрано землю, і не випадково в період колективізації народ «відшифровував» скорот ВКПб, як «второе крепостное право большевиков». Воно, до речі, не тільки позбавляло селянина його землі і тим самим бази та інструменту його існування і самозбереження: ті, що забрали від нього землю, не дали йому взамін жодних гарантій, що йому буде забезпечений бодай мінімальний екзистенційний мінімум.

Не інакше виглядала справа з робітником. Парти́йна кліка націоналізувала, тобто перебрала в свої руки, не тільки землю і капітал, але і власність робітника — його робочу силу. Власне якраз стосунки між капіталом і робочою силою набрав у системі комуністичного державного капіталізму свого максимального «капіталістичного» характеру. «Держава робітників і селян» закріпила за собою не

тільки капітал (під ним розуміємо теж засоби продукції), але й саму робітничу верству, з якою в інших обставинах, навіть пізнішого ліберального капіталізму, буржуазія мусіла змагатися, щоб здобути для себе максимальні користи: вона в жодному разі не мала повного монополю влади для позбавлення робітника можливості розпоряджати своєю робочою силою. Останнього досягнула щойно КІРС, яка повністю перебрала в свої руки робочу силу робітника, диктуючи йому без його згоди і навіть запити, де, як, коли, для чого, на яких умовах і за якою винагородою вона має бути вжита. Основу для цього поклав правно-політичний порядок, який пішов по лінії не обмеження, а власне закріплення за режимовою клікою такого монополю економічної влади. Розподіл функцій між капіталом і працею, точніше, розподіл між власністю на капітал і на робочу силу, який є наріжним каменем капіталістичної системи, «спростився» в укладі соціалізму остільки, що і власність, і володіння він повністю закріпив за владуючою клікою. Взаємостосунок капіталу і праці всюди визначається не тільки формами власності, але і правно-політичним порядком, який нормує саме поняття власності, поняття володіння, не тільки права, але й обов'язки і т. д. Іншими словами, не сам розподіл між державною, муніципальною, кооперативно-громадською і приватною власністю визначає даний економічний устрій, але передусім правний, політичний уклад, який нормує і координує функціональний зв'язок і сам процес народного господарства. Напр., в умовах модерного чи соціалізованого капіталізму на Заході справа не

обмежується далшим поширенням публічного, чи державного сектора на засоби продукції чи впровадженням «народного капіталізму» через перетворення робітників у співпласників цих засобів при допомозі акцій. В засаді таки куди важливішими є правно-політичні норми чи просто устрій, який накладає на власників капіталу цілий ряд обмежень і вимог, нормує висоту і розподіл їхніх доходів, не допускає до їхньої інгеренції у сферу власности робітника на його робочу силу, ґарантує йому ефективні засоби для охорони цієї власности та її прав, створює умови для організування масових засобів боротьби (могутні професійні спілки, які в стані диктувати власникам капіталу, з одного боку, і державі, з іншого) і т. д. Коротко сказавши, суттєвими тут є елементи політичної і соціальної натури, які виходять з усього державного устрою. В умовах російського комунізму, який виключає всяку політичну демократію, становище громадянина досягло вершка «підвладности» не тільки в психологічному, але і в правно-політичному, та соціально-економічному розумінні.

Не інакше стоїть справа і з інтелігенцією, яку позбавлено з одного боку, можливостей незалежної творчої праці (яка є такою цінною для інтелектуально-духової діяльності), а, з другого, примушено впрягти свої сили на уярмлення себе і народних мас. Іншими словами — максимальному накопиченню елементів влади для купки правлячих у Кремлі, які мають давати максимальне задоволення їхній здеправованій жадобі влади, відповідає також максимальне позбавлення народних мас всяких еле-

ментів влади, політичних і економічних речників «підвладности» у психологічній площині.

В цьому власне полягає вся хиткість на далеку мету советської системи: задовольнивши інстинкт влади у правлячої верхівки, вона пішла в цьому так далеко, що почасти наставила проти себе навіть найбільш упокорені чи просто сервілістичні елементи, які в «нормальних» для них умовах завжди готові не тільки на наказ, але і з переконання хвалити «батьків народу», порівнювати їх з сонечком, вихваляти «рідну» владу та партію і т. д.

Всяка тиранічна, передусім модерна тоталітарна система мусить спиратися на відповідне для ментальности того народу співвідношення між цими двома елементами суспільства. Якщо ця своєрідна «рівновага» захитується, режим і вся система мусять загнивати і тріщати, зокрема тоді, коли певна кількість з лав «підвладних» ентузіастів і прихильників переходить до табору тих, що їх принципом стає засада «моя хата скраю», і до тих, які рішаються на активну чи пасивну боротьбу з правлячою клікою.

Однак російська комуністична система довела не тільки до певної вершкової трансформації — розросту владущого елементу і переросту підвладного, вона крім того, «розвинула», змодифікувала і породила, нові ускладнені форми тієї типологічної категорії людей, девізою яких є їхнє «моя хата скраю». Передусім вона переродила поняття, суть і функцію стосовного явища.

Комплекс «моя хата скраю» є в засаді категорією пасивною, індиферентною, суспільно-політично не-

діяльною і так би мовити, активно-силово не кваліфікованою. Ці люди «далекі від усякої політики» і уникають у своєму ілюзійному світосприйманні і в підході до політичної матерії всякого з нею стику. Це виходить у них «органічно», з переконання, добровільно. Це і є характеристична риса людей, що їх хата скраю. Чим виповняється їх пуста на місці суспільно-політичних заінтересувань в даному випадку не важливо. Чи буде це «хата привата» в дослівному і переносному значенні слова, «земелька», садок, банкове conto, авто — це ролі не грає.

Так само не важливо для них, що в наслідок обмежености свого кругогляду вони не добачають того факту, що в суті речі якраз їхня привата, ба навіть їхнє чисто особисте, інтимне життя прямо залежить від речей суспільно-політичного порядку, з якими вони «не хочуть» мати нічого спільного. Якраз при тоталітарній системі інґеренція держави в приватну ділянку є справді тоталітарною, і тільки фізично неможливі до сконтролювання елементи вияву людського «я» можуть знаходитися поза всевидючим оком і опікою партії та уряду.

Оскільки це питання не має безпосереднього стосунку до нашої теми, ми його залишаємо, обмежуючися ствердженням, що комплекс «моя хата скраю» є в нормальних умовах явищем пасивним і частинно сповидним, а в обставинах тоталітарного порядку він може бути не тільки пасивним, а й не пасивним, а передусім зростає його сповидність. Російська тоталітарна система витворила, крім «клясичного комплексу «моя хата скраю», ще дві інші його категорії, а саме: явище суспільно-оборонного «моя хата

скраю» і явище активного «моя хата скраю» у формі активного спротиву існуючому станові.

Перше з двох «модерних» понять має чисто оборонний характер. Його діяпазон дуже широкий — так само, як і сам ступінь натуги у вертикальному прорізі. Наведемо декілька прикладів людина тікає від суспільного життя, від партії, урядового чи громадського поста, щоб бути «скраю»; і уникнути всіх ускладнень будь-якого активного політичного заангажування. Учений чи студент резигнує з улюбленого предмета і зацікарювань «суспільного» порядку, кидає право чи суспільні науки і переключається на фізику, математику, чи хемію. Ще інший покидає навіть своє «аполітичне» становище, щоб зберегти себе фізично. Вершковим щаблем у вертикальному перекрої цього комплексу є факт «утечі» навіть до дому божевільних, в якому змогло врятуватись немало цінних одиниць.

Все це діється не добровільно, але під примусом дійсності. При цьому йдеться про збереження не тільки себе особисто, але й суспільних вартостей, до яких даний індивід має стосунок. Дуже часто це тільки консервація на майбутнє певної людської духової енергії або застосування її на іншому відтинку з меншим чи більшим кінцевим успіхом і ефектом. Часто це тільки збереження людської істоти, яке теж не менше важливе, навіть тоді, коли вона не в стані використати пізніше своїх сил.

Основним при цьому залишається факт односторонності такого вибору. Перестанова відбувається не з наміром здійснити власними силами сконструйований, так чи інакше цілеспрямований плян дії, а

під тиском зовнішньої ініціативи, яка дослівно виштовхус людей з їхнього дотеперішнього шляху.

Цей момент якраз відрізняє «суспільно оборонний комплекс» від активного «моя хата скраю». В останньому випадку людина усувається з партійного чи громадського поста тільки тому, що вона потрібна і корисніша деінде, а саме — там, де її спроможність боротися з режимом є більшою. До речі, часто бездіяльність може бути ефективніша ніж дія. Мовчанка поета чи письменника у відповідний момент може означати більше і вдаряти по системі сильніше, ніж усе інше, що він міг би зробити. Діапазон активного «моя хата скраю» дуже широкий і може охоплювати всі ділянки життя народу, починаючи від культури та мистецтва і кінчаючи на технології. Воно зовсім не вичерпується вузьким поняттям «внутрішньої еміграції» і виходить далеко поза нього.

Не завжди обидва явища — оборонного і активного «моя хата скраю» — зустрічаються при тоталітарній системі у всіх «чистих» формах. Дуже часто вони пов'язуються і взаємно себе доповняють.

На перший погляд здається, що обидва явища завжди є не тільки негативні для режиму, але й позитивні для визвольної політики і поневоленого народу. Але це тільки на перший погляд. Дуже важливим моментом є тут проблема часу і конкретного цілеспрямування обох процесів. В засаді вони, без сумніву, не тільки позитивні для визвольної політики, але в певних умовах є самотні реальними формами боротьби народу за свою свободу, іншими словами, є безпосередніми інструментами еволюції.

Але власне тільки в певних умовах і при відповідному їх скеруванні. Бо не треба забувати, що зуб часу розм'якшує їх, піддає ерозії і впливає на витворення їхніх крайніх форм, які при відсутності змоги сканалізувати їх у революційно-потенціальний процес вироджуються і можуть шкодити визвольній політиці дуже сильно. У своїх крайніх і здегенерованих формах ці явища зводяться до свого первісного клясичного комплексу, сприяючи вирощуванню загальної аполітичності, провінціалізму, етнографічної шараварщини і звичайному вегетаційному особисто-людському самозбереженню. Затрачуються грані між «брутальним реалізмом» і «брутальним опуртунізмом», між «можливим» і «апатичним», між «риском» і «безхребетною асекурацією», між «соціальною позицією» і «наживою».

Щоденна «перенапружена еквілібристика» і «мімікрія» стають складовою частиною людського «я», розводнюють і затирають скалю особистих національних вартостей і приводять до масового пасивізму в народі. В кінцевому ефекті цей процес збігається з цілями ворожої політики спрямованої на аполітизацію та провінціалізацію підбитого народу. І тому не поголовна втеча від центрів та інструментів державної влади і існуючого політикуму, але власне розумне включення свого елементу в цей політикум є на часі в таких умовах. В даному випадку є не тільки силовий пост, як такий, але власне можливість впливати з нього в рамках усього еволюційного процесу.

Однак передумовою для цього є національна свідомість і почуття відповідальності, які мусять бути

в кожного і мають виходити з усвідомлення своєї власної людської гідності і базуватися на відповідному рівні політичної культури. Еволюційна практика і в тоталітарній системі має величезні можливості і завжди є в стані скріпляти національний потенціал, а принайменше не допускати його до послаблення — під умовою, що поневолений народ є свідомий своєї ваги, вартий своєї свободи і ще не скотився до рівня стада безборонних овець з купою психічних, культурних і політичних комплексів меншовартости, що їх свідомо і систематично «плекає» окупант.

Іншими словами, має бути свідомість власної підметности. А для неї потрібно тепер не Шекспірів, Пушкіних, Шіллерів, Достоевських чи Айнштайнів, а почуття власної людської гідності, елімінації з власної психіки всяких сервілістичних первнів і бодай крихітки готовости на жертву в боротьбі. До речі, браку в сервіліста власної гідності і вартости ніяк йому не заступить його покликання на Пушкіних і Достоевських. Це покликання не виправляє також і занехання ним власної мови і народу. Ні Пушкін, ні Чехов не зарівняють його особистої меншеwartости.

Можливості і межі нинішньої еволюційної практики в деяких ділянках є доволі великі. Народ є в стані робити деякий тиск на режим і останній мусить поступатися. В деяких випадках, наприклад, колгосп може вибрати собі на голову «власну» людину проти «кандидата» райкому. Зокрема в ділянках соціально-економічній, побутовій, громадській і частинно політично-культурній є шанси добитися

бодай незначного скріплення національного потенціалу. Конкретні форми і межі такої практики мають бути, очевидно, визначені на місці і не генерально, але індивідуально і специфіковано. Тому вони не вимагають жодного узгіднення та організованості, а потребують тільки належної політичної культури та сумлінності. Кожний на своєму пости знає, що йому робити, щоб покращити долю свою власну і свого народу. Форми еволюційного змагу треба визначити реалістично і конкретно, окремо в кожному випадку. Сьогодні більше ніж будь-коли, є актуальним заклик І. Франка: «Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть». І відповідно до цього і селянин у колгоспі, і робітник на заводі, і інтелігент у школі або в конторі, науковець в університеті або в лабораторії, військовик і партієць на своєму посту — всі будуть служити своєму народові, якщо робитимуть те, чого в даних обставинах вимагає особиста і національна гідність. Гаслом дня повинно бути масове, через індивідуальне до загального, скріплення національного потенціалу. Ініціатива, очевидно, завжди за елітою народу, якщо вона справді заслуговує на таку назву. В противному випадку вона може показатися цілком безсилою супроти натиску окупанта, з одного боку, і супроти переродження еволюційних практик, наприклад, переродження «модерних» явищ комплексу «моя хата скраю» у справжній, «класичний» його вияв, з другого боку.

Попри весь монополі економічної і політичної сили та влади в руках партійної кліки, вона не в стані добитись одного, а саме — повного монополію на

«я» людини, яка завжди буде в центрі всякого історичного процесу. І власне це, зокрема в добу емансипації мас, тільки скріплює шанси еволюційних (і революційних) форм боротьби. Яскравим прикладом і підтвердженням цього був і є далі післясталінський період.

На жаль, цей післясталінський період, попри деякі позитивні прояви в нашому народі і на його верхах, у цілому не виявив належного ступеня національного активізму — в розумінні заперечення вище з'ясованого пасивізму. Ці увидатнюється зокрема на порівнянні з прикладом Польщі, де якраз національна свідомість і гідність (а не тільки географічне положення) були першими факторами, які заважили на здобутках польського жовтня. Не підлягає сумніву, що під цим поглядом шанси в Україні були куди менші; але і ті, які існували, не були використані як слід. Без того, щоб попадати в жалобно-академічний тон ще одного відтинку, треба ствердити, що ні верхи, ні народні маси в Україні не зробили всіх зусиль, щоб використати для себе всі можливості й концесії короткотривалої «відлиги». До речі, вони не використали цілком також і сучасних шансів щоденної еволюційної практики. Не сприяє цьому і часто досить кострубата «поміч» еміграції з-зовні, яка, замість скерувати всю свою увагу на конкретні елементи еволюційного змагу на рідних землях, воліє за звичкою зводити цілість стосовної проблематики до повторювання кількох високопатріотичних фраз.

Очевидно, можна вичислити ряд об'єктивних факторів, які вплинули на такий стан, який ми маємо

зараз. Але всі вони однак не виправдують, в жодному разі, одного: теперішнього розм'якшення національного хребта, як в народі, так і на його верхах. Це тим більше, що в силу самої нашої фізичної маси ми маємо всі дані скріпити нашу національну субстанцію і забезпечити за українством куди сильнішу позицію, ніж воно має зараз. На 20-тому з'їзді проговорився про те Хрущов, коли виразно признав, що навіть Сталін не міг «розв'язати» українського питання, так, як хотів, бо було нас забагато, щоб можна було нас всіх вивезти. Можна собі уявити, в якій позиції були б сьогодні на нашому місці хочби грузини, чи естонці, якщо б їх було не кілька мільйонів, а кілька десятків мільйонів. Ніхто не забороняє нікому бути українцем, ані ніхто не стоїть на вулиці Кисва, чи Львова з наганом і не примушує говорити по-російськи. І не варто теж «викручуватись сіном», що це тому, бо по містах сидять росіяни. Є досить українців, щоб було чути і українську мову і українство. Скріпити національний хребет і з нових позицій боротись за краще життя цілого народу — це перше завдання української визвольної політики сьогодні і вихідна дальших визвольних процесів у майбутньому.

ПРОТИ ПОЛІТИЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО ПОНЕВОЛЕННЯ НАРДНИХ МАС

Як вже попередньо ми згадали, засадничою прикметою і просто суттю радянської системи є сконцентрування повного суспільно-політичного і економічного монополю в руках правлячої кліки в Кремлі. Йому відповідає таке ж повне і необмежене нічим поневолення, в усіх ділянках, народних мас, які стали звичайнісіньким об'єктом владних маніпуляцій кремлівської верхівки. Кожний, хто знає радянську дійсність, навіть і найбільш засліплений комуніст, здає собі справу з того, що в СРСР немає ані демократії, як народовластя, ані теж диктатури пролетаріату, а тільки тиранія, тобто найбільш концентрична форма диктатури партійної олігархії. До речі, положення сучасного пролетаріату, в т. зв. соціалістичній державі часто куди гірше ніж воно було напередодні революції, в силу власне його соціального і політичного поневолення. Навіть такі клясичні інструменти боротьби, як профспілки, в державі «робітників і селян» перетворились у державні органи, при допомозі яких «правляча верхівка» витискає останні соки з робітника (стахановщина, всякі соцзмагання і т. п.).

Прямою функцією такого монополію всієї влади в руках партійної олігархії є розподіл суспільства на три засадничі верстви-кляси — владну, тобто ту, яка панує (чисельно найменшу), владно-допоміжну, тобто ту, яка допомагає першій за ціну округин з стола властимущих і народні маси, над якими панують і яких немилосердно експлуатують. Клясичний клясовий розподіл суспільства за формою і змістом продукції, є в тому відношенні в СРСР другорядною кваліфікацією сучасного його стану і має лише остільки пряме відношення до нової форми зрізничкування радянського суспільства, що якраз найбільш покривджені продукційні кляси — робітництво і селянство — утотожнюються з третьою верствою, позбавленою практично всяких індивідуальних і соціально-економічних прав.

Про політичне і соціальне гноблення народів кремлівською верхівкою написано уже багато, а щоденна практика «підкування» з боку партії й уряду постачає постійно докази щораз-то нового насилля і глуму над людиною і цілими народами. Тому ми обмежимося лише до накреслення певних засадничих наслідків отого пов'язання політичної й економічної влади в радянській системі, в якій є не до подумання будь-яке поважніше поширення і закріплення людських соціальних і політичних прав, як довго існуватиме всесильний владний монополі кремлівської верхівки і як довго народ не буде бодай якоюсь мірою держати в своїх руках певних засадничих елементів влади. Ліквідація цьо-

го монополію під тиском народних мас мусить проходити у всіх ділянках державного життя і мусить бути виразно цілеспрямована на вирвання з рук олігархії її необмежених інструментів влади і перебрання їх народом. Програма національно-визвольного руху є в тому відношенні повністю скерована на довершення такого перевороту і визначає останні його цілі, які одинокі можуть забезпечити політичну й економічно-соціальну свободу одиниці і народам.

При тотальному скупченню політичної й економічної влади, яке існує сьогодні в СРСР, є неможлива не тільки будь-яка політична, але й теж економічна свобода. Кремлівська олігархія є одиноким власником і володарем усіх економічних ресурсів країни і в силу владного монополію безконтрольно і проти інтересу народу визначає форми, засяг і сам зміст економічної діяльності громадян. Громадянин не має ніякого власного економічного чинника, з допомогою якого він міг би якоюсь принайменше мірою впливати, бодай посередньо, на злагодження й обмеження тотального тиску правлячої верхівки. не має він теж жодних політичних інструментів практичної дії, бо «паперові права», про які так гучно говориться в конституції, реалізуються і виповнюються конкретним змістом не ним, але тією ж самою верхівкою, яка держить в руках ключ теж і до політичної влади.

В такій ситуації, коли нема політичної свободи,

то тим більше не може бути й економічної. А власне наше визначення соціальної демократії кладе в основу нашої програми принцип економічної свободи побіч з політичною, яка заключається не лише в обмеженнях економічної владної матерії конституційно законними засобами, але передусім визначається сукупністю матеріяльних вартостей, які мають забезпечити населенню свободний економічний розвиток відповідно до його потреб і бажань і гарантувати однакові шанси для господарського розвитку всіх громадян.

Коротко кажучи, економічна свобода — це найперше: відповідний уклад і взаємостосунок державної, громадської, кооперативної і приватної власности, який виключає всякий монополь економічної сили в державі; подруге: це забезпечення певних приватно-власницьких елементів за індивідом, які в ширшому сумаричному укладі гарантують свободний і незалежний розвиток його духових і господарських вартостей, і потрете: це високо розвинений національний прибуток, який дає об'єктивні, матеріяльні шанси для належного задоволення потреб цілого населення, а не лише частини суспільства.

В совєтській системі, де верхівка диктує не лише генеральні продукційні процеси, але навіть і кількість і якість їжі та форму і величину ліжка, якими вона «ущасливорює» громадянина, не можна говорити взагалі про будь-яку економічну свободу.

Тим більше, що сама верхівка не обмежує себе в нічому і свідомо держить народні маси на певному залізному мінімалістичному рівні, який має не допустити до збереження за громадянином навіть найбільш конечних елементів приватної власності і володіння. Така настанова впливає, очевидно, з самої суті «диктатури пролетаріату», яка, до речі зовсім слушно, побоюється, що навіть незначне забезпечення певних матеріальних вартостей за громадянином, скріпить силу його тиску на режим і поставить з його боку нові людські домагання, які обмежаться не лише до вимог матеріальних, але й політичних прав. Цей страх за хочби незначне відпущення економічної сили, а через неї і влади когось з-поза правлячої верхівки — охоплює теж верству допоміжного панівного апарату і нічого дивного, що нижчі партійні й адміністративні верхи попадають часто під обстріл за те, що вони ще передчасно «починають жати плоди» соціалізму і грішать «особистим збагачуванням», «господарським обростанням» і т. п. А по суті, вони тільки незначною мірою наслідують своїх «найвищих», в яких не бракує ні шикарних машин, ні дорогих одягів. Нормальним теж є, що коли Хрущов трактує цілий СРСР, як власне хазяйство (це видно навіть із його доповідей, які скорше нагадують звітні промови, або плянові звідомлення крупного поміщика, або промислового магната клясичного капіталізму), то нічого дивуватися, що один, чи другий голова колгоспу трактує так само свій колгосп, чи якийсь

там директор заводу наслідуює в такий сам спосіб свого такого, чи іншого зверхника. Тут справа не тільки в тому, що від «голови риба смердить», але в тому, що верхівка хотіла б забезпечити все за собою, а нічого навіть за тим, на кого їй приходить-ся покладатись, щоб могли гнобити маси. Такий стан є не лише виявом остаточної забріханости і лицемірства правлячої верстви, але і чимсь більшим. Він є передусім станом ненормальности і нелогічності, який скоріше, чи пізніше мусить почати тріщати і, чим цупкіше олігархія буде держатись своїх неподільних монопольних прав, тим більше буде зростати намагання «обростати» і «збагачуватись» у всіх верствах радянського суспільства, а тим самим і їхній тиск на верхи, який вкінці мусить виллятися у хвилю активного опору. Не можна десятиліттями годувати народ комуністичними «грушками на вербі», в той сам час, коли самим приходить-ся купатись у всіх «крупно-мелко» буржуазних благах.

В тому відношенні кремлівська верхівка знаходиться в стані небезпечного зачарованого кола, яке, розірвавшись, порве і саму систему. Вона є свідомо того, що будь-яке поширення політичних й економічних прав та добробуту населення буде однозначним з появою нових вимог і нового натиску на верхи, а всякі нові концесії народові приведуть до повільної неминучої ліквідації монопольної влади верхівки. Того останнього вона найбільше боїться і тому весь час балансує між вдержанням мінімалістич-

ного залізного рівня для народних мас, і доривочними бубликами, як вентилями для спуску народного невдоволення і наступу. Така еквілібристика має однак теж межі і в безконечність продовжувати її не можна.

Брак економічної свободи в СРСР виключає не тільки будь-яку рівність шансів в економічному житті країни для всіх громадян, він так само позбавляє їх будь-якого голосу у розподілі національного прибутку. Самі тільки ставки заробітних платень і взагалі винагороди за труд є найкрайнішим того показником. Різниця між долішніми і верхніми ставками є, мабуть, найглибша в усьому світі на сьогодні, хоч верхівка горлає про безкласове суспільство. Щоб оминати непорозуміння, ми не хочемо тим сказати, що ми за якесь тотальне зрівняння зарплат, тобто за повторення в цій ділянці відомого спрощення Леніна в добу воєнного комунізму. Кваліфікований і важчий труд — мусить бути краще винагороджений, ніж менш кваліфікований і легкий. Але так само мусить бути забезпечений певний заробітний мінімум теж за замітачем вулиці, який уможливив би йому гідне людини і її вимог життя. Це поперше, а подруге — система зарплатень мусить базуватись на принципі соціальної справедливості. Якщо цього немає, то нічого дивного, що колгоспник, чи робітник мусить «шукати» своєї, бодай незначної частки у тому національному прибутку «нелегальним порядком», відкрадаючи її просто, чи обманом, від верхівки, яка ховається за грімкою

фасадою, розмалованою на «державу робітників і селян».

З економічного монополю олігархії і відсутности навіть мінімальних норм економічної свободи випливає теж виразна тенденція морально-духового поневолення людини з допомогою штучно-ентузіастичного, плиткого, рабського матеріяліму. Постановлення кукурудзи на п'єдестал героїчної об'єктивізації для народних мас, при одночасному зашморгу всякої свободної і незалежної думки, є виразником свідомої тенденції обезчоловічити людину, зробити її твариною і в ліпшому разі її звести до ролі додатку до машинової доїлки, трактора, чи станка. Все спрямовано на витиснення соків з людини для збільшення продукції і в тому відношенні сучасна радянська дійсність аж надто близько перегукується з найчорнішими днями первісного капіталізму. У свій час Дж. Л. і Б. Гаммонди характеризували цей період капіталізму такими словами: «Ціллю людського життя було не боротися, чи молитися, думати, чи творити, тішитись, чи посідати, але здобувати користь для себе самого, якщо він був паном, і для іншого, якщо він був слугою. Це було обов'язком людини і обов'язком суспільства було не ставити їй будь-яких перешкод в дорозі»... До речі, в обличчі модерної стахановщини, гагановщини, неперебірливого підгонювання трудящих на все більші зусилля і тупого ідеологізування свиней, корів і станків — первісний капіталізм мусить збліднути. Це ясне, коли зважити, що в капіталістичних умо-

вах були ще шанси боротьби — страйки, справжні профспілки, тощо — і що також існувала ще передова частина суспільства в особах прогресивних письменників, літераторів, поетів, мистців і журналістів й інтелектуалістів взагалі, які не жалували ні сил ні труду, щоб змагатись із переростами капіталістичного уярмлення. В радянській дійсності — їх немає, а навпаки їхні наслідники є на службі режиму і служать йому всім «і правдою і вірою» за «грубі окрушини» зі стола верхівки. А ті, які не хочуть служити, то або гинуть у землі, або мусять мовчати, звичайно за дротами концлагерів, чи у домашній самочинній ізоляції.

Така духова задуха мусить скоріше, чи пізніше привести до повного внутрішнього маразму, якому не допоможуть ні «спутніки» ні «лунніки», ні тим більше пустомельщина про нову советську людину — будівничого комунізму. Людина не може існувати, як повновартісна істота, без певної кількості приватно-власницьких і об'єктивно-політичних прав, на які мусить погодитися держава, якщо вона хоче мати не рабів, але справжніх громадян.

З боку економічної свободи впливає органічно брак свободи в праці. Передумовою свободної праці є забезпечення державою таких умов, щоб громадянин не лише знаходив будь-яку працю, але одержував працю, яка йому відповідає. Іншими словами праця мусить бути такою, в якій індивід знаходить своє самовиявлення і самоздійснення. Тому праця

не може бути примусова, за виїмком специфічних обставин в роді війни, катастроф, чи подібних ситуацій. Це в негативному змислі. В позитивному — мусить бути забезпечена рівність шансів для всіх, якщо йдеться про уможливлення доступу до таких фахів і навчань, які відповідають вродженим кваліфікаціям і бажанням громадянина. Це поперше — і подруге — одержання праці і підвищення в ній мусить визначатися лише за здібностями, вмінням, пильністю, а не зовнішніми, партійними чи іншими чинниками.

В радянській дійсності важко найти будь-які прояви свободи праці. Навпаки. Верхівка може кожночасно залежно від її розрахунків, чи капризів перетворити четвертину СРСР на концлагер, а не тільки диктувати норми, умови і місце праці. І знову ж в допомогу буде мати такий же примусовий апарат «інженерів душ», які з «захопленням» переконуватимуть колгоспника, робітника, чи інженера, що нелюдські умовини і нужда, в яких приходить ся працювати, це вершок людського щастя.

Не інакше виглядає справа з вибором навчання і професій. Сьогодні не може бути жодного сумніву, що нова кліка теж і в цьому відношенні змагає виразно до забезпечення за собою і своїми дітьми гегемонного становища і не допускає до того, щоб діти робітників і колгоспників, в силу своїх здібностей, могли з нею ділитись «овочами соціалізму». Закон про «зв'язок школи з життям» є найбільш

яскравим показником одвертого закріплення привілейованого власного становища за правлячою клікою і дальшим формальним кроком в утвердженні нової класової зрізничкованости. Протекціонізм, клікова порука, корупція і партійна кваліфікація — доповняють невідрадні відносини радянських буднів.

В таких умовах не може бути теж належної соціальної безпеки. В советській дійсності вона обмежується знову двома елементами — політичним і соціально-економічним.

Політичний терор позбавляє людину не лише соціальної, але взагалі всякої безпеки. Будучи в стані постійної свідомости, що кожночасно її можуть вирвати з хати, арештувати, заслати, чи перекинути в інше місце, і т. п., людина не може радіти навіть і золотою кліткою. А що ж, коли до того доходить жалюгідний стан самого соціального забезпечення, повністю регламентованого правлячою верствою в мінімалістичних нормах для народу.

Радянська преса переповнена доказами незадовільного забезпечення в усіх ділянках і ми їх повторяти не будемо. Вкажемо натомість на корінь зла, яке вона хоче прикрити самою бюрократичною практикою, «бездушністю поодиноких людей», «чиновництвом» і т. п. Без сумніву, що бюрократичний підхід і бездушність працівників стосовних державних органів впливають тут на загострення соціального незадоволення, але й вони виводяться з спільного, деңцо глибшого, кореня.

Цим коренем є цілий ряд факторів, і ми вичислимо принайменше важливіші з них. Перший із них — це незаперечний факт надмірного накопичення матеріальних благ за клікою, яка дуже часто вже сама не знає, що їй робити з її дачами, машинами, преміями, і грошовими капіталами. До того приходить поліційна обслуга — в роді всяких охорон — яка поїдає немало із загального національного прибутку. Величезний апарат безпеки це один з найбільших паразитів радянської системи, одиноке завдання якого берегти правлячу верхівку перед поневоленням народом.

Далі йде неймовірна кількість капіталу і ресурсів, призначених на воєнне зброєння і цілу воєнну машину, в тому й на продукцію всякого роду «спутників» чи «лунників». Тут треба згадати теж «допомогу недорозвиненим країнам», яка не має нічого спільного з дійсною допомогою, а є звичайним намаганням поширити імперіяльні впливи правлячої кліки поза межами СРСР в Азії і Африці, щоб в остаточному результаті принести їм таку ж «свободу», якою «втішаються» народи СРСР. Це з одного боку, а з іншого — позбавити власні народи тих величезних ресурсів, які такі потрібні, щоб нарешті бодай частинно злагіднити нужду простої радянської людини. До того доходять кошти підприємної роботи в світі, оплачування партійних олігархій закордонних комуністичних партій, кошти широко розбудованої пропаганди, розвідок, і т. п.

Реєстр того рода паразитних інституцій й органі-

зації можна продовжати в безконечність, але для цього немає потреби, бо вони добре відомі і так.

Іншими словами — «з порожнього не наллеш» — і для соціального забезпечення лишається з національного доходу не багато, точніше куди менше, як потрібно.

Немає найменшого сумніву, що найдорожчою імперіялістичною політикою, яку взагалі дотепер знає світ — являється імперіялістична агресія Москви, спрямована на поневолення інших народів і на підбій цілого світу.

Не дописує теж «мудра» фінансова політика кремлівських геніїв, в генеральному і частинному плянах.

Комуністична пропаганда любить вихвалитися побудовою важкої індустрії в СРСР і приписує собі в тому всі заслуги. Вона не говорить одначе нічого про те, що Росія й Україна почали індустріялізуватись ще при кінці XIX ст. і вже напередодні 1-ої світової війни досягнули були найвищий тоді процентово ріст у світі, який виносив 4,5% річно. Не говориться теж нічого про ті величезні капіталоуклади, які створив НЕП і які уможливили індустріялізацію СРСР, головню власне за ціну нелюдської експлуатації і винищення українського селянства при допомозі штучно-зорованого голоду, який знищив сім мільйонів населення, «допомагаючи» ще додатково — «в зменшенні консумпції».

Не говориться тим більше нічого про політичне

цілеспрямування тодішнього голоду, впарі в яким йшло повне нищення українських письменників, науковців і навіть комуністичних українських політичних діячів, і яке в «доповнення» до «економічної мотивації», було подумане як тотальний погром українського біологічного, культурного, інтелектуалістичного і політичного (теж комуністичного) потенціалу.

При наявності величезних матеріальних ресурсів, які находились і знаходяться в розпорядженні Кремля, можна було не тільки досягнути існуюче, але й куди більше і при тому без жертв і злиднів, які мусів перенести народ — голод, терор, концлагери, вивози і т. п.

До речі, конкретні осяги в радянській економіці є куди неспівмірні в негативному сенсі до наявних природних і капіталових ресурсів. Тому то побудова однобічного, незбалансованого структурально народного господарства, з глибокою прірвою між розвиненою важкою індустрією і слабкими — легкою промисловістю і сільським господарством, аж ніяк не свідчить про успішність і правильність радянського економічного суперцентралізму. Величезні втрати, що їх постійно зазнає радянська економіка, недотягнення і перебої, про які постійно кричить сама радянська преса, і постійний стан специфічної інфляції з браком товарів, з якої не можна ніколи вийти — теж не говорить в користь радянської супер-пляновости. Ніщо не приховає теж того факту,

що періодичні монетарні реформи не є нічим іншим, як повторними спробами боротись з перманентною, однобічною інфляцією, а які зводяться на практиці до звичайного ошуканчого грабування населення з його ощадностей. У висліді маємо такий стан, що коли в 1917 р. життєвий стандарт американського робітника був 2,5 разів вищий від російського, то сьогодні він є 6,6 разів вищий від радянського.

Основна причина всього лиха однак, як вже попередньо ми згадали, в повній концентрації політичної і економічної влади в руках правлячої верхівки і в її впертих намаганнях зберегти цей монополі за собою і на майбутнє. Звідси — економічний централізм, як втілення цієї економічної влади, який, чи через міністерства, чи «головні державні комітети» в Москві — стоїть на шляху всякої здорової децентралізації, навіть і найбільш секундарного порядку. В тому відношенні т. зв. децентралізаційні реформи режиму не можуть теж багато допомогти, бо вони є лише половинчастими, сповидними засобами, які закріплюють так, чи інакше і надалі економічний монополі за правлячою верхівкою і не мають в пляні ділитись нічим з народними масами.

Для виправдання системи і своєї господарської недолугости та економічної однобічності партійна верхівка видвигає постійно новий міт советської пропаганди: міраж майбутнього економічного благоденства. Від сорока років — покращання життєвого

рівня, після побудови соціалізму — є вже близьке, є вже не за горами... Потрібно тільки ще зробити те і це і, звичайно, хоч успіхи грандіозні, великі, країна найпередовіша — благоденство спаде щойно на наступне покоління. Одночасно советська пропаганда старається всіма силами применшити всі попередні здобутки економічного порядку власних теренів. і годує советського громадянина фальшивими даними про інші країни, щоб бодай якоюсь мірою замазати глибоку прірву між життєвим рівнем на Заході і в СРСР. Цей міт «міражного економізму» є тільки ще однією фікцією — психологічним інструментом для держання влади над працюючим народом, якого постійно годується «грушками на вербі». Його останню версію подала теж нова програма КПРС, яка в основному зводиться до того, що, як добре піде, щойно за двадцять років советський громадянин зможе евентуально, користуватися такими благами, які без комунізму і моря людської крові і поту, які він пролляв, вже давно здійснені на Заході, в країнах соціалістичного реформізму, як напр. в Швеції, чи Англії.

Концепт «грушок на вербі», як перманентне явище радянської системи є великою мірою відзеркаленням усвідомлення самою верхівкою її економічної нездарности. Вона просто не дає собі ради з величезним господарством СРСР-івського масштабу і одночасно не хоче визнати теж засадничих підскірних хиб і нелогічностей самого советського економічного суперцентралізму. В ім'я доктринерської

Інерції і власного шкурного інтересу кремлівська кліка готова жертвувати життям цілих поколінь, хоч кожне з них має право щонайменше на участь в тому національному доході, який воно створило своїми руками. Тим більше, коли ті жертви і труд просто нелюдські. Дотепер тільки сама верхівка і її підганячі користали з усіх благ безперерійно, бо навіть в найтяжчі часи, коли селянин пух з голоду, а робітник спливав потом на голодному пайку, в ім'я індустріялізації, партійні боси і їхні НКВДівські опричники могли користатись з спецторгів й інших закритих магазинів. Сьогодні вони вже мають навіть дачі, а робітник і селянин ще далі мусить вдовольнитися міражем майбутнього матеріального достатку, якого, евентуально дочекаються його внуки.

У своєму проєкті нової програми КПРС Хрущов ствердив недвозначно, що дві попередні програми партії з 1903 і 1919 вже здійснено. Можна собі уявити, як буде виглядати СРСР після здійснення останньої програми, якщо вона має так само здійснитись, як і попередні.

Пригадаймо лише, що програма прийнята VIII-им з'їздом партії в березні 1903 р. говорила напр. про створення робітничого самоврядування в промисловості, про усунення бюрократії і про ліквідацію органів державної влади, як інструментів примусу. Чи здійснено бодай одну із тих постанов? Де є робітниче самоврядування, яке можемо сьогодні,

евентуально, найти в Югославії, чи в спробах німецької, західньої розв'язки у формі «співвирішування» робітників, але в кожному разі таки не в СРСР. Де є ліквідація бюрократії і відмирання апарату державної влади? Так само, де є забезпечене навчання і харчування та взуття і підручники для шкільної молоді, про яке говорили на тому VIII-ому з'їзді?

А якже є із «здійсненою вже» програмою з 1903 р.? Де є забезпечення недоторканости особи і мешкання (точка 4), як є з вимогами «необмеженої свободи сумління, слова, преси, зібрання, страйків і організації (точка 6), і т. д., і т. п.?

Того всього не було і немає і далі залишається тільки міраж несхопного піратного економізму, в ім'я якого далі деклямується про потребу нових жертв, нового труду, посилених зусиль і дальшої переваги важкої індустрії над легкою.

Важкою індустрією прикривається все, нею виправдуються всі недостатки і злочини і вона залишається постійним пропагандивним трюком для витиснення останніх потів з населення.

Вона вкінці використовується теж для виправдування всіх переростів панівного монополію кліки в економічній ділянці, який приводив і приводить постійно до виявів злочинної екстраваганції, задоволення тупої обмежености і диктаторської короткозорости верхівки, за які приходилось розплачуватися народові своїм непосильним трудом, недо-

статками і невільничою концлагерською працею, а то й смертю.

Як приклад хай послужить випадок з будовою московського метро, в чому якраз теж Хрущов відіграв «керівну роль».

В 1933 р. Каганович «прозрадив», що перша частина московського метро буде коштувати около 1/2 мільярда рублів і що для зреалізування того пляну в 1934 р. уряд призначив вже тоді 350 міл. рублів. Ця сума не вистачила була однак для виконання пляну і в 1934 р. призначено для цього ще додаткові кошти. В той сам час, в перших чотирьох роках першої п'ятилітки річні інвестиції у легку промисловість виносили всього 300 міл.! Так піклувалась соціялістична держава своїми трудящими, будуючи в той час, коли індустріялізація вимагала величезних капіталів і народ був голодний і обдертий, мармурне метро, яке мало задовольнити ман'яцькі примхи Сталіна і ко.

Випадок з метро — це клясичний зразок тієї коштовної і зайвої гігантоманії, на яку постійно хворіє советська верхівка, незалежно чи у формі архітектурних дивовиж, агрогородів, чи вкінці 100-мегатонових бомб, якими Хрущов збирається тероризувати світ. Ця гігантоманія є виявом закоріненого в російському політикумі комплексу меншевартості на базі відсталості Росії від Заходу в минулому і не покидає його до сьогодні.

В Україні й інших неросійських республіках со-

ціяльно-політичний гніт поглиблюється національним утиском. Започаткований Сталіном курс русифікації і повної централістичної уніфікації проводиться консеквентно Хрущовим і прямує виразно в своєму остаточному цілеспрямуванні до зведення України до ролі імперської провінції. В устроєво-політичній ділянці Україні призначено ролю звичайної адміністративної одиниці «вищого ступня» для улекшення панувати над нею при допомозі доморослих «квіслінгів» і присланих уповноважених ЦК КПРС з центру. Український політик, як такий, практично ліквідується і нічого дивного, що сьогодні навіть КП України не має і сотої частини цієї незалежності і власної дієздатності, якою розпоряджають деякі народні демократії. В силу «демократичного централізму», КП України фактично не існує, це тільки підрядна філія московського центру, під порожньою назвою.

В культурно-духовій площині зводиться Україну до рівня глухої провінції з фольклорно-етнографічним мінімалізмом, не допускаючи її на верхи духової й інтелектуальної творчості.

Подібно теж в економічній ділянці — Україна надалі залишається в стані напівколоніальної залежності від Росії і має служити своїм господарським і людським потенціалом для індустріялізаційних й інших економічних експериментів цілого СРСР.

Не інакше мається справа теж з «державними, зовнішніми» атрибутами УРСР, які є звичайнісь-

кою ширмою для жонглювання і надуживання голосом українського народу на форумі Організації Об'єднаних Націй.

Навіть в чисто психологічній ділянці — є виразна тенденція «вигодувати» в українця комплекс меншевартості по відношенні до його «старшого брата» і в цей спосіб улегшити процес повної русифікації, тобто звести 40-мільйоновий народ до рівня російських «баварців».

Тут не місце займатись докладніше всіма формами і наслідками такого національного гніту українців, зрештою про них загально відомо.

Нам йдеться тільки на вказання справжнього джерела такої асиміляційної політики Москви, яка не має нічого спільного з будь-яким інтернаціоналізмом, за який постійно ховається правляча верхівка, але впливає з чисто шовіністичної, націоналістично-імперіялістичної російської суті кремлівської олігархії.

Політичний, національний гніт українства не є засобом для його зінтернаціоналізування, але власне зрусифікування. Сучасна правляча верхівка в багатьох питаннях національної політики порвала навіть з заповідями Леніна. Тим не менше їй ясно, що нація це не є, як за визначенням Сталіна, тільки соціологічна категорія історичного порядку — конкретно доби капіталізму, але що це таки триваліше суспільне явище. Доказом того є сучасна диференціація і дезінтеграція в самому комуністич-

ному бльоці, яка йде по лінії національних розподілів й інтересів. І сьогодні вже можна сміло твердити, що навіть у випадку заіснування комунізму в цілому світі, національний розподіл залишиться надалі, як одинока природна форма дальшої еволюції людського суспільства.

В тому відношенні російська політика в Україні є не лише злочинною, але й протиприродною і нелогічною. З неї виходять теж далші її негативи і небезпеки, а в тому теж для російського народу, і в самому СРСР з його правлячою клікою.

Надії режиму на зрусифікування українців є небезпечною ілюзією й утопією, зокрема сьогодні в добу масової емансипації народів в глобальному масштабі, коли вже своїх прав добиваються навіть чорні, чи коричневі народи в Африці і Азії. Але натомість, національний гніт, в тому не може бути жодних сумнівів, доведе з твердою неминучістю до дальшого загострення міжнаціональних конфліктів і ворожнечі та міжусобиць, за які в майбутньому прийдеться платити передусім російським народним масам, які даються зараз вести на мотузку спільного великодержавного російського шовінізму. Цього факту не в стані приховати великий шум навколо «дружби народів», яка на практиці зводиться до асиміляції і поглинання всього ненаситним імперіальним російським молохом.

Для нас мусить бути ясне, що як довго тон у російському політичному думанні і практиці надає шовіністична запоморочена олігархія, не може бути жодної мови про будь-яке співпартнерство на-

віть в самій комуністичній системі. Насамперед му-сіла б еволюціонувати національна думка росіян по лінії магістраль, визначених такими її передо-вими мислителями, як Герцен, Рилсєв, Шахматов, Федотов й інші, і щойно тоді можна б передбачу-вати якийсь «новум» в українсько-російських вза-єминах внутрі СРСР.

Не має сумніву, що така еволюція є в інтересі всіх заінтересованих, а в тому й російського на-роду. До речі, якщо йдеться про останній, то в цьому могла б і повинна б допомогти йому російська еміграція. Але на жаль, вона за малими виїмками, теж потапає у задусі шовіністичної націоналістич-ної гістерії і скоріше сприяє загостренню міжна-ціональних ворожнеч, ані ж нормалізації взаємин між українським і російським народами.

ЗДЕГЕНЕРОВАНИЙ СОЦІАЛІЗМ.

У світлі попереднього розділу виникає питання, чим є властиво советська система з погляду соціо-політичної кваліфікації. Чи справді ця осоружна сумарична соціального і національного гніту є соціалізмом, так як вона себе називає устами її офіційних речників? Передусім мусимо сказати, що викривлення і спрощення різних соціо-політичних понять і термінів в радянському політикумі зустрічаються на кожному кроці. Ба, що більше, вони стали неминучою інтегральною його частиною. Ми часто навіть не відчуваємо вже, як певні втовчені і засвоєні поняття і терміни сприймаються нами просто безконтрольно, без найменшої спроби вдуматись і зглибити, що властиво вони означають. До таких понять належить якраз постійно вживаний термін «соціалізм», «націоналізм», «прогрес» і т. д. І при тому не важно, що для одних напр. соціалізм є явищем позитивним, навіть, якщо його вони й ідентифікують з дійсністю в СРСР, а для других чисто негативним і теж ідентифікованим з радянською дійсністю, — в обох випадках говориться про соціалізм. В одному і другому випадку — не лише те саме поняття по-різному оцінюється й інтерпретується, але вживається те саме слово для визначення двох зовсім різних понять. Раз соціалізм

є найменуванням позитивної соціо-політичної категорії, другий раз — найбільш негативної, реакційної.

Причина цього не тільки в самій протирічності між дійсністю і теорією, яка мала б бути взірцем, канвою для попередньої, що її постійно демонструє радянська система. Причина теж в самому спримітивізуванні і вихолощенні політичного думання, що на них складалися історичні обставини, скрайне несприятливі розвиткові нашої політичної думки. Пригадаймо, що в міжвоєнний час домінуючим чинником у формуванні політичної свідомості був російський комунізм у його найбільш жорстокому й огидному вигляді. Короткий період українізації за часів НЕП-у був аж надто короткий й ідеологічно однобічний, щоб створити належну атмосферу для розвитку політичної думки. Він перебував, з одного боку, у фарватері всепануючої большевицької ідеології, з всіма її обмеженнями для всього іншого політикуму, а з другого — «по традиції» він ще даліше виживався в літературі, мові і культурництві, залишаючи в основному «політику» для центру, тобто Москви.

В той сам час на західніх українських землях немалий вплив мав концепційно не менш примітивний тоталітарний націоналізм, який виявився у всіх своїх методах в період війни.

Цією 40-ві роки і 50-ті роки внесли в нашу політичну атмосферу свіжий подув вітру, привівши до ряду переоцінок засвоєних понять і до визначення нових. Повоснні часи поставили однак наново залізний мур для допливу свіжого політичного повіт-

ря і відгородили Україну від бурхливого розвитку політичної думки на Заході, і в міру заникання підпільного руху, нидів і загинув його процес політичного думання, хоч впливи його залишались на куди довше, ніж сама політична діяльність.

А в той час на Заході політична думка не стояла на місці. Наростали нові складні соціологічні процеси, які в свою чергу висували потребу цілого ряду нових дефініцій, термінів та уточнень при описі понять. Теж і тут такі поняття, як соціалізм, націоналізм або капіталізм не казали абсолютно нічого конкретного, поки не з'ясовано, про який саме соціалізм, капіталізм, чи націоналізм йдеться. «Золотий вік» соціологічної термінології, коли кожний термін покривав точно окреслений зміст, проминув безповоротно. Поняття мінялися, і кожне з них треба було розглядати принайменше в трьох площинах: в історичній — чим воно було колись і чим є тепер; в концепційно-теоретичній — що розуміють під ним ті, чи інші речники, і нарешті в практично-концепційній — як здійснюють його в житті.

Коли над тими речами думали і дискутували на Заході, у нас втовкали, що біле є чорне і навпаки, жонглюючи старими вихолощеними поняттями і термінами, без найменшої можливості допустити до їхньої аналізи і означення. В тому відношенні є просто застрашливим становище в Україні, де цілком одностороння, здегенерована система марксизму-ленінізму не тільки закрила всякий доплив свіжої думки, але скаструвала всяку політичну думку, як таку. Післясталінська «відлига» також нічого тут не змінила. Монополь марксизму залишається. Не

змінилася також система марксизму-ленінізму. Вона є далі укладом спрощених ідеологічних і псевдонаукових формул, що ніби пояснюють кожночасні посушення правлячої верхівки в Москві. Справа не тільки в тому, що в СРСР практично не існує соціологія, як наука і філософія, як свободна дисципліна, але передусім у тому, що там взагалі немає передумов для свободного думання і для розвитку та конфронтації різних поглядів і концептувань. Все це заступає примітивна догма і пропаганда, яка деправує людські мозги, роблячи їх цілком непродуктивними. Тільки непохитна віра в творчий людський дух за всяких умов дозволяє надіятись, що підсоветська людина скорше, або пізніше розірве кайдани заборіханости і спрощення.

Такий незavidний стан підсоветської людини є ще зокрема важким для нас, українців. Йдеться про те, що в той час, як у рамках всякого рода «старшебратських» концепцій росіяни мають, наприклад, змогу розробляти певні ділянки свого національного політикуму, в нас таких можливостей немає, бо й навіть українська історіософія має виразно служити підмуровуванню і розбудові російської, а не української політичної думки.

Це саме стосується понять, що впливають з теперішньої системи, що їх просто немає змоги проаналізувати і скласифікувати у задусі марксо-ленінського советського чаду.

А тим не менше, над ними треба подумати і їх прослідити. Візьмім хоч би соціалізм і розгляньмо його в різних аспектах, а передусім історичному, бо тільки тоді зможемо перейти до його теоретич-

ного і практично-політичного, сучасного поняття. Чим був соціалізм в добу західної індустріалізації? Соціалізм у той час був нічим іншим, як шляхетною реакцією на ексцеси капіталізму XIX стор., що в ім'я індустріалізації створив крайньо-несправедливі соціальні умови, зіпхнувши робітництво в нужду і злидні, забезпечивши йому тільки голодову екзистенцію. Соціалізм був скерований не проти індустріалізації і не проти капіталізму, як системи, чи способу індустріалізації. Треба власне підкреслити, що капіталізм — це передусім система, спосіб і метода переведення індустріалізації, що визначається домінантною ролюю капіталу в комбінації з іншими факторами в розвитку продукційного процесу. Іншими словами, капіталізм — це саме такий, а не інший продукційний процес, такий, а не інший спосіб переведення індустріалізації, як системи господарювання, і врешті така соціальна система, що постала в наслідок власне такого способу господарювання.

Соціалізм поборював соціальну систему капіталізму, вимагаючи справедливої винагороди за працю, забезпечення особистих і політичних прав для всіх трудящих, пошанування людської гідності. Соціалізм висунув гасла загальнолюдської солідарності і братерства. Труд робітників повинен перетворитися з експлуатації в зайняття, що дає гідний самовияв та самовдоволення. Власне соціальний аспект, соціальна вирівняність і справедливість були суттю соціалізму і його рушійною силою, зверненою проти капіталістичної системи.

Тим часом речники т. зв. «наукового соціалізму»

в східньому бльоці майже цілком нехтують цим соціально-етичним аспектом, підкреслюючи натомість соціалізм як систему індустріялізації та взагалі господарювання. Треба ствердити, що ми тут маємо до діла з повним викривленням і дегенерацією поняття соціалізму, як суми етично-соціальних постулатів. Соціалізм пристосовано і звужено до способу індустріялізації, що його основною прикметою є удержавлення (але не усупільнення!) капіталу та всіх засобів продукції. У зв'язку з цим прийшло до опанування робітництва при допомозі тоталітарного апарату, а до того обманом, брехливою пропагандою. Варто підкреслити, що «советський соціалізм» розуміється, напр., у господарсько відсталих країнах не як соціальний лад, базований на вимогах соціальної справедливості, усунення визиску, підкреслення людської гідності кожного працюючого, а як ніби найбільш успішний спосіб індустріялізації.

А якраз, як уже попередньо говорилося, соціальні відносини в умовах «советського соціалізму» є на багато гірші, ніж ті, що їх у свій час породив капіталізм. У добу капіталістичної індустріялізації хоч влада і була знаряддям класи капіталістів, проте вона не була тоталітарною і не могла розпоряджатися таким апаратом, який має тотальна держава советського типу, де панівна верхівка зосередила у своїх руках весь без решти монополь політичної та економічної влади. Капіталістична держава, залишаючи за громадянами політичні та особисті права, давала все ж таки можливість боротися за зміну існуючого стану через представ-

ництво в парламентах, професійно-спілковий рух, а також страйки. Ця боротьба doprowadила до зросту не тільки політичної, але й матеріально-соціальної сили робітництва. Одночасно сам капіталізм пережив велику метаморфозу: зросла державна інгеренція, ввійшли в життя істотні елементи соціальної демократії, а подекуди зарисувався т. зв. «народний капіталізм», що запевняє робітникам співвласництво у підприємствах.

В СРСР розвиток пішов в протилежному напрямку, а саме — по лінії позбавлення робітників і взагалі працюючих дослівно всіх політичних та особистих прав і матеріальних засобів. Робітники zdegradувалися до рабів панівної верхівки, яка є власником усього — землі, капіталу, і навіть праці робітників. Все це одягнено у форму «удержавлення засобів виробництва», як основного елементу соціалізму. Не згадується навіть про те, що серед класиків соціалізму тільки Маркс та Енгельс утотожнювали соціалізм з удержавленням, а інші соціалістичні теоретики відкидали і відкидають такий концепт, як цілком помилковий. Сучасні речники т. зв. демократичного соціалізму підкреслюють, що удержавлення всіх засобів виробництва і позбавлення громадян особистої матеріальної бази, наприклад, позбавлення селянина землі, скорше чи пізніше doprowadить до надмірної концентрації господарської влади в руках державного апарату. Навіть в умовах політичної демократії цей апарат є в стані надуживати свою владу. А що ж в умовах тоталітарної держави, де апарат має не тільки економічну, але і всю політичну владу, тобто повні-

стю розпоряджає адміністрацією, поліцією і військом!

Повне удержавлення засобів виробництва не виправдало себе також, як метода для досягнення чи то забезпечення хоч би мінімуму соціальної справедливості. Якраз навпаки — в советській дійсності воно doprowadило до найнесправедливішого розподілу матеріальних дїбр між панівною верхівкою, з одного боку, і експлуатованими масами працюючих, з другого. Натомість дотеперішні експерименти з т. зв. мішаною системою власництва, в якій заступлено всі три роди власності — державну, кооперативно-муніципальну і приватну, в умовах політичної демократії показали, що при демократичному соціалізмі досягнуто не тільки загального добробуту, але найбільшою мірою також соціальної справедливості (напр. Швеція).

Сучасні, передусім російські марксисты спростили поняття соціалізму до способу індустріалізації, поставивши в його центрі повне удержавлення засобів виробництва. На практиці це є переміщення всього «удержавленого» в руки правлячої верхівки, яка є нічим іншим як групою державних монокапіталістів. Очевидно, що такий уклад не має нічого спільного з соціалізмом, який не можливо здійснити без політичної демократії. Бо тільки вона могла б забезпечити справжнє усупільнення «удержавлених» економічних засобів. Ключем до справедливого соціального ладу є передусім демократія, а не форма власності, як це твердять марксисты.

Треба також сумніватися в ефективності російського советського соціалізму як способу переве-

дення індустріялізації — як щодо деяких засадничих концепційних визначень, так і щодо реальних досягнень. Розбудова важкої промисловости, якою так чваниться советська пропаганда, ще ніяк не свідчить про нібито перевагу «советського соціалізму» над іншими методами індустріялізації.

Вже попередньо було сказано, що неправдою є, що «советський соціалізм» розпочав упромисловлення з нічого, бо розвиток промисловости в царській Росії розпочався вже наприкінці XIX стор., а її зріст на початку XX стор. був одним з найбільших в Європі. Подруге, «соціалістична» індустріялізація проходила з просто злочинним марнотратством господарських ресурсів і людських існувань — не тільки з політичного, але і з економічного штандпункту. Не може бути жодного сумніву в тому, що при таких величезних жертвах були б досягнення не тільки в капіталістичній, але навіть у кріпацькій системі, вживаючи терміну марксистів. А кінець-кінцем, ці досягнення не надто великі. Важка промисловість є не завжди і не всюди найважливіша. Середня і легка промисловість СРСР — недорозвинені, а сільське господарство перебуває в постійному кризовому становищі. Цих слабостей советського господарства не можуть компенсувати «спутники» і «луніки». Мірилом поступу і цивілізації є не важка промисловість або «спутники», а здійснення ідеалу особистої свободи та пошанування людської гідности. Всі ті, що прагнули поступу, на протязі сторіч змагалися, включно з марксистами XIX стор., за визволення одиниці і за право бути собою, за особисті та політичні права, за гармо-

нійний і повний розвиток людини, власне за людину, так би мовити, з великого «Л». Суспільство може бути з технологічного боку дуже розвинене і може посідати велику кількість всяких заводів та фабрик; але одночасно воно може бути духово, політично і культурно недорозвинене, відстале. Власне це і довів советський соціалізм, який зумів прискорити в деяких галузях індустріялізацію, але відсунув емансипацію підсоветського суспільства на десятиріччя, а з деякого погляду на сторіччя назад. Касгрування думки, придушення свободи, спрimitивізування людського «я», здеградування людини до модерного кріпака — таке є пожнив'я «соціалістичної індустріялізації СРСР». Одночасно це є повне заперечення основної ідеї соціалізму, як поступових, гуманних, революційних прагнень. Емансипація суспільства не міряється ні кількістю фабрик і заводів, ні скількістю скриньок на сміття в столичних парках. Позбавлений етичного змісту, соціалізм у советській дійсності став найжорстокішим знаряддям визиску і поневолення працюючих. Найгіршою послугою, яку зробили соціалістичні російські большевики, є утотожнення його з злочинною політикою советської індустріялізації. Треба пам'ятати також, що індустріялізація провадилася також у виразно протинаціональному аспекті. Сталін свідомо прагнув знищити політичний і громадський потенціал українців штучно зорганізованим голодом, витисненням з українства всього капіталу і розгромом українських інтелектуальних сил. Все це йшло в парі з одночасною індустріялізацією Советського Союзу.

Фальшивим є також висування советською пропагандою важкої промисловости як бази народного господарства. Історичний досвід показав, що такою базою не мусить бути важка індустрія. Велика Британія і Японія упромисловлювались на базі легкої промисловости і сільсько-господарської переробної продукції. Якщо взагалі якунебудь окрему галузь народного господарства можна називати базою упромисловлення, то в силу історичних, об'єктивних умов нею є сільське господарство, як джерело кумулювання капіталу і постачальник сировини, потрібної для промисловости, частково також і для важкої. Постійне советське повторювання тези про «базовість» важкої індустрії є звичайним пропагандивним трюком, що має на меті закривати недомагання однобічно скерованого советського господарства. Важка промисловість є, без сумніву, базою для воєнної промисловости, але це вже зовсім інша справа.

Смішним є виправдування ексцесів індустріялізації СРСР культом особи і «грандіозністю» великих соціальних та економічних перемін, при яких жертви були, мовляв, конечні. Упромисловлення зовсім не вимагало моря людських сліз та крови, і, напр., у Японії воно ступнево розвивалось від малих майстерень до гігантних заводів без ставлення під «стенку», висилання в концтабори чи зорганізування голоду.

Поняття соціалізму не конче пов'язане з пляновістю, зокрема в її переборщеній формі. В советській системі пляновість є «логічним» знаряддям політично-економічного монополю, який панівна

верхівка прагне за всяку ціну вдержати в своїх руках. Плянуння, зрештою, не є виключною прикметою советського соціалізму. Сучасний капіталізм застосовує пляновість щораз більшою мірою, бо це є в інтересі як самих капіталістів, так і працюючих. Підприємці в такій самій мірі зацікавлені в безперерійному продукційному процесі, як і робітники, і вони прекрасно знають, що плянування в економіці є найкращим гарантом розвитку народного господарства. Також держава зацікавлена в господарському плянуванні, зокрема для боротьби з кризовим господарським циклом. Власне тільки держава своєю бюджетовою і фінансовою політикою є в стані успішно запобігати інфляції та депресії. Для «вчених» марксистів, які мають у головах виключно перестарілі формули Маркса з ХІХ стор., ці речі, як багато інших, є просто незрозумілі. Їм важко теж зрозуміти, що сільське господарство в Польщі, яке покищо «зрезигнувало» з колективізації, є більш продуктивне, ніж колективізоване сільське господарство в інших країнах Східної Європи. Їм важко також зрозуміти, чому в СРСР чути голоси, щоб наслідувати деякі практики з польської і навіть югославської економіки, які мають дещо інші методи плянування, а подекуди також інші форми власництва або точніше, володіння. Врешті всім цим закам'янілим ортодоксам буде ще важче збагнути те, чому експерименти з «рентабельними фірмами» у Львівській області і думки про рентабельність проф. Лібермана чи Арсуманьяна, відомих советських економістів, таки дуже пахнуть «чистим капіталізмом» і чому на це немає жодної ради. А зре-

штою йдеться не про планування, як таке, а про те, яке є його спрямування і які його форми, тобто ким, як і для кого плянується.

Цих міркувань, мабуть, вистачає, щоб показати чим був соціалізм історично і чим він є теоретично-концепційно. В обох випадках є він поступовою і гуманною концепцією, яка ще далека до здійснення у всій своїй повноті, але в справді демократичних державах вже великою мірою наблизилася до свого ідеалу. Як ми вже вище згадали, на перше місце висувається тут Швеція. Натомість, якщо йдеться про «советський соціалізм», то він із справжнім соціалізмом має аж надто мало спільного, ба, що більше, — практично-політично і теоретично-концепційно — він його повністю заперечує. Можна тут в найліпшому разі говорити про певну форму zdeгенерованого соціалізму, хоч, як нам виглядає, маємо тут радше зовсім нову своєрідну форму, що її найкраще означити кліково-клясовим, державно-тоталітарним капіталізмом.

З таким же спростаченням і викривленням понять зустрічаємось у радянській термінології і по відношенні до націоналізму, який згори засуджується, як негативний і реакційний. Тільки у випадку недорозвинених народів Азії і Африки допускається його прогресивну роль і то лише як переходову базу до якоїсь вищої «інтернаціональної» форми. До речі, варто згадати, що така оцінка афро-азійських націоналістичних рухів не має нічого спільного з програмовими заложеннями советського соціалізму, але пристосовує останні до практичних вимог російської зовнішньої політики. До того треба додати:

російської національної зовнішньої політики, бо й сам СРСР є в першу чергу виразником російського імперіялізму, а тим самим російського націоналізму і таки шовінізму. Сповідне заперечування «великодержавного шовінізму» є тільки ще одним «очковратительством», від яких аж тріщить ціла система советського «інтернаціоналізму».

В тому відношенні есе-се-рівський «інтернаціоналізм» є властиво своєрідним націоналізмом, який означається націоналістичним універсалізмом. Дефініцію останнього подав Ганс Дж. Моргентав, яка звучить так: «Сучасний націоналізм, який в дійсності є націоналістичним універсалізмом, має тільки одну спільну рису з націоналізмом ХІХ ст., а саме, що нація є дальше остаточним пунктом, який визначає суть і зміст політичних лояльностей і акцій. Тоді, як націоналізм стремить до формування однієї нації в одній державі і не хоче нічого більше, націоналістичний універсалізм нашого віку домагається для однієї держави права накидати власні вартості і стандарти дії іншим націям».

Якраз в СРСР і маємо обидва основні елементи націоналістичного універсалізму, як надбудови «класичного націоналізму». З одного боку, маємо виразні тенденції через злиття націй, як надбудову над однородною соціо-економічною і політичною системою, створити нову советську націю, а з другого, не менш виразні намагання «накидати власні вартості і стандарти дії іншим націям». При тому термін «советський народ» не повинен ніколи милити щодо його російської суті, бо в найліпшому разі маємо тут подібне явище до перейняття російським

політикумом терміну руський і російський у свій час на місце «московського».

Цей російський націоналістичний універсалізм набирав ще гостріших обрисів в зіставленні його з іншими інтернаціональними категоріями, такими, як напр. «функціональний інтернаціоналізм», «функціональний регіоналізм» і т. п. Поскільки термін «функціональний інтернаціоналізм» належить англійцеві Е. Г. Каррові, то й подамо зміст якраз його концепції. Здійснення її Карр бачить у міжнародному укладі, базованому на поєднанні і співпраці не націй, як таких, але на асоціації різних суспільних груп окремих націй, які перетинають національні розподіли і виконують владу для специфікованих і обмежених завдань над індивідуальними і функціональними групами». Це з одного боку, а з другого, Карр подас розв'язку проблеми політичної влади через її розподіл «поміж понаднаціональними державними творами, які будуть гарантом збереження безпеки і плянового розвитку господарств даних географічних районів і груп націй». У висліді, він твердить, «матимемо кілька багатонаціональних одиниць, в яких сконцентрується вся сила влади. Під культурним поглядом їх можна назвати цивілізаціями; можемо виразно розрізнити британську, американську, російську і китайську цивілізації, жодна з яких не визнає кордонів в старому сенсі». А дальше Карр підкреслює, що засадничим у «функціональному інтернаціоналізмі» є з одного боку «певне, бодай мінімальне, але вистачальне запевнення національного культурного і побутового розвитку для кожної нації в рамках по-

наднаціональних одиниць, тобто цілковите усунення національної дискримінації», а з другого «висунення концепції універсальної соціальної справедливості, яка заключає в собі три основні елементи: рівність шансів, свободу від злиднів і повне затруднення».

Хоч сповидно концепція Гафурова перегукується з «російською цивілізацією» Карра, насправді вона її заперечує, бо йде по лінії повної асиміляції і русифікації не-російських народів, а не в площині «усунення національної дискримінації». Це — поперше. А подруге: соціо-економічний уклад советської системи з її кліково-клясовим, державним капіталізмом, є просто не в стані здійснити концепцію універсальної соціальної справедливості. Обидва моменти так і залишають «советський соціалізм» і «советський народ» (як концепцію) в рамках націоналістичного універсалізму.

В найліпшому випадку можна тут говорити про здегенерований інтернаціоналізм, але й так само добре і про здегенерований націоналізм.

До речі, так само, як у випадку соціалізму, так і тут, сам термін ще нічого не говорить, ані не клясифікує даного поняття, як довго не з'ясовано, що під ним докладно розуміється. Тому насамперед є потрібна зрізничкована клясифікація націоналізму, зглядно націоналізмів, а не генералізування. Якщо прийняти, що націоналізм — це ніщо інше, як тільки історична, дієва функція даної нації, тоді одержимо різні націоналізми: визвольні, агресивні, дефензивні, неутралістичні, імперіялістичні, тоталітарні і «універсалістичні», чи «інтернаціональ-

ні». Як довго даний націоналізм є спрямований на розвиток власного народу і респектує такі ж права інших народів, або як довго він бореться за власне визволення і респектує визволення інших народів — так довго він прогресивний і позитивний. З хвилиною, коли він намагається гнобити всій власний народ і намагається поневолювати інші народи, в роді німецького націонал-соціалізму, італійського фашизму, чи російського «советського соціалізму» — він стаючи тоталітарним імперіалізмом, дегенерується і тоді загрожує не тільки власному народові, але й міжнародним нормальним відносинам.

І ще одно треба пам'ятати: соціально-економічні категорії не можна ідентифікувати, чи виключати ними чисто політичні. «Самозрозуміле», накинута радянською пропагандою, твердження, що там, де є соціалізм, там не може бути націоналізму — є тільки ще одним спростаченим нонсенсом. Запровадження колгоспів й удержавлення заводів не означає усунення націоналізму, але може навіть йому сприяти. Це і є те, що сталося в СРСР після колективізації і розгрому не-російських народів. Саме бо в 30-их рр. прийшов зворот до традиційного російського патріотизму, включно з реабілітацією Петрів перших і їм подібних.

Так само, колгосп і удержавлений завод — не робить ще з нікого інтернаціоналіста. Жидівські колгоспи — кібуци — не зробили жидів ані більшими інтернаціоналістами, ані меншими націоналістами. Соціалізм Нассера чи Бен Белли не перетворив єгипетських чи альжирських націоналістів на інтернаціоналістів, шведи не стали меншими па-

тріотами через свій соціалізм, лейбористи, націоналізувавши сталеву промисловість, не перестали бути британцями, і т. д. і т. п.

Зрештою справжній соціалізм цілком добре погоджується з справжнім націоналізмом і вони аж ніяк не мусять себе виключати, а навпаки можуть себе доповняти. Але й так само, здегенерований соціалізм може «доповняти» здегенерований націоналізм, чи інтернаціоналізм. Внутрішній зудар настає щойно тоді, коли щось здорове, будь-якого характеру, зустрічається із здегенерованим.

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА, ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНОГО ЛАДУ.

I

Мати власну національну державу, зокрема державу з дійсно демократичним устроєм, — це бути господарем у своїй власній хаті. Для народу — це дотепер найбільш природний і успішний гарант якнайповнішого розвитку його матеріальних і духових спроможностей. Це зрештою є самозрозуміла річ і про неї тим більше сьогодні, коли тяж і комунізм не всилі опертись концепції національної державности і по тій лінії розділюється і поляризується, не проходиться розводитися. Власне останні процеси в східньому «соціалістичному» таборі виразно показали, що комунізм, як концепція універсального інтернаціоналізму не витримав проби і в практиці повернувся до модифікованої форми національної держави та обмежився до самого соціального устрою внутрі стосовних держав.

Іншими словами, навіть комунізм ствердив самобутність і природність нації, як вершинної суспільної категорії, а тим самим і підтвердив її роль в міжнародному укладі. Народ, чи нація і націю-

нальна держава є надалі основним і вихідним елементом міжнародної спільноти, і тут вона повинна сповняти свою позитивну роль, як стабілізуючий і організуючий чинник. Це треба підкреслити зокрема тепер, коли дотеперішня панівна думка (теж і) у західній соціології, яка розцінювала національну державу, як віджиту соціологічно і політично категорію та бачила в ній головну причину міжнародних заборень і воєн, почала ревідувати частинно своє становище, як по відношенні до мирної дієздатності міжнародної спільноти, базованої на національних державах, так і до різних концепцій інтернаціоналізму і регіоналізму. До речі, тут відразу хочемо зазначити, що в нашому розумінні національна держава, з усіма змінами в понятті суверенності і встановлення загальної міжнародно-господарської й іншої взаємозалежності, є самотньо реальним фундаментом всякого регіоналізму і не лиш його не виключає, але навпаки скріплює.

Повернімо однак до твердження деяких регіоналістичних й інтернаціоналістичних напрямків, які згори пересуджують роль нації і національної держави в міжнародному укладі, як негативну і руйнуючу, та бачать в національній державі головного спричинника війни. Так, напр., всі три основні причини війни — економічні, політичні і психологічні, на думку інтернаціоналістів і регіоналістів, знаходять своєрідне насичення і специфічний уклад у взаєминах між національними суверенними державами, який є сприятливий для загострення між-

народних взаємин і виключає т. зв. мирні переміни.

Для прихильників т. зв. економічної чи матеріальної школи (маємо на увазі «школи причин війни»), марксистів і немарксистів, гобсонівська «надпродукція в розумінні надмірно продукуючого заводу і надмірного капіталу, для яких не має застосування в межах власної держави, і примушували Велику Британію, Німеччину, Голляндію, Францію вкладати щораз більшу частину своїх економічних ресурсів поза сферами дотеперішніх політичних впливів і тим самим стимулювали політичну експансію», і це набирало гострих імперіялістичних форм у націоналістичному шовінізмі, який інтерес власної національної держави ставив понад все інше.

Ба що більше, вже навіть політика національного інтересу, як така, розцінювалася в тих колах, як основне джерело міжнародних конфліктів, бо не сама сукупність економічних елементів і протиріч, але власне їхнє національне конфліктове цілеспрямкування є властиво причиною заколоту і війни. Мовляв, без національного унапрявлення економічних протиріч й економічної експансії ці речі можна б розв'язувати мирним шляхом, в площині звичайної господарської конкуренції та інших, чисто економічних, більш чи менш гармонійних засобів.

Інший напрям цієї школи є схильний добачати в національному роздрібненні світової економіки

стимули і корінь міжнародних суперечностей, що їх зумовляють якраз обмеження і недостачі окремих нездорово конкуруючих між собою, даних народних господарств. Напр., створення цілого ряду національних держав після першої світової війни, на частинній реалізації принципу самовизначення націй, трактується в стосовних середовищах власне як одна з основних причин другої світової війни, підкреслюючи момент економічної неісдатности цих держав. Іншими словами, ця концепція іде по лінії повного заперечення проф. Кора, який в одному з своїх останніх творів висуває теорію доцільности і природности малих економічних комплексів як з погляду господарського, так і політичного. Але і він у кінцевих висновках визнає, що його концепція має чисто академічний, теоретичний характер, оскільки він не може собі уявити наявності чи реалізацію такої дрібно-комплексної системи в наш час інтенсивного взаємопов'язання світової економіки, індустріальної гігантоманії, модерної електроніки і нуклеоніки.

Момент національної держави, як причини війни, зокрема гостро є замаркований у «політичній школі», яка заперечує примат економічних факторів і кладе натиск на чисто політичні моменти — такі, як стремління до експансії, до панування, супрематії тощо. Не треба нагадувати, що від часу оформлення націй ці елементи якщо не є тожні, то принайменше дуже тісно пов'язані з своїм національним змістовленням і фірмуванням.

Навіть у психологічній школі, зокрема у психоаналітичній, «підсвідомі» елементи Фрейда в людській психіці, які визначають агресивні тенденції людини і народів, в більшій чи меншій мірі базовані на сексуальному цілеспрямуванні, з одного боку, і деструктивному «смертному інстинкті», з другого, — розцінюються так, що мовляв, щойно у своєму національному уzmістовленні вони не тільки не можуть бути сублімовані і трансформовані в мирні канали свого вияву, але автоматично викликають національний шовінізм, расову і політичну нетолерантність, воєнну гістерію тощо.

Подібно мається діло з теорією Бертранда Расселя про імпульс, любов, чи просто інстинкт влади, який в своєму переборщеному негативному вияві — в одиниці (диктатори) і в суспільстві (імперіялізми) — може бути і звичайно є причиною війни. До речі, ціла теза Расселя з поставленням в основу основ людського буття любови влади і з визначенням самої влади, як «творення намірених наслідків», є дещо односторонньою в змислі того, що його владний інстинкт, чи імпульс є засадничо для нього тим самим, що для Маркса економічна база чи для Фрейда сексуальний інстинкт й інстинкт смерті. В тому відношенні роля владного імпульсу є дуже широкою (скромно висловлюючись) й універсально тотальною. З іншого боку — кваліфікація влади Расселем у вертикальній площині (влада індивіда і влада суспільної організації, включно з владою держави), матеріально-горизонтальній (вла-

да — військова, економічна, опінії і т. д.) та психологічний (нага, революційна, традиційна) і відповідно до останньої в історичній (влада жерців, монахів іт.д.) є не лише дуже всесторонньою, але включає в собі таку різnorodну скалю (не тільки владних) елементів, що важко є задержати сам інстинкт влади на позиції виключного джерела світових забурень. Бо не сама влада, як така, яка є кінечним суспільним явищем, але тільки певні її форми, а точніше певні комбінації різnorodних елементів є звичайно причиною війн, революцій і інших пертурбацій. І в тому відношенні якраз державна влада в своєму здоровому національному обсягу не мусить бути аж ніяк такою, яка спричиняє ці забурення, а навпаки щойно певні перерости імперіалістичного покрою роблять її деструктивною у міжнародному аспекті.

Тут не місце займатися різними школами причин війни та інших міжнародних забурень, бо це була б у суті речі тема сама для себе. Про них згадуємо тільки для ілюстрації генеральних тенденцій, які йдуть по лінії заперечення національних держав і мають місце в усіх школах — в більшій чи меншій мірі.

Слід однак звернути увагу на іншу справу. А саме: на неможливість повного чи навіть частинного, але ґрунтового вияснення причин війни в такому укладі, як це роблять окремі школи, власне, якщо йдеться про їхнє ставлення до питання національ-

ної держави. Передусім є засадничо неправильним обмежувати причини війни елементами якоїсь однородної натури — економічної, політичної, психоаналітичної тощо. Це поперше.

Подруге — теж в еклектичному пов'язанні — елементи різної натури не можуть бути властивими причинами війни, як довго вони розглядаються тільки в площині своєї індивідуальної взаємодії, а не витворення нових комплексних організмів і понять. Тим більше, що їх у жодному разі не можна трактувати в статичному сенсі, бо такими вони не є.

Потрете — є помилково пов'язувати їх з поняттями нації чи національної держави, бо, навіть, якщо деякі національні елементи і сприяють увипукленню певних агресивно-експансивних тенденцій у народів, то ці тенденції (якщо йдеться про їхній національний характер) не є базою чи вихідною самої нації, але скоріше нація є продуктом, узмістовленням чи навіть просто ширмою інших первісних факторів. Зрештою ці тенденції не завжди мали і мають чисто національний характер, але цілком добре могли і можуть виявитися в релігійній, класовій чи іншій ненаціональній, «чисто» ідеологічній площині.

Не треба бути також під цим поглядом здетермінованим песимістом. Бо навіть, якщо б ми прийняли фройдівські «смертні інстинкти» за самотні реальні фактори людського співжиття, які кожночасно, в силу свого формування людської психіки

мусять доводити до міжнародної чи міжнаціональної різни, то й тоді слід пам'ятати, що:

а) наші «шляхетні» найглибші інстинкти, що їх так любить, напр. Д. Донцов, піддаються і будуть піддаватися певній модифікації і переформації вже в ході психологічного розвитку людини, і то таки на краще. Навіть, якщо б ми прийняли марксистську інтерпретацію людського думання і психіки, то й тоді мусимо ствердити, що наші не тільки черепи, але й мозкові клітини постійно розвивалися і змінювалися.

б) взаємини чи співвідношення наших — несвідомих — і вищих — свідомих — сфер у ментальному процесі є фактично співформуючі і обопільні, а не однобічні, і не завжди перші мусять брати верх над другими, якщо йдеться про виладування наших «смертних інстинктів».

В одному однак треба чи можна погодитися: якщо людина навіть не є «*homo sapiens*», а тільки має хоч би здатність фізіологічного думання, тоді причин війни і міжнародних заборень таки треба шукати в свідомості людини, умовно назв'їм це, в світообразі, світогляді чи просто ментальності та в елементах, які її формують.

Але останні, як вже зрештою згадано попередньо, в жодному разі не можна розглядати у відокремленому, індивідуальному взаємостосунку і в однобічному чи однородному укладі. Їх можна розгля-

дати лише в системі певної взаємодії динамічних соціологічних комплексів.

Ми схильні добачати основні причини воєн на протязі останніх двох сторіч у своєрідному конфлікті між трьома головними соціологічними комплексами: у конфлікті між природним розвитком людської спільноти і її організуючим оформленням, соціальною та політичною теорією і думкою, яка була панівною на даному етапі людської історії, і практичною політикою.

Що треба розуміти під природним розвитком людської спільноти? На це питання дала відповідь, гадаємо, сама історія. Вона довела, що серед різних колективних соціальних форм, що їх створило життя, попри всякі перешкоди і труднощі, розвиток людства скристалізувався і кристалізується далі у формі націй, як основних органічних складників міжнародної спільноти. Які переміни не відбувалися б, зміст нації і її вияв зберігають свою питомість, як основні соціологічні категорії.

Прикладів чи то доказів, мабуть, не треба багато наводити: національна емансипація афро-азійського бльоку, США, заміна імперіяльної британської думки принципом самовизначення народів, нарешті збереження і розвиток націй в СРСР, де вони були об'єктом найбільш небезпечного інтернаціоналістичного асиміляційного процесу. І якраз в СРСР більше, ніж деінде, виявила себе — всу-

переч усім теоріям — надзвичайна вітальність національної ідеї. І під цим поглядом всі спроби Москви виповнити фіктивним змістом «суверенні і національні» форми СРСР — це є річ зовсім не випадкова. Так само не випадковий теж і скок від марксо-сталінської «буржуазної» нації, як історичного продукту капіталізму в його імперіялістичній стадії, до поняття «соціалістичної нації», яка є «офіційною» базою сучасного і майбутнього міжнародного соціалістичного укладу.

Формування нації, яке супроводиться в наші часи тим, що називаємо витворенням національної свідомости, включає в собі загальну емансипацію даного народу — передусім його соціалізацію, тобто поширення поняття нації на всі верстви населення, і його політичну демократизацію, яка виходить з першої і є передумовою дальшого етапу — соціальної демократизації. Базою національного формування є самовизначення народу, хоч воно може мати різні форми і різне цілеспрямовання — чи то французького націоналізму, як народного стремління до волі в державі проти тиранії (подібно зрештою, як це було з англійським націоналізмом, який мав більш ліберально-індивідуалістичне забарвлення), чи то німецького, більше чи менше ідеологічного, що виходив з концепції нації, як самоздійснення ідеї через природні чесноти німецького народу, чи врешті італійського, українського або польського, де центр ваги лежав на визволенні від

чужого ярма і створенні власної незалежної держави. Якраз в останніх всі три основні елементи національного відродження, тобто соціалізація, демократизація і державна незалежність, були перемішані і творили цілість. Мусимо зробити мале застереження, що ми ще не даємо тут оцінки окремих націоналізмів, а обмежуємося визначенням деяких їхніх основних елементів.

Важливим зрештою тут є інші аспекти національного самовизначення, які мають безпосередній стосунок до миру і війни. Назвемо тут аспект соціо-політичний — в тому сенсі, що формування нації, базуючись на етнографічному принципі, вносить певну стабільність у міжнародний лад, елімінуючи всякі штучні, патримоніальні, історичні та інші причинки до міжнародних конфліктів, включно з «пустими» місцями і «незорганізованими» теренами, до яких були завжди охотники, щоб їх організувати, цивілізувати, визволяти і т. д. Іншими словами, безформна маса дістає організаційне природне оформлення, а політичні вакууми виповнюються стабілізуючим змістом.

Другий аспект, до речі, тісно пов'язаний з першим — це політично-технічний чи, точніше, технічно-територіальний. Маємо на думці визначення державних кордонів, які мусять в основному відповідати засягові даної, емансипованої національно спільноти. Ідеться бо про ліквідацію того, що називається територіальним конфліктом, який є од-

ним із основних і найдавніших, незалежно від того, наскільки його пов'язують з ідеологічними, історичними, економічними та іншими моментами чи виправдують ними.

Застосування принципу національного самовизначення у світовому засягу власне усуває спір за етнічну територію, який є наслідком чужої окупації. П. Муір каже, що «раз установлені національні кордони є дуже тривалі», «надзвичайно перманентні», і продовжує так: «Якщо б уся Європа була нарешті поділена територіяльно на базі цих натуральних стремлінь, то постала б реальна надія на усунення спорів». Що більше, він підкреслює, що «таке поставлення справи приносить з собою в середині однієї західної цивілізації, у формі своїх національних законів, справжню різноманітність стилю життя і думки, яка одинока спроможна вдержати при житті прогрес і не допустити до смертельного зуніформування та одноманітності, які привели до стагнації, наприклад, у римській імперії».

При питанні національного самовизначення мусимо мати однак на увазі не тільки внутрішнє, але передусім зовнішнє цілеспрямовання. Є це акт не лише власного самоствавання, але й визнання та респекту для такого ж самоствавання інших національних спільнот. Без такого взаємного визнання і респекту немає реалізації принципу самовизначення, як інтернаціональної чи, краще сказати, міжнародної категорії.

У висліді, якщо прийняти західню інтерпретацію націоналізму, як історичної функції нації, ми повинні недвозначно ствердити, що справжній націоналізм, який визнає ідею нації і тим самим принцип самовизначення нації, базується на узгодженні чи то на синтезі обох цілеспрямувань національного самоставання тобто внутрішнього — національного і зовнішнього — інтернаціонального. Суттю останнього є власне респект до принципу самовизначення в глобальному, універсальному засягу, і він і визначає розвиток людської спільноти через формування націй.

В такому випадку, вертаючись до нашого трикутника конфліктів, можна теж говорити про конфлікт між здоровим чи справжнім націоналізмом та інтернаціоналізмом, з одного боку, і їхніми здегенерованими формами, з другого.

Варто нагадати, що т. зв. зформований націоналізм, націоналізм XIX сторіччя, який залишив традиції прогресивного політичного руху, вістря якого було звернене проти національного поневолення, тиранії і загнuzдання людини, не випадково заслужив собі у Люїджі Стурцо ім'я «космополітичного націоналізму». Він дійсно включив у собі не однобічні національні, але й інтернаціональні елементи, і вважаємо, що поворот до нього — це властивий шлях до справжнього націоналізму. Усунення всякої тиранії і створення національних демократичних держав, легальна рівність усіх держав і тим

самим заперечення всякого імперіялізму — це ті основні вихідні його, які залишаються актуальними і на сьогодні.

Бо вони не лише не суперечать далшому розвитку міжнародних організацій в роді ООН і їхніх надбудов, а також сприяють наладнанню міжнародної співпраці, даючи їй реальну і тверду базу. Власне респект до національного самовизначення, а тим самим до прав та інтересів інших націй є органічно пов'язаний і диктує просто міжнаціональну кооперацію у всіх ділянках її виявів.

Ця стабільність міжнародного укладу полягає в тому, що елімінує слабкі кільця своєї системи, якими є держави з національними меншостями. Такі бо державні твори є в стані постійного підмінування меншостями. Такі бо державні твори є в стані постійного підмінування внутрішніми міжнаціональними конфліктами і у висліді є слабими не тільки внутрішньо, але й назовні. В силу цього вони сприяють кожночасній дезінтеграції міжнародних взаємин. Прикладів для цього маємо аж надто багато; вистачить вказати хоч би на польську державу 1920-1939 рр.

Крім того такі держави є завжди охочі «визволяти» або «об'єднувати» решту даної національної меншости, а також є об'єктом таких самих бажань з боку сусідів, які звичайно висувають таку саму аргументацію. А це в жодному випадку не сприяє стабілізації миру в світі.

Повертаючись до нашого конфліктового трикутника, слід вказати на те, що розвиток політичної думки і філософії, який формував світогляд чи світообраз політичних діячів, а тим самим і міжнародної політики, йшов не по лінії компромісу і синтези національних елементів, що його ми маємо у справжньому націоналізмі і який є фактичним відповідником природного формування націй, а навпаки. Він перебирав мірку в один чи другий бік, і у висліді ми мали або zdeгенерований націоналізм, який заперечував інші націоналізми, а точніше нації, повністю ігнорував міжнародну спільноту і нічого не бачив поза власним інтересом, або zdeгенерований інтернаціоналізм, який у свою чергу цілковито негував націю, як категорію.

Вихідною цього процесу дегенерації є Гегель. Він був тим, хто ідеал нації Фіхте, як частину універсальної ідеї, як дух, що реалізує сам себе через чесноти народу, переформував в удосконалену теорію пруської держави. І так створив базу для zdeгенерованого націоналізму.

Це з одного боку. А, з другого, він, створивши конструкцію діалектики, в якій його абсолютну ідею Фюєрбах заступив пізніше абсолютною матерією, став «фундатором» zdeгенерованого інтернаціоналізму у формі марксизму та анархізму.

Ідеологія Фіхте і Гегеля, доповнена політичним дарвінізмом, базованим на расистській теорії Чем-

берлена і Гобіно, разом з науковим опрацюванням німецької національної місії в світі у формі не тільки історичного месіанізму (Трайчке, Зомбарт та інші), а й літературного і навіть музичного самоідолства (Шеллінг і Вагнер), нарешті запліднена містичною концепцією «надлюдини» Ніцше, — мусіла скоріше чи пізніше створити Гюнтерів, Розенберів, Шляйхерів і Гітлерів. Німецька національна ідея розвинулась в універсальний расовий націоналізм, який пішов на завоювання всього світу, на створення світової супердержави, гвалтуючи не тільки чужі нації і націоналізми, але й власну націю й власний народ.

Муір каже, що «німецький національний рух перетворився в небезпеку для Європи, головню в наслідок расової самоідеалізації німецьких істориків та філософів, він перетворився з національного в расовий рух». У висліді прийшло те, що можемо спокійно назвати масовою псевдонаціоналістичною, расовою і гістеричною мегаломанією.

Подібний процес перейшли зрештою й інші імперіялізми — російський, почасти британський і пізніше японський.

На противагу до ліберальних і прогресивних поглядів Герцена, Гладковського, Соловйова чи навіть Бакуніна йде шеренга Хомякова, Аксакова, Леонтьєва, Данілевського, Достоевського. Всі вони — з виразно антизахіднім, панславистичним, расовим месіанізмом. Думаю, що це не випадок, що, напр., «Росія і Європа» Данілевського, ця євангелія

російського універсального націоналізму, була нічим іншим, як відбиткою теорії німецького історика Ріккерта.

Тут також не бракувало містики, і навіть такі філософи, як Струве і Бердяєв, означували націю: перший як «надрозумовий і нерозумовий феномен», а другий — як «містичний організм».

Також англійський імперіялізм (точніше, його ідеологія) в основному виходив з подібних месіаністичних заłoженъ і різнився від інших менших насиченням національною мегаломанією, причини чого слід шукати у відразі британців до всякої ідеологізації. Карл, Пірсон, лорд Волслей, С. О. Овінгтон, Елфред Мілнер, Кіплінг, Ділке і практичні політики типу лорда Ровсбері, Курзона, Ровдса, Чемберлена, належно репрезентували англійський універсальний націоналізм останнього століття.

Люїджі Стурцо ідентифікує імперіялізм з містицизмом і пише: «Англійський містицизм поляризувався довкруги індивідуальної свободи, яка гнала імперіяльну силу через моря до колоній; російський містицизм кристалізувався в об'єднанні слов'янських народів в Європі, елімінуючи латинські і католицькі меншини, які мали бути абсорбовані грецько-візантійською ортодоксією; німецький містицизм концентрувався в однородності і спаяності арійської раси, володаря Європи і світу; японський містицизм висував концепцію панівної класи Азії, якою мала бути японська військова індустрія і політична верхівка».

Слід тут підкреслити, що одним із найсуттєвіших

і найбільш характеристичних елементів у розвитку західної політичної думки є те, що в той момент, коли націоналізм дегенерується в його універсалістичну форму і прямує до створення «наддержави», він збігається з аналогічним здегенерованим інтернаціоналізмом.

Як ми вже згадали вище, останній, тобто здегенерований інтернаціоналізм теж виводиться з геґелівської ідеології, яку переформував внутрішньо Фюєрбах, а Маркс удосконалив, доповнив і розвинув в універсальний класовий інтернаціоналізм.

Однак дуже скоро він вилився в два різні річища. Перша течія знайшла свій зеніт у ленінізмі та сталінізмі і створила сучасну совєтську наддержаву; друга пішла шляхом повної анархістичної неґації держави і зокрема держави національної, що, до речі, в кінцевому теоретичному цілеспрямуванні збігається з марксистською тезою зникання держави при комунізмі.

В свою чергу анархізм пішов двома різними дорогами: один — по лінії Штірнера і Нечаєва з їхньою стратегією терору і революцій, другий — по лінії пацифістичної і містично-релігійної еволюції Лева Толстого.

Інша галузь здегенерованого інтернаціоналізму, яка теж прямує до створення однієї світової держави, прямим шляхом чи поступово, через регіоналізм, також виводиться з заперечення нації як органічної, природної форми людського організації. Ця школа, яка домагається елімінації нації з між-

народної структури, як твору випадкового і штучного, є зокрема сильно репрезентована сьогодні в деяких західних колах; згадати хоч би Е. Рівеса з його «Анатомією миру» чи Е. Н. Кара з його «Націоналізмом і тим, що опісля». З старших згадаймо Е. Еллінека і Сорокіна. Власне неорганічність і непотрібність, ба навіть шкідливість націй є основною інспірацією цієї школи, а не історичні концепції таких імперіальних, універсальних творів, як Римської імперії, Християнської республіки чи навіть «Civitas Dei» Августина, «Монархії» Данте, «Великого проекту» де Саллі, «Проекту» Сен-П'єрра чи кантівського «Вічного миру».

Бо власне в останніх знайдемо теж немало здорового інтернаціоналізму, головню в «утопійному» інтернаціоналізмі XVIII стор. (маємо на увазі передусім дюка де Саллі). Слід тут підкреслити, що здоровий інтернаціоналізм, який гльобальному монополеві сили у формі нового світового «левіятана» — однієї світової держави протиставляє баянс зрізничкованих світових сил, які базуються на національній організації міжнародного укладу, — не має ще опрацьованої і остаточно оформленої школи, і це є власне ще одним доказом, куди пішов розвиток політичної думки на Заході. Однак він є органічним відповідником природного розвитку людства, і його елементи знаходимо власне в концепції універсальної реалізації принципу національного самовизначення і легальної рівності націй-держав, у дальшому розвитку міжнародної етики і права, в мирному полагодженні міжнародних спорів при виключенні силово-політичних факторів, в респекті

інтересів сусіда і в повному засудженні імперіялізму та агресії. І це, мабуть, не випадково, що за джерелом цього інтернаціоналізму менше треба шукати в підручниках і творах міжнародної політики в роді хоч би таких опрацювань, як ствердження Роберта Штравса-Нупе чи Стефана Т. Поссоня, чи, точніше сказавши, в уже готових конструкціях, в «Лізі для оборони миру», гаїських конвенціях, 14-их пунктах Вілсона, в плянах ген. Біліса і проф. Шотвелла, нарешті в теоретичних założеннях Ліги Націй і Організації Об'єднаних Націй.

В даному випадку ми думаємо, очевидно, про принципи і засади, а не про їхнє надужиття і згвалтування в площині практичної, наявної політики. Тут бо власне маємо до діла з продуктом здегенерованого націоналізму та інтернаціоналізму, і всякі конструкції в роді «Святого альянсу», Версалю чи Потсдаму є ніщо інше, як своєрідний твір «розщепленої особовості» політичних діячів, які пішли або по лінії національної мегаломанії, або дволичної політичної гіпокризії. Кінець-кінцем вони є відбиткою всієї трагічності конфлікту людини, нації і людства з тим, що ми назвали здегенерованою політичною і етичною думкою.

Вихід із цього — у визнанні органічних і здорових засад та величин міжнародного укладу, якими може бути тільки балянс національних держав, як вислідна синтеза здорового і справжнього націоналізму.

Бо тільки національні держави в такому контексті, як ми подали вище, забезпечать:

а) солідну базу для державної, а тим самим між-державної організації.

б) сприятимуть справжній міжнародній співпраці на базі реальних передумов;

в) елімінуватимуть основні конфліктові елементи в міжнародному укладі, а передусім т.зв. територіальний конфлікт;

г) перешкоджають всякому роду імперіялізмам й агресії;

г) створять збалансовану, ефективну міжнародну конструкцію на противагу до міжнародної анархії, до щтивної поляризації двох бльоків і нарешті до тотального, придушуючого всякий прогрес монополю влади і сили в одній світовій державі.

З М І С Т

Передмова	3
Демократія — наріжний камінь в програмі визвольного руху	15
Еволюція революції .	58
Елементи революційного потенціалу	70
Наука з других визвольних змагань	86
Комплекс «моя хата скраю...»	99
Проти політичного і соціального поневолення народних мас	112
Здегенерований соціалізм	135
Національна держава, як елемент міжнародного ладу	153